	రూ.	అ.
ప్రియదర్శికానాటిక, శ్రీహర్షకృతి, తెనుఁగు టీక, సంస్కృత టిప్పణము, గద్యపద్యములుగా ఆంధ్రీకరణము సయితము	1	0
శబ్దమంజరీ సమాసకుసుమావళీ తిజంతమంజరులు, తెనుఁగున వివరణము సయితము 0-8-0. పాతప్రతి	0	4

(ప్రతి 1-8)

ఆంధ్రగ్రంథములు.

ఆముక్తమాల్యద, సంజీవనీవ్యాఖ్య	12	0
శృంగారనైషధము, సర్వంకషావ్యాఖ్య	(అచ్చగుచున్నది)	
విజయవిలాసము, టీకాసహితము పునర్ముద్రితము	3	0
సారంగధర చరిత్రము ,, అచ్చగుచున్నది.	2	8
జ్ఞానవాసిష్ఠరామాయణము మడికి సింగనకవి	1	8
ఆంధ్రబిల్హణీయము, నిర్దోషము, మూలముమాత్రము	0	8
పారిజాతాపహరణము	0	8
సారంగధర చరిత్ర, ద్విపద, కవి విశ్వకర్మమతస్థుఁడు	0	8
హరిశ్చంద్ర ద్విపద, గౌరనమంత్రి ప్రణీతము	1	0

నాటకములు

ప్రతాపరుద్రీయనాటకము సటిప్పణము	2	0
బొబ్బిలియుద్ధనాటకము	1	4
ఉషానాటకము	1	4
శాకుంతలనాటకము, కాళిదాసీయమునకు తెనుగు	1	0
విక్రమోర్వశీయము ,, INTER TEXT	2	0
మాళవికాగ్నిమిత్రనాటకము ,,	0	12
నాగానంద నాటకము శ్రీహర్షకృతికి తెనుఁగు	1	0
రత్నావళీనాటిక ,,	1	4
ప్రియదర్శికానాటిక ,,	0	8
ఉత్తరరామచరిత్ర నాటకము, విపులమగు పీఠికతో	1	8
శ్రీకృష్ణరాయవిజయనాటకము.	0	8

వచనగ్రంథములు.

హితోపదేశకథలు, నీతిబోధకములు వెలువడ నున్నవి		
భోజకాళిదాస కథలు, రసభరితములు వెలువడనున్నవి.		
బేతాళపంచవింశతిక, ప్రజ్ఞకలిగించునవి	0	12
విక్రమార్కుని యద్భుతకథలు, గుణము కలిగించునవి	0	12
కథాసరిత్సాగరము, అద్భుత నీతి వ్యవహార కథలు 6 భాగ॥	12	0
దశకుమారచరిత్రము, అత్యద్భుత ప్రజ్ఞాప్రయోగముల కథలు	1	0

లక్షణగ్రంథములు.

ఆంధ్రసాహిత్యదర్పణము, విశ్వనాథకవిరాజకృత సంస్కృత గ్రంథమునకు సరియైన యాంధ్రానువాదము, మూలము నందలి ఉదాహరణశ్లోకములతో చేర్చి ముద్రించితిమి. ఇందు నాటకలక్షణము సంపూర్ణముగా కలదు.	5	0.
కావ్యాలంకారచూడామణి, వెనుకటివలెగాక ఇందు తొమ్మిది ఉల్లాసములును పూర్తిగా ముద్రించినారము.	1	4
అలంకారసారసంగ్రహము, చంద్రాలోకాద్యనేక గ్రంథముల సారాంశము. ఉన్నతపాఠశాలావిద్యార్థుల కుపయోగకరము టీకావివరణములు గలవు.	0	12
ఛందస్సు, విద్యార్థుల కుపయోగకరము, సంగ్రహము	0	4
కుమారదేవపండితీయము, ప్రౌఢవ్యాకరణమునకు శ్రీ తాట్యూరి ఆస్మగముపిళ్లెగారు రచించిన వ్యాఖ్య	2	8
శ్రీ టి. ఎమ్. శేషగిరిశాస్త్రులవారి ఆంధ్రశబ్దతత్త్వము 2 భాగ॥	3	0
,, అర్థానుస్వార తత్త్వము	0	12
పద్యకథాలహరి Comprehension Test	0	12

శారదాకాంచికలు—విమర్శలు—ఉపన్యాసములు

జక్కన విక్రమార్కచరిత్ర ముద్రణవిమర్శనము 1 కింకిణి (అచ్చు)

ఆంధ్రప్రసన్న రాఘవ నాటక విమర్శనము 2 కింకిణి ,,

ప్రతి 1-8 రూ. అ.

గ్రామ్యభాషాప్రయోగనిబంధనము, (పాత్రోచిత భాషను గుఱించినది) 4 కింకిణి 0 12

మోచాకుసుమామోదవిచారము 5 కింకిణి (అచ్చు)

ఆంధ్రవ్యాకరణ సర్వస్వవిమర్శనము 6 కింకిణి ,,

విమర్శవినోదము, సంస్కృతాంధ్ర కావ్యనాటకాది విషయకము 0 12

తిక్కన సోమయాజి విజయము 0-8-0 పాతప్రతి 0 4

విసంధివివేకము 0 2

భారతాభారతరూపక మర్యాదలు, (నాట్యకళాచరిత్రము) 0 6

ఆంధ్రగ్రంథవిమర్శన ప్రకారలేశము, తెనుఁగుపుస్తకముల నెట్లు విమర్శింపవలయుననుటను గూర్చినది 0 6

గ్రామ్యాదేశనిరసనము, గ్రామ్య గ్రాంథిక వాదమును గుఱించినది ఈవ్యాసములో శాస్త్రులవారు ఆంధ్రదేశమందలి అన్నిజిలాల గ్రామ్యములను వర్ణించియున్నారు. కడుపుబ్బ నవ్వించువిమర్శ 0 6

స్త్రీపునర్వివాహగ్రంథము 1 0

ఆంధ్రహితోపదేశచంపువు, గద్యపద్యాత్మకము 1 4

ఆంధ్రభాషాసర్వస్వార్థనియమకతిపయములు(నిఘంటురచనావిధి) 0 4

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారి జీవితచరిత్రసంగ్రహము— 25 ప్రకరణములు, సులువైనశైలి, శాస్త్రులవారి హాస్యము, విమర్శలు, విద్యావినోదములు, సుఖదుఃఖములు, సమకాలిక పండితవిమర్శలు మొదలైన యనేకవిశేషములుగలవు. కర్త- శాస్త్రిమనుమఁడు. శ్రీ డాక్టరు, సర్. కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారి 'గురుపూజ' యను నుపన్యాసముతో నలంకృతము 1 8

వ్రతకల్పవల్లి (ముఖ్యమైన ఆఱువ్రతములు) 0 12

A HAND-BOOK OF CLASSICAL SAMSKRIT LITERATURE for College Students, by Sri U. Venkata Krishna Rao, M. A, WITH QUESTIONS. Rs. 2 0

శ్రీ

బాలబోధసుధాపరనామ

కుమారదేవపండితీయము

అను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణము.

విద్వాన్ తాళ్ళూరు ఆర్యగంపిళ్ళగారిచే విరచితము.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్

4 మల్లికేశ్వరగుడిసందు, లింగిసెట్టివీథి,

జార్జిటౌను, మదరాసు.

 [వెల 2-8-0

విజ్ఞప్తి.

'వర్తమానశతాబ్దినన్నయాచార్యులవారు' (పా. ఆము. క్త. సంజీవని) రచియించిన యీ ప్రౌఢవ్యాకరణమునకు నేటికి ఈవ్యాఖ్య వెలువడగలుగుట చాలశుభము. శ్రీ ఆచార్యులవారు గతించియే నేటికి ఏబదియాఱుసంవత్సరములు (1891-1947). ఈ వ్యాఖ్యాకర్తలైన శ్రీ తాళ్లూరు ఆఱుముగముపిళ్లగారు చిత్తూరుమండలవాసులు. పిళ్ల శబ్దముచే వీరు ద్రవిడులని పలువురు భ్రమించుచున్నారు. వీరిపూర్వులు తొలుత దాక్షిణాత్యులేయైనను ఏనాడో ద్రవిడమండలమును వీడి ఆంధ్రదేశమునకు వచ్చి శ్రీకరణాధికారమునే నిర్వర్తించుచు ప్రభువుల యాస్థానములయందుండి క్రమముగా నేటి చిత్తూరుమండలమందలి నారగుంటిపాళెము జమీనునకుచేరి వేల్కూరు ప్రవేశించి ఆపాళెగార్లతో సమానప్రతిపత్తి నందియుండిరి. దాదాపు మూడుశతాబ్దములనుండియు వీరికుటుంబమువారీదేశమున నున్నట్లు తెలియుచున్నది. వీరి పితామహులైన శ్రీ గోపాలపిళ్లగారు సంస్కృతాంధ్రములయందు చక్కని ప్రవేశముగలవారై, యోగాభ్యాసనిరతులై, ఎనుబదియేండ్లు జీవించి బ్రహ్మరంధ్రమున ప్రాణత్యాగ మొనరించిరట. వీరు తరిగొండ వేంగమాంబగారి సమకాలికులుగానుండి ఆయమ రచించిన గ్రంథములకు పెక్కింటికి స్వయముగా ప్రతులు రచియించి యుంచుకొనియున్నారు.

ఇట్లే వీరికి మాతామహుల వరుసవారైన కొండపప్పము ఆఱుముగస్వాములవారును పెదతండ్రిగారైన శ్రీ కాశిపిళ్లగారును సంస్కృతాంధ్రములయందు ప్రవేశము గలవారేగాక సంగీతాదికములలో ప్రసిద్ధులైయుండిరి. ఇందు శ్రీ కాశిపిళ్లగారు శ్రీ త్యాగరాయస్వాములవారిశిష్యులతో సాంగత్యము నందియుండి సభార్యులై సన్న్యసించి దేశసంచారము గావించి తరించిరి.

ఇట్టి సద్వంశమున జనించిన శ్రీ ఆఱుముగము పిళ్లగారు పెద్దల యాంధ్రాభిమానమును వీడక దాదాపు ఇరువదిసంవత్సరములుగా నాంధ్రాధ్యాపకులై తత్ఫలితముగా నీవ్యాఖ్యను రచించి మాకొసంగినందులకు వారికి మా ధన్యవాదములు.

మే. 1947 | ప్రకాశకులు:

శ్రీః

బాలబోధసుధాపరనామ

కుమారదేవపండితీయము

అను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణము

వ్యాఖ్యాతృప్రోద్ఘాతము.

ఈ 'త్రిలిఙ్గలక్షణశేషము'నకు ప్రౌఢవ్యాకరణమని సర్వజన వ్యవహారసిద్ధంబగు నామాంతరముగలదు. కాని ఈ నామము కృతికర్త కల్పితము కానట్లు తోఁచుచున్నది. దీనిని రచించినవారు శ్రీమాఁ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు. వీరు గడచిన శతాబ్దిమధ్యం దుండినవారే కావున వీరిం గూర్చి యిప్పటి విద్వల్లోకమునకుం దెలియనివియు, ఇప్పుడు క్రొత్తగాఁ ద్రవ్వి చెప్పవలసినవియు నగు విషయము లెక్కువ లేవు. ఏతద్ వ్యాకరణప్రసక్తిని తాము రచించిన గ్రంథాంతరములను స్వీయపీఠికలో ఆచార్యులవారే సెలవిచ్చియున్నారు. కాఁబట్టి అందుం గూర్చిన పెంపకమును ఇట అక్కఱలేదు.

శ్రీ పరవస్తు చిన్నయసూరిగారి బాలవ్యాకరణమునకు లొంగని కవి ప్రయోగములను సాధించుటకునై ఈప్రౌఢవ్యాకరణము ఉత్పన్నమైనది. చింతామణిలోని విషయములను సామాన్యముగా బాలవ్యాకరణము సంగ్రహించినది; మిగిలిన కొన్నింటి నిది పూరించినది. బాల

వ్యాకరణమున సర్వనామముల రూపసాధన ప్రక్రియ లేదు; చింతామణి లో సంక్షిప్తముగ నున్నది. చింతామణియందు కొఱవడిన దానిని మాత్రమే 'త్రిలింగలక్షణశేషము' సాధించినది. కావున నియ్యది కొన్ని యెడల బాలవ్యాకరణమునకును, గొన్నియెడలఁ జింతామణికిని శేషమని చెప్పఁదగియున్నది. అయినను బాలవ్యాకరణ మనుదానికి ప్రతిభటముగ ప్రౌఢ వ్యాకరణమన్న వ్యవహార మీపొత్తమునకు మెండగుటచేఁ జాలవఱకు నిది బాలవ్యాకరణ శేషమనియే చెప్ప నొప్పును. 'శేష' సంజ్ఞితమైనంత మాత్రంబుననే ఇందుఁ జెప్పఁబడిన విషయములెల్ల నపూర్వములని భ్రమింపరాదు. వానం బెక్కులు ప్రాచీన వ్యాకరణములలో నొకదానఁగాకున్న నింకొకదాననైన నున్నట్టివే యనుట పునరుక్తము. 'బాలము' నీ 'ప్రౌఢము' పూరించువిధము ప్రాయికముగ నెట్లుండుననఁగా, అందు అనింద్యగ్రామ్యములుగఁ జెప్పఁబడినవి ఇందు అగ్రామ్యములుగ కొనఁబడుచుండును. అందు నింద్యగ్రామ్యములుగఁ జూపఁబడినవి ఇందు అనింద్య గ్రామ్యములుగా నేర్పడుచుండును. ఇట్లగుటకెల్ల అర్వాచీన కవుల ప్రయోగములును శిష్టజన వ్యవహారములును ప్రమాణీకరింపఁ బడుచుండును. సూత్రించిన విషయములకెల్లఁ బ్రయోగములఁ జూపు నిందలి పద్ధతిమాత్రము కరము శ్లాఘ్యమనక తప్పదు.

తా. ఆర్ముగం పిళ్ళై.

వ్యాకరణోపోద్ఘాతము.

పండితోత్తముండును సజ్జనాగ్రేసరుండు నగు మజ్జనకుండు నాయెడ స్వామిభావంబును దాసభావంబును నెఱపి మిత్రభావంబు నెఱపం బ్రారంభించుతఱి నాకు యథోచితంబుగఁ గవితాధార యొకింత గలుగ, తోడనే నాకు బాలవయోవస్థాకాల వాసస్థానంబైయున్న నాగపట్టణం బను దివ్యదేశంబున దివ్యమంగళవిగ్రహంబుతో నన్వర్థాభిధానుండై వేంచేసియుండెడు శ్రీ సౌందర్యరాజస్వామినిఁ బద్యరూపంబునం బ్రస్తుతింప మతివొడమి, ఏను దన్నామాంకితంబుగ నాంతము శబ్దాలంకారసహితంబై యుండ నొక్క శతకంబు గావించితి. తదనంతరము విద్యావిచార తత్పరుండనై కొన్ని వాయనంబులు కడపి యంత నాంధ్రశబ్దరత్నాకరం బను నకారాది నిఘంటు వొకటి వ్రాయు నుద్దేశముతో గ్రంథశోధనము సేయ దొరంకొని తదవిఘ్న నిరసనార్థంబు తదధిదేవతాస్తవం బొనరింపం దలంచి తదంకితంబుగ నాంతము వర్గాలంకార సహితంబై యుండ నొక్క శతకంబు రచియించితి. అంత నా నిఘంటువు వ్రాయ నుద్యమించి వ్రాయుచు వ్రాయుచుఁ దన్మూలంబున విద్యార్థి జనసహాయంబుగ ప్రకృత దీపిక, సంస్కృతాంధ్ర ద్రవిడ హూణభాషాసహితం బగుపదార్థ నామకోశము, బాలచంద్రోదయము, ఆలఘుకౌముది, త్రివిధంబగు నీతిమాల యను నీ పుస్తకంబులను క్రమంబుగ విరచించి ముద్రింపించి పిమ్మట భారతాది గ్రంథములయందు సంగ్రహించి యుంచిన నీతిపద్యములను గొని స్త్రీజనసామాన్య పఠనయోగ్యంబగు సతీధర్మసంగ్రహం బను నొకపుస్తక మేర్పఱిచి యచ్చువేయించి, అట్లు మిగులఁ బూనికతోఁ బ్రారంభించి వ్రాయుచుండిన యా గొప్పనిఘంటువును వ్రాసి పరిసమాప్తిఁ బొందించితిని. ఇంతకు ముందు నా షష్టిపూర్తి సమయంబునఁ బ్రసన్న పారిజాత మను నొక ప్రశస్తిగ్రంథము నలుపది పద్యములు గలదానిగా నొకటి సంతరించి ముద్రింపించితిని. ఇక నిప్పుడు తద్భారతాదిగ్రంథ పరిశోధనంబుచే దొరకిన విశేషలక్షణ ప్రయోగముల చేర్చి కూర్చి త్రిలింగలక్షణశేషం బను నొక యపూర్వవ్యాకరణమును దీని వ్రాసితిని. ఇందలి లక్షణము లసాధారణము లనియు నియ్యది విద్యార్థుల కత్యంతోపకారి యనియుఁ దలంచి మనసుతోఁ బరికించువారి కెల్లఁ జక్కఁగాఁ దెల్లము కాఁగలదు.

కాన శక్తిమంతులు యథాశక్తిని దీనిని విద్యార్థుల యుపయోగమునకుఁ దేవల యునని యేను మిక్కిలి కోరికగలవాఁడనై యున్నాఁడను.

బ. సీతారామాచార్యులు.

సంకేతాక్షర వివరణము.

అని.	అనిరుద్ధచరిత్రము.
ఆము.	ఆముక్తమాల్యద.
ఉ-రా.	ఉత్తరరామాయణము.
ఉ-హరి.	ఉత్తర హరివంశము.
కవిక.	కవికర్ణరసాయనము.
కళా.	కళాపూర్ణోదయము.
కాశీ.	కాశీఖండము.
చంద్ర.	చంద్రభానుచరిత్రము.
చంద్రా.	చంద్రాంగద చరిత్రము.
జై.	జైమినిభారతము.
నిర్వ.	నిర్వచనోత్తరరామాయణము.
నై.	నైషధము.
పర.	పరమయోగి విలాసము.
పాండు.	పాండురంగమాహాత్మ్యము.
పారి.	పారిజాతాపహరణము.
ప్రభా.	ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము.
భర్తృ.	భర్తృహరి.
భల్లా.	భల్లాణచరిత్రము.
భాగ.	భాగవతము.
భార.	భారతము.
భీమ.	భీమఖండము.
భోజ.	భోజరాజీయము.

మార్క.	మార్కండేయపురాణము.
య.	యయాతిచరిత్రము.
రా.	రామాయణము.
రాఘ.	రాఘవపాండవీయము.
రామా.	రామాభ్యుదయము.
రుక్మాం.	రుక్మాంగదచరిత్రము.
లక్ష్మీ.	లక్ష్మీనృసింహావతారము.
వసు.	వసుచరిత్రము.
వి-పు.	విష్ణుపురాణము.
విక్ర.	విక్రమార్కచరిత్రము.
విజ.	విజయవిలాసము
విజ్ఞా.	విజ్ఞానేశ్వరీయము.
వీర.	వీరభద్రవిజయము.
వేం-పంచ.	వేంకటనాథుని పంచతంత్రము.
శశాం.	శశాంకవిజయము.
శివ.	శివయోగసారము.
శుక.	శుకసప్తతి.
శైవ.	శైవధర్మము.
సత్య.	సత్యభామాసాంత్వనము.
సా.	సారంగధరచరిత్రము.
స్వా.	స్వారోచిషమనుసంభవము
హరి.	హరివంశము.
హరిశ్చ.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

బాలబోధసుధాపరనామ

కుమారదేవపండితీయము

త్రిలింగలక్షణశేషము

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

అవతారిక. భగవానుఁడు సత్యస్వరూపుఁడు గావున నిట గ్రంథాదిని భగవత్ప్రశంసగా సత్యప్రశంసఁ జేయుచున్నాఁడు—

క. సత్యము శ్రేయము జనులకు,
సత్యము దక్కొండు లేదు సద్ధర్మ, మదే
యత్యలఘు తపః ఫల మిడు,
నిత్యతఁ బొటిల్లు దాన నిఖి లార్థంబుల్.

వ్యాఖ్య. జనులకున్, సత్యము, శ్రేయము = మేలైనది, సత్యము, తక్క=తప్ప, ఒండు=వేఱొకటి, సత్ధర్మము = శ్రేష్ఠమగు ధర్మము, లేదు, అదే = అసత్యమే, అతి అలఘు తపఃఫలము = మిక్కిలి తీవ్రమగు తపస్సువలనఁ గలుగు ఫలమును, ఇడున్ = ఇచ్చును. దానన్ = అసత్యముచేత, నిఖిల అర్థంబుల్ = అన్ని ప్రయోజనములును, నిత్యతన్=శాశ్వతత్వముతో, పొటిల్లున్=వెలయును.

సూ. ౧. ఆంధ్రభాషకు వర్ణంబు లేఁబదిరైదు.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ అఁ అం అః;
క ఖ గ ఘ ఙ, చ చే ఛ జ జే ఝ ఞ, ట ఠ డ ఢ ణ, త థ ద ధ న,
ప ఫ బ భ మ, య ర ల వ, శ ష స హ, ళ.

ఌకార ప్రమాణము సంస్కృత ప్రాకృత భాషా వ్యాకరణజ్ఞుల సమ్మతము. అయ్యది మంత్రశాస్త్రప్రసిద్ధము, యవలలవలె రేఫంబును ప్రయత్న భేదంబుచే ద్వివిధంబు గాన శబ్దశాసనాదులచేత నలఘు రేఫము వర్ణాంతరముగా గ్రహింపఁబడదయ్యె. ఌకారము సంస్కృతవ్యాకరణ

ములయందును నిఘంటువులయందును పొంత పదమధ్యమునందుఁ బఠింపఁ
బడుటంజేసి యది వర్ణాంతరము గాదు, సంయుక్తాక్షర మని తెలియ
వలయు.

వ్యా. ఇది బాలవ్యాకరణమందలి మొదటి నాలుగుసూత్రములకును బూరకము. సూరిగారు బాలవ్యాకరణమున నాంధ్రభాషకు సంస్కృత ప్రాకృతభాషలతో నుండు సంబంధము మెండగుటచే నాయాభాషల వర్ణముల 1, 2 సూత్రములచే విశదపఱచిరి. అనంతరము తత్సమేతరమగు నాంధ్రంబునకు ముప్పదియాఱు వర్ణము లని 3 వ సూత్రంబునను, ఋకారాదివర్ణములు పందొమ్మిదియుం దత్సమంబులం గూడి యాంధ్రంబునం జొచ్చునని 4 వ సూత్రంబునను దెలిపిరి. ఉక్త ఋకారాదివర్ణములఁ గొన్ని తత్సమంబులం గూడియేకాక యన్యదేశ్యంబులం గూడియు నాంధ్రమున వ్యవహరింపఁబడుచుండుటంజేసి తత్సమ తద్భవ దేశ్యపదములం దగపడు నక్షరములన్నింటి నాంధ్రభాషకుఁ జెందినవానింగా భావించుటయే మెఱుఁగనియెంచి ఆచార్యులవారు సూత్రించుచున్నారు "ఆంధ్రభాష" ఇత్యాది. అచ్చతెనుఁగు వర్ణములు ముప్పదియాఱింటితో సంస్కృత సమాన్యదేశ్యాదులంగూడి వ్యవహరింపఁబడు ఋకారాది వర్ణములు పందొమ్మిదియుం జేరఁగా వర్ణములు మొత్తము ఏఁబదియైదగునని యర్థము. ఏఁబదియైదింటిని బరిగణించుచున్నాఁడు. 'అ ఆ' ఇత్యాది. ఌకారగ్రహణంబునకుఁ బ్రమాణముం జెప్పుచున్నాఁడు: 'సంస్కృత ప్రాకృత భాషావ్యాకరణజ్ఞుల సమ్మతము......మంత్ర శాస్త్రప్రసిద్ధము' అని. అలఘు రేఫము వర్ణాంతరము గామికి శబ్దశాసనాదుల యభ్యుపగతిం దెలుపుచున్నాఁడు 'యవలలవలె' నిత్యాది. ళకారము వర్ణాంతరముగాఁ గ్రహింపంబడ మికి నుపపత్తి నుపన్యసించుచున్నాఁడు: "సంస్కృతవ్యాకరణములయందును" ఇత్యాదిగా. ఇఁకను సంస్కృతాది మిశ్రమగు మనభాష నే నన్నయాదులు తెలుఁగు తెనుఁగు వికృత్యాంధ్రనామముల వ్యవహరించియుండఁగా శుద్ధజాతీయ పదజాలము తెనుఁగనియు, సంస్కృత ప్రాకృత సంకలిత మాంధ్రమనియు భ్రమ ఈ 'ప్రౌఢ ప్రథమ' సూత్రమువలనఁ గలుగుచున్నదని దూసివ్యాఖ్యాత లనిరి. అట్టిభ్రమ గలవారి కది యుండుఁగాక, అందులకు హేతువు ఈ సూత్రమనుటకు ఆస్పదము చాలదు.

అవ. అకారాదులు కకారాదులు అని వర్ణములం గారప్రత్యయాంతములంగను 'రేఫ'మని రవర్ణము నిఫప్రత్యయాంతముగను నిర్దేశించుట బాలవ్యాకరణమున నున్నను

తత్సాధకవిధియందు లేదు. కావున సూత్రించుచున్నాడు, ప్రౌఢవ్యాకర్త.

సూ. ౨. నిర్దేశ విధానోచ్చారణంబులం దఱచుగ అవర్ణాదులు కారప్రత్యయాంతములును రవర్ణ మిఫప్రత్యయాంతము నగు.

ఉ. అకారమునకు ఉకారము వచ్చును, కకారమునకు గకారము వచ్చును, లకారమునకు రేఫము వచ్చును, మొ; అకారము, ఇకారము, ఱకారము, రేఫము మొ. తఱచుగ ననుటచేఁ గేవల వర్ణోచ్చారణమునం దీవిధి నిత్యముకాదని తెలియునది.

వ్యా. అవర్ణాదులు కారప్రత్యయ మంతమందుఁ గలవియు, రవర్ణ మిఫప్రత్యయ మంతమందుఁ గలదియు నగునన్నాఁడు. ఎప్పు డనఁగా 'నిర్దేశ విధానోచ్చారణములం' దనుచున్నాఁడు. నిర్దేశమనం బేర్కొనుట, విధాన మన వర్ణముల నొండొకదానికి ఆగమముగనో ఆదేశముగనో విధించుట. ఉచ్చారణ యనం బలుకుట. లక్షణచే ఉచ్చారణాసౌకర్య మర్థము. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అకారమునకు' ఇత్యాదిగా. ఉదాహరణములు మూఁడేల యన్న-సూత్రమం దవర్ణాదు లనుటచే అచ్చులును హల్లులును ఉభయమును గ్రహింపవలె నని వ్యాకర్తహృదయము. అచ్చులకుఁ గారప్రత్యయము చేర్పఁదగినందుల కుదాహరణము 'అకారమునకు ఉకారము వచ్చును'. అని; కారప్రత్యయమును హల్లులకుం జేర్పఁదగినందులకు 'కకారమునకు గకారము వచ్చును' అని. రవర్ణముతో నద్దానికిం బ్రత్యేకముగా విధింపఁబడిన యిఫ ప్రత్యయముం జేర్చి చూపను మూఁడవ యుదాహరణము 'లకారమునకు రేఫము వచ్చును' అని. 'అకారమునకు కకారమునకు లకారమునకు'—ఇవి నిర్దేశమునకును, 'ఉకారమువచ్చును, గకారము వచ్చును, రేఫము వచ్చును'—ఇవి విధానమునకును ఉదాహరణములు. ఉచ్చారణాసౌకర్యమాత్రమునకై కారప్రత్యయముం జేర్చుటకు నుదాహరణములు 'అకారము, ఇకారము' మొ. అవర్ణాదు లనుటలోని యాది శబ్దబోధ్య వర్ణములలోఁ జేరినదగుట రవర్ణమునకును కారప్రత్యయ మగుననుట కుదాహరణముగా నాప్రత్యయమును రకారాలఘురూపమునకుఁ జేర్చి చూపుచున్నాఁడు—'ఱకారము' అని. ఇఫ ప్రత్యయమన్ననో రవర్ణమునకే యనుటకు 'రేఫము'. సూత్రమునం 'దఱచుగ' నన్నందులకుఁ బ్రయోజనముం జెప్పుచున్నాఁడు. 'తఱచుగ ననుటచే' నిత్యాది. ఈ విధి నిత్యము కానందున కారేఫ ప్రత్యయములు రానప్పుడు నిర్దేశవిధానము లెట్లన్నఁ జెప్పుచున్నాఁడు:

సూ. 3. ఒకచో హ్రస్వంబు దీర్ఘం బగు.

నిర్దేశవిధానములం గారేఫ ప్రత్యయములు రానియెడ హ్రస్వము నకు దీర్ఘము వచ్చునని యర్థము. ఉ. అకు ఆ వచ్చును, కాకు గా వచ్చును, లాకు రా వచ్చును.

వ్యా. కారేఫ ప్రత్యయములు తెఱచుఁగ నగు ననుటచే నవి రానియెడల అరుదు అని సూచితము. దానినే స్పష్టార్థము మఱల నొడువుచున్నాఁడు 'ఒకచో' నని. ముందఱి సూత్రమున 'నిర్దేశ విధానోచ్చారణంబులం' దనుట నుండి 'నిర్దేశ విధానంబులం' దనుటను అనువృత్తి చేసికొని 'ఒకచో' ననుటను వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు— 'నిర్దేశ విధానంబులం గారేఫ ప్రత్యయములు రానియెడ' నని. 'హ్రస్వంబు దీర్ఘం బగు' ననుటను వివరించుచున్నాఁడు—"హ్రస్వమునకు దీర్ఘము వచ్చు" నని "షష్ఠీ స్థానే యోగా" [౧-౧-౪౯] అను వ్యాకరణ పరిభాష ననుసరించి హ్రస్వమునకు షష్ఠి హ్రస్వస్థానమం దని యర్థము. ఉదాహరణముల నిచ్చుచున్నాఁడు మూఁటిని. మూఁడేల యన్నఁ గార ప్రత్యయము వర్ణముల కన్నింటికి విహితము, రవర్ణమునకు మాత్రము కార ప్రత్యయమును ఫ ప్రత్యయమును రెండును విహితములు. ఈ రేఫ ప్రత్యయములు నిత్యములు గావు, కార ప్రత్యయముం దొలంగి నిర్దేశ విధానంబులం దీర్ఘత నందు ననుటకు అచ్చులకు నుదాహరణము 'అకు ఆ వచ్చును'; హల్లులకు: 'కాకు గా వచ్చును'. వర్ణము లన్నిటితోఁ బాటు తనకగు కార ప్రత్యయమును తనకుఁ బ్రత్యేకముగఁ జెప్పఁబడిన యిఫ ప్రత్యయమును రెంటిం దొలంగి రవర్ణమును నిర్దేశవిధానంబులం దీర్ఘత నందు ననుటకు నుదాహరణము 'లాకు రా వచ్చును.'

అవ. నిర్దేశ విధానంబులందు హ్రస్వమే దీర్ఘమగునని చెప్పుటచే నా దీర్ఘముచే హ్రస్వమే బోధ్యమగునుగదా! మఱి నిర్దేశవిధాన విధాన విషయములైన వర్ణములు దీర్ఘములే యగునేని యేమగు నెట్లన్న సూత్రించుచున్నాఁడు—

సూ. 4. దీర్ఘంబు దీర్ఘం బగు.

నిర్దేశ విధాన విషయములైన వర్ణములు దీర్ఘము లయ్యెనేని అవి యట్లే యుండునని యర్థము. ఉ. ఐ కి ఔ వచ్చును ఇం॥

సూ. ౫. ఒకానొకచో జకారం బుభయం బగు.

శ్లేషయందు జకార మొక్కటియే యొక యర్థమున దంత్యమును వేఱొకయర్థమునఁ దాలవ్యమును అయ్యెడు నని యర్థము.

ఉ. 'అకట పాండురాజ యశ మెన్న వైతి' రాఘ. ౧. ఆ. (ఇట జకారము భారతార్థమునందు దంత్యము; రామాయణార్థమునందుఁ దాలవ్యము నని యెఱుంగవలయు).

వ్యాఖ్య. సంస్కృతమున 'ఇచు యశానాం తాలూ' యను శిక్షావాక్యముచే చ ఛ జ ఝ ఞ లకు తాలుస్థానత్వము సిద్ధమగుచున్నది. కాని తెలుఁగుభాషలో నీ చ జ లకుఁ గొన్నిచోట్ల దంతస్థానతయు నుచ్చారణమున నగపడుచున్నది. దీని కనుగుణముగనే బాలవ్యాకరణమున సంజ్ఞా. 8, 9 సూత్రములు రచింపఁబడియె 'ఇ ఈ ఎ ఏ లం గూడిన చ జ లు తాలవ్యంబులు.' 'అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔ లం గూడిన చ జ లు దంత్యములు' అని. ఇంక తత్సమపదమ్ములం దన్ననో ఇకారాంతములైన తాలవ్య చ జ లకు బహువచనము పరం బగునపుడు దన్త్యత్వ ముచ్చారణములో నగపడుచుండుటచే దీని కనుగుణముగ బాల. సంజ్ఞా. సూ 10. రచింపఁబడినవి. కాఁగా రాజుశబ్దము ఇకారాంతముగాకున్నను బహువచనము పరమందు లేకున్నను దంత్యముగ నుచ్చారణములో నగపడుచుండుటచే 'మఱియు రాజు శబ్దం బొక్కటి దంత్యయుక్తంబు గానంబడియెడి నని సూరి వ్రాసినాఁడు. శ్లేషస్థలముల నుభయసిద్ధికై ఈసూత్రమును వ్రాయుచున్నాఁడు ప్రౌఢవ్యాకర్త. కాని యిది సుప్తార్థప్రకాశికాకారులచే ఖండితం బయ్యె. 'అకట పాండురాజ' యను రాఘవపాండవీయ ప్రయోగమున రాజ యనునది రాజన్ శబ్దము నుండి వచ్చినది కాదనియు, 'రాజృదీప్తౌ' యను ధాతువునుండి వచ్చినదనియు, భిన్నస్థానికవర్ణములు సకృదుచ్చారణముచే నుభయార్థ నిర్వహింపఁజాలవనియు వారి యాశయము. సూరకవి యిట నప్రసిద్ధపదమును ప్రయోగించెననుట యంతగా సమంజసము గాదు. కాన నీ సందర్భమునఁ బ్రౌఢవ్యాకరణమతమే యుక్తముగానున్నది.

సూ. ౬. రాజు వైకృతం బని కొంద ఱందురు.

(అప్పుడు తత్సమంబునందలి చ జ లు దంత్యములు కావని యూహించునది.)

ఉ. 'తే. రాజు చూడంగఁ జెప్పంగ రానికడిమి, నీటియలఁ
గ్రుమ్మి నొంచిరి లేటి మగలు' య. ౯ ఆ. మొ.

వ్యా. రాజు శబ్దసిద్ధికై తత్సమంబుల చ-జ లు బహువచనము పరమందు లేకున్నను దంత్యములుగ నంగీకరింపవలసిన యావశ్యకత లేదు. ప్రౌఢకారుఁ డిట్ల అనువదించుచున్నది కూచిమంచి తిమ్మకవి మతమయినట్లు కానంబడుచున్నది. మఱియు నియ్యది వైకృత మగుటచేతనే యచ్చతెనుఁగు గ్రంథములందుఁగూడఁ బ్రయోగింపఁబడి యుండును నేకాని, లేనిచో నచ్చతెనుఁగు పదముల మధ్య దీనికిఁ బ్రవేశ మెట్లుండును? కావున రాజు శబ్దము వైకృత మనక తప్పదు.

సూ. ౭. నకారం బసాధారణంబు ద్రుతంబు.

ప్రత్యయాగమావ్యయాత్మకమై యుత్వవిశిష్టమయిన నకారంబు ద్రుతసంజ్ఞకం బని యర్థము. ద్రుత మనఁగా నొల్లనియెడ మఱఁగిపోవునది యనుట.

ఉ. ప్రత్యయాత్మకమైన నకారమునకు—తాను, నేను, ధనమును, వనమును, చదువుచున్నాను, చదువఁగలను, మొ.; ఆగమాత్మకమైన నకారమునకు—నన్నును, నాచేతను, చదువుచును, చదువుడును మొ.; అవ్యయాత్మకమయిన నకారమునకు—అన్నయును, తమ్ముండును, మఱియును, ఏనియును, మొ.; వలయుచో నీద్రుతంబునందలి యుకారంబునకు లోపం బగు. ఉన్నాను ఇత్యాదులయందు ద్రుతంబునందలి యుత్వంబునకు లోపంబు గలుగదు. శబ్దశాసనుఁడు 'ద్రుతిఖ్యో నః' అని కేవల నకార గ్రహణము చేయుట ద్రుతమునకు స్థిరత్వసిద్ధికై యని తెలియవలయును.

వ్యా. నకారమాత్రమును ద్రుతము అని చెప్పినచోఁ బ్రకృతిసిద్ధమగు 'చేను' మున్నగువానియం దతివ్యాప్తి వచ్చును. ఉత్వవిశిష్టమన్నచోఁ 'బల్లున' మున్నగువానిలో నవ్యాప్తి గల్గును. 'వారిని' యనుచో నున్న యికారము ఉకారస్థానికమే గావున నచ్చట 'ని' యనుదానికి ద్రుతత్వభంగము లేదు. చింతామణికర్తకుఁ గూడ నుత్వవిశిష్ట మగు నకారమే ద్రుత మనుట సమ్మత మనుటయును 'ద్రుతాఖ్యో నకః'

అనునది 'స్థిరా ఇతరే' యను వ్యంజనములకు స్థిరాదిసంజ్ఞలను విధించు ప్రకరణము దుండుటచే నుత్వవిశిష్ట నకారమును గ్రహించినచో స్థిరసంజ్ఞకూడ నుత్వ విశిష్ట నకారమునకే చెంది పొల్లునకుఁ జెందకపోవుం గాన సామాన్యముగ 'న' యని వ్యంజనమాత్రమును గ్రహించియున్నాఁడు. చిన్నయసూరి కట్టి ప్రకరణ నిర్బంధము లేకున్నను నుత్వవిశిష్ట మని విశేషించి చెప్పక చింతామణ్యనుసారముగ నకార మాత్రమే ద్రుత మని యాతఁడు చెప్పుట సమంజసము కాదు. ప్రౌఢకారుఁ డన్ననో నకారం బసాధారణంబు ద్రుతం బని సూత్రించి అసాధారణ పదమునకు ప్రత్యయాగమావ్యయాత్మిక మని వివరించి యాగమాత్మక నకారమునకు నన్నను అని యుదహరించుచున్నాఁడు. ఇచ్చట 'ను' ఆగమ మెట్లయ్యెనో విచారింపవలసియున్నది. మఱియు చదువుచును చదువుచున్ను అను నుదాహరణములు గూడ సాగమాత్మక నకారముల కిచ్చెను. ఈ నకారములైనను సూరిగారి మతమున ఆగమము లనుటకు వీలులేదు. కారణ మేమనఁగా 'చు వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు శత్రర్థమునం దగు', 'అనంతర్యమున దువర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు' నను సూత్రములచే నకారాంతములైన చున్ దున్ అనునవి విహితంబులై యుండెను. ఈ రెండింటి యందలి నకారమును ప్రత్యయావయవ మగునే కాని యాగమము ననుటకు వీలులేదు కదా! చింతామణికారుఁడు శత్రర్థమునఁ గేవల చువర్ణకము విధించి దానికి నుగాగమును విధించుకొనుటచే నతని మతప్రకారము అచ్చటి నకార మాగమాత్మకము గావచ్చును. శబ్దశాసనుఁ డుత్వవిశిష్ట నకారము ద్రుతమని చెప్పి కేవల నకారము ద్రుత మని చెప్ప టెంగులకు అని ప్రశ్నించుకొని స్థిరత్వ[illegible] [illegible]నర్చెనని సమాధానము వ్రాయుచున్నాఁడు. స్థిరత్వముచేతనే '[illegible]' '[illegible]' ఇత్యాది రూపములు గల్గునని యెఱుంగవలయును. 'చక్కం బెట్టు' '[illegible]' ఇత్యాదులందలి నకారమునకుఁ జింతామణి బాలవ్యాకరణములవలన ద్రుతత్వము సిద్ధింపదు. అట్టివి మున్ముం దీగ్రంథమున సాధింపంబడును.

ఆ. వె. తన్ను నిన్ను నన్ను మిన్ను మన్నును విన్ను
చన్ను వెన్ను కన్ను శబ్దములకు
జడ్డ లుండుఁ బోవుఁ జర్చింప నివి ద్రుత
ప్రకృతికములు గావు భక్తసులభ.

అని యప్పకవి తన్నాన్నాదుల ప్రకృతి సిద్ధనకారము ద్రుతము గాదని చెప్పియుండఁగా గుప్తార్థప్రకాశికాకారు లాశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములే కావని యప్పకవి చెప్పినట్లును అట్లనుట కవి రభసహేతువనియుఁ జర్చించుటః సరికాదు.

సూ. ౮. అకప్రత్యయాంతావ్యయంబు కళయు.

వ్యతిరేకార్థక భూతకాలి కాసమాపక క్రియ ద్రుతప్రకృతికము కాదని యర్థము.

ఉ. 'ఉ. కాదన కిట్టి పాటి యుపకారముఁ దక్షుఁడు సేక విప్రసం, బోధనఁ జేసి చేసె.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'హర్ష మద మాన విషాదములం జొరంగ నీక తొలఁగఁ ద్రోవు' భార. శాంతి. ౨ ఆ. 'ప్రాణవ్యపాయంబు లేక తగన్' హరి. ఉ. ౩ ఆ, మొ. (ప్రయోగము లిట్టుండ 'క. అనఘు డిది యేటి తప మే, మనుపము దుఃఖితుల మగుట నాధారము లే,కను సంతానోచ్ఛేదం,బున ప్రేలెద మధమ లోకముల తెరువునన్' భార. ఆది. ౨ ఆ. ఇందు 'లేకను' అని ద్రుతాంతముగా నుండుటవలనం గొందఱు అయ్యది ద్రుతప్రకృతిక మని భ్రమింతురు.) (చూ. శబ్దపరిచ్ఛేదము. ౧౧౬ సూత్రము.)

వ్యా. వ్యతిరేక క్త్వార్థకము ద్రుతప్రకృతిక మని బాలసరస్వతీయమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. 'రాకన్ మానవు హానివృద్ధులు' ఇత్యాది ప్రయోగములుం గలవు. 'రాకన్'—దీనిని వచ్చుధాతువుయొక్క కృదంతరూపముగఁ గొనఁదగును. కొట్టక తిట్టకేత్యాదులం గళలలోనే చిన్నయసూరి పఠించియున్నాఁడు. ప్రౌఢవ్యాకర్త ఇదే విషయమును మఱల సూత్రించుట స్పష్టార్థమని తలంచుట యుక్తము.

సూ. తద్భవములందును నలఘురేఫము గలదు.

ఉ. కఱకంఠుండు, కాఱియ, గఱి, గొఱపము, గొఱ్ఱె, గోఱజము, జీలకఱ్ఱ, పిఱికి, పెఱ, మోఱడు, నాఁగ మొ—కఱకంఠుఁడు—గరళకంఠ శబ్దభవము, కాఱియ—కారికాశబ్దభవము, గఱి—గరుచ్ఛబ్దభవము, గొఱపము—ఉరపశబ్దభవము, గొఱ్ఱె—ఉరరీశబ్దభవము, జీలకఱ్ఱ—

జీరకశబ్దభవము, పిలికి—భీరుశబ్దభవము, పెలి—పరిశబ్దభవము, మోఅకు—మూర్ఖశబ్దభవము, లాంగ—లంగశబ్దభవము, ఇము. (మా. ప్రయోగములు ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరము)

వ్యా. తద్భవములలో శకటరేఫము లేదని బాలవ్యాకరణ సూత్రము. అయ్యది యుండవచ్చునని 'కఱకంఠుఁడు' మన్నగు శబ్దములబట్టి యీసూత్రము సిద్ధయించుచున్నది. కఱకంఠుఁ డనునది గరళకంఠశబ్దభవ మనుటకంటె గరకంఠశబ్దభవ మని చెప్పుట సమంజసము. సంస్కృతమున గర, గరళ—శబ్దములు సమానార్థకపదములై యున్నవి. గరము=విషము, 'అ కనికర గర[illegible]' ఇత్యాది ప్రయోగములు గలవు చిన్నయసూరి సామాజిక గ్రామ్యతోగల [illegible] దీని నుదాహరించుకొనియుండుటచే నతఁడు దీనిని గరళకంఠశబ్దభవ మని తెలిసికొనియుండఁడు. నల్లని కంఠము గలవాఁ డను నర్థముగల మిశ్రబహువ్రీహి యని తెలియవలయును. మిశ్రబహువ్రీహి కాదనుటచే ఈ సూత్రమున [illegible]న్నది. సమా 27 వ సూత్రమున నీ విషయము విచారింపఁబడియున్నది. శబ్దరత్నాకరకారులు 'ప్రాణగొడ్డ' శబ్దమువలెనే కఱకంఠశబ్దమునందు [illegible] 'మిశ్ర'[illegible]ని మతమైనట్లు వ్రాసిరి. అది యసంగతము. 'మిశ్ర'[illegible] మని నుడివియుద్దాని సామాసిక గ్రామ్యతను వారించిరను, [illegible] గ్రామ్యత తదవస్థితమైయే యున్నదనక తప్పదు. [illegible] గరళకంఠశబ్దభవ మని వ్రాసెనేకాని యగ్రామ్యమని వ్రాసియుండలేదు. [illegible] శబ్దరత్నాకరమునను నియ్యది యసిద్ధ్యగ్రామ్య మనియే వ్రాసియున్నాఁడు.

సూ. ౧౦. [illegible]

ఇందు సారూప్యము గనఁబడుచు. క్షారశబ్దము [illegible] నగు. 'త్రిరాత్ర ముభయో రధః శయనం బ్రహ్మచర్యమ్, క్షారలవణ వర్జనం చ' అని ఆపస్తంబసూత్రవాక్యము.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున (సం. 19 సం[illegible]) [illegible] నిరూపింపఁబడియె. తద్విరుద్ధముగ నిందు [illegible] క్షారమను నర్థము 'క్షార లవణవర్జనం చ' యను నాపస్తంబసూత్రమున గన్పట్టుచున్నదని వ్రాయుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౩. కపిల శబ్దభవము కవిలశబ్దం బొండు గానంబడెడి.

ఉ. 'అక్కర. అవసరజ్ఞుండయి వ్యాసుఁ డేతెంచె నంత నత్తపసి.
కవిల గడ్డంబును గవిల జడలును గవిల కన్నులును, దవిన యన్నువ నల్ల
నైన దీర్ఘపుఁ దనువును జూచి, యుండిద కన్నుంగవ మొగిచి తెలివక
యుండె భయమున' భార. ఆది. ౪ ఆ.

వ్యా. సూరి 'కపిలగడ్డము' మున్నగునవి యనింద్యగ్రామ్యములని చెప్పఁగా నవి నింద్యగ్రామ్యములే యని నిరూపించుట కీసూత్ర మారంభింపఁబడినది. కపిల గడ్డము మున్నగువానియందు సామాసిక గ్రామ్యత గలదనియు నీసూత్రములో నుదాహరింపఁబడిన యక్కరలోఁదప్ప మఱెచ్చటను దీనిప్రయోజన మగపడదనియు, నీపద్యమున నున్న వకారప్రాసము తద్భవత్వమును స్థాపించుచున్నదనియు, ప్రౌఢవ్యాకరణకర్తయొక్క యభిప్రాయము. 'కపిల గడ్డము కపిల కన్నులు కపిల జడలు' అను మూఁటిని వరుసగా సూరి యుదాహరించుటంబట్టి యీ యక్కరనే యాతఁ డాధారముగఁ జేసికొని యుండెననియు ప్రాసభంగమును గుర్తింపనందున వకార ఘటితతద్భవరూపమును గ్రహింపలేదనియుఁ గావుననే వాని ననింద్యగ్రామ్యములని తలంచెననియు నీతని మతము. కాని సూరి ప్రాసవిషయము గుర్తించియే 'పవ' ప్రాసను సంగీకరించి వీని నుదాహరించి యుండునని తోఁచుచున్నది. ఇచ్చట పవప్రాసాంగీకారమునే కవివ్యాదయ మును ప్రాచీనసమ్మతము గానట్లు స్ఫురించుచున్నది. 'కవ దొసలు గాండీవము, నవల నిడఁబుపు ముంప అరదము దిగు మే,నువిడవ డిగియుద శుభకర, మగు నివ్విధమిట్లు సేయు మనుడు నతండుఁ' [భార. శల్య.] మొదలగు భారతప్రయోగములు పవప్రాస మును స్థిరపఱచుచున్నవి. ప్రాచీన తాళపత్రగ్రంథములయందును ప్రాచీన ముద్రణ మందును బై భారతాక్కరపద్యము పవప్రాసముతోడనే యగపడుచున్నది. పైపద్య మున మూఁడవపాదము తాళపత్రగ్రంథములయందు 'తపసి యన్నువ నల్లని' యని వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ పాఠమే యర్థసంపత్తియుం నన్వయసంపత్తియుఁ గలిగి యున్నది. అన్నువ యను పదమునకు స్త్రీయనునర్థ మాంధ్రపదసారిజాతములో నున్నను శబ్దరత్నాకరాదులు దీని నంగీకరింపలేదు. మఱియు సముచ్చితకర్తలనదును కర్తృపద ప్రయోగము సహజముకాదు. పునరుక్తిదోషము వచ్చును. తపసి రూపు భయంకరముగ నుండెనని నిర్ణయించుట యీసందర్భమున కావశ్యక మగుటచే నన్నువ శబ్దమున కల్ప

త్వార్థము సరిపడదు. వ్యాకరణములు ప్రయోగైక శరణము లగుటచేఁ గవి ప్రయోగములకు ఆ గ్రామ్యత వచ్చునట్లు సూత్రించుట యుక్తము గాని తొలుత గ్రామ్యతను సూత్రించి పిమ్మట ననింద్యత నంగీకరించుట సమంజసము గాదు.

సూ. ౧౮. గ్రామ్యంబు తత్ తజ్జాతి వర్ణనంబునం
బ్రయోగార్హం బగు.

ఉ. 'మొక్కేము సామి' రామా. ౫. ఆ. 'ఎ. గీ. ఇతని, సూసి నా మేలు బాగెము సేసినాము.' య. ౧. ఆ. మొ.

వ్యా. ఇయ్యది 'గ్రామ్యం తత్ తద్వద్ధా సాధుః' అను ద్వితీయాచార్యుని కారికకు అనువాదము.

సూ. ౧౯. ఒకానొకచో ననుకరణ విరహితంబుగ
సంస్కృతవాక్యంబు గానంబడియెడి.

ఉ. "తే. అంటిరి నమశ్శివాయ పాపాత్మురాల" జై. ౮. ఆ.

వ్యా. "న పదా న్యవ్యయ సుప్ తిఙ్ త్వాతుధూనా, మనుకృతేఽస్తి వాక్యన్తు." అని చింతామణిలో ననుకరణ విరహితముగ సంస్కృతపదము ప్రయోగింపరాదని చెప్పఁబడియె. కాని యట్టి ప్రయోగము క్వాచిత్కముగ నుండుటంబట్టి యథర్వణుఁడు "వినాఽనుకరణం కేచిదార్య శబ్దం ప్రయుంజతే" అని సవరించెను. ఆ కారిక నిట ప్రౌఢకర్త యనువదించినాఁడు.

సూ. ౨౦. జయపదం బనుకరణ విరహితంబ తఱచుగ నగు.

ఉ. 'తరువోజ. జయ పూతనాఘాత జయ దైత్యదమన, దయ నిమ్ము జీవిత దానమ్ము నాకు.' హరి. పూ ౭. ఆ. 'మ. జయ నారాయణ పుండరీకనయనా శార్ఙ్గీ జగన్నాయకా.' ఉ. హరి. ౬. ఆ. తఱచుగ ననుటచే ఒకానొకచో ననుకరణ సహితంబు నగు నని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. ఇందలి తరువోజ పాదములో నేకాక్షర యతి పాటింపఁబడిన ట్లగపడదు. అట్లు పాటింపమి సులక్షణసారమునకు సమ్మతమైనను నప్పకవీయాదులకు విరుద్ధము.

బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ వివరణ
సమేతం బగు త్రిలింగలక్షణశేషంబునం దిది
సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

సంధిపరిచ్ఛేదము

సూ. ౧. ప్రశస్తతావాచకంబు లగు నార్యాంబాద్యర్థక శబ్దంబులు పరంబులగుచో నన్నియచ్చులకు సంధి నిత్యము.

ఉ. రామయ్య, సామయ్య, సీతమ్మ, లక్ష్మమ్మ. మొ. ఆదిశబ్దమున అన్న అక్క అప్పలను దెలిపెడు.

వ్యా. అత్తునకు సంధి బహుళమను బాలవ్యాకరణసంధి. 4 వ సూత్రంబున కిది పూరకము. దీనిచే బాలవ్యాకరణమునఁ గుదరని కొన్ని రూపములకు గతి గల్గినది. ఉ. అమ్మాయి, అబ్బాయి — ఈ స్థలములందలి 'య, యి' యనునది వాత్సల్యద్యోతకావ్యయము. ఇట్టివే తపసి కన్నాకు, పొన్నాకు, అరటాకు, తాటాకు మొ. "తాటాకులలోన వ్రాసిరి" శశాం. 'అమ్మాజియమ్మ' ఇత్యాదులలో సంధిఁ గానము.

సూ. ౨. ఇ ప్రత్యయాంతావ్యయంబునకు సంధియుఁ జూపట్టెడి.

భూతకాలిక సమాపక క్రియయొక్క యికారమునకు ప్రామాణిక ప్రయోగములయందును గొన్నియెడల సంధి గనఁబడుచున్న దని యర్థము.

ఉ. 'చాపము నాకం దిమ్మనుడు' భార విరా. ౪. ఆ. 'వెలిచిట్లంబుధినాథనందనులు దోర్వీర్యంబు సాలించియుం, దలు పొలింగ' నిర్వ. ౫ ఆ. 'ఎఱింగెఱింగి నా పలు విదియేల కట్టుకొని వచ్చెను దానలి' భాగ. ౯ స్కం. 'శా. నేఁ డేతెంచు ప్రయత్నమున్న నకటా నీచేతఁ జెప్పంపఁడే' ప్రభా. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'క్త్వార్థం బైనయిత్తునకు సంధి లేదు' అను సూరిసూత్రమున కిది సవరణము. ఉదాహృతములను క్త్వార్థ కేకారసంధులుగఁ గొనుట కవిసంశయవిచ్ఛేదకారుని మతము. 'ఎఱిఁగించిపుడే' యనునది 'ఎఱిఁగించితగదె' అని ముద్రితప్రతులలో నగపడుచున్నది. 'అందిమ్మను' నది శబ్దసల్లవమనుట న్యాయము గాన నగి...

ప్రబలప్రమాణము కానేఱదని కొందఱమతము. (చూ. బా. క్రి 118). 'క్త్వార్థేత్లో న భవేత్సదా' యను నాథర్వణమునకును 'న సదాభవతి, కదాచిత్ భవతి' 'ఎల్లప్పుడుం గల్గదు, ఎప్పుడేని గల్గు' నని యర్థము చెప్పుకొనవలెను.

సూ. 3. కొన్నియెడలఁ బ్రామాణికప్రయోగంబులం ద్రుతంబున కచ్చు పరంబగుచో ద్విత్వంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'మ. ఘనచక్రాయుధ నిష్ఠురక్షతగళద్ రక్తాస్య సర్వాంగుని, న్ననుభూతాప్రతిమప్రగల్భపరివాదాంతర్థితో ద్విక్రముఁ' ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'సర్వము న్నతని దివ్యకళామయమంచు విష్ణునం బుల్లముసేర్చి' భాగ. ౭ స్కం. 'మ. తరుణీశాత కటాక్షవీక్షల కొనల్ దార్కొన్న చోట్లం బలె, న్నురుశోభా విభవాకరంబు లగుచుఁ రోమాంకురస్థానముల్, పరఁగుఁ' కళా. ౭ ఆ. (నన్నయభట్టారకుఁడు 'అన్నిష్ట సఖి నూఁది యున్నదాని' యని ప్రయోగించి 'లక్ సంశ్లేషా నాచి ద్రుతస్య' అని సంశ్లేషమును నిషేధించుట ప్రయోగ వైరళ్య సూచనార్థం బని యెఱుంగునది)

వ్యా. బాలవ్యాకరణమునఁ గొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి నని నిమిత్త మేమియు నుడువకయే సూత్రించెం గాన నచ్చు పరమగుచున్నను హల్లు పరమగుచున్నను నకారద్వయ ముండవచ్చు నని తేలుచున్నది. కనుక నీసూత్రము బాల, సూత్రముచే గతార్థమే 'ద్రుతాత్ ద్రుతః క్వచి చ్చాత్ర దృశ్యతే కవిభాషితే' అని యథర్వణుండును చెప్పియున్నాఁడు. ద్రుతము మీఁది ద్రుతమునకు ఆదేశసరళములకు ముందుండు ద్రుతమునకు విహితములగు కార్యము లన్నియుం గల్గు నని తలంపరాదు 'అదియుంనుఁగాక, అదియునునుగాక' మున్నగు రూపములు సాధువులు కాఁజాలవు. మఱియు సంస్కృతమున 'ఙమోహ్రస్వాదచి ఙము ణ్నిత్యమ్' (8-3-32) అను పాణినీయముంబట్టి ద్రుతమున కచ్చుపర మగునపుడు ద్విత్వమువచ్చి 'స న్నచ్యుతః' 'పచ న్నయమ్' అని యైనట్లే తెనుఁగునందును ద్రుతమునకుఁ బిదప నచ్చుండెనేని ద్విత్వము చేయవచ్చును. కాన నీసూత్రము లేకున్నను దోషము లేదు. 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్య'మ్మను నాథర్వణకారికచే సంస్కృతమర్యాదను కావచిక్కముగ నిందు

గ్రహింపవచ్చును. ఇట సన్నిష్టసఖి నాది యున్నదాని నను నన్నయప్రయోగము నుదాహరించుకొనుటమాత్ర మసంగతము. ఏల యన నిది ద్రుతప్రకరణము; ‘అను’ లోని నకార మీతనిమతమున ద్రుతము కాదు. దానిం బెన్వాదులలో 9వ సూత్రమునఁ జేర్పనున్నాఁడు. ప్రకృత సూత్రోదాహృతలక్ష్యములలోఁ దొలి దాన యతి సరిపడ లేదు. చరమలక్ష్యమున నఖండయతి యగపడుచున్నది.

సూ. ౮. చిట్టడవిఁ జిట్టి. ఇయ్యది తదితరంబులకును ఉపలక్షణం బని యెఱుంగునది.

ఉ. చిట్టడవి, చిట్టాముదము, చిట్టీఁదు, చిట్టుడుకు, చిట్టెలుక, చిట్టేలకి ఇత్యాదులందుఁ బూర్వపదంబు చిట్టి శబ్దమని యర్థము. ఇవి సంజ్ఞావాచకములు గాన సంధి నిత్యము. హల్లు పరం బగుచో ద్విత్వంబు నదు లోపంబు వైకల్పికంబు. చిట్టిచాఁప, చిటిచాఁప, చిట్టితాళము, చిటితాళము. వెం॥

వ్యా. బాల. సంధి. 12 సూ. ‘కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల అడల కచ్చు పరం బగునప్పుడు ద్విరుక్త టకారం బగు’ నను దాని కిది సవరణము. చిఱు శబ్ద పర్యాయము చిట్టి శబ్ద మొకటి భాషలోఁ చిట్టిశాస్త్రి చిట్టిపంతులు మున్నగు తావుల నుండుటచే చిట్టి + ఎలుక = చిట్టెలుక అని యైన దని చెప్పుటయే సమంజసము. సూరి కైనను హల్పరకస్థలములఁ జిఱు శబ్ద పర్యాయ మగుఁ జిట్టిశబ్దము వేఱొకటి యున్నదని యంగీకరింపవలసినదే యుండును. అచ్పరకస్థలములఁ జిఱు శబ్ద మనియు హల్పరకస్థలములఁ జిట్టి శబ్ద మనియు ద్వైవిధ్యము నంగీకరించినచోఁ బ్రక్రియాగౌరవము స్పష్ట మగుచున్నది. కావున నీస్థలమునఁ బ్రౌఢకారుని సూత్రరచనయే యుక్తమని తోఁచెడిని. ఈవిధముగఁ జిట్టి శబ్దమునే యంగీకరించినచో వేమ్యాదులలో నిది చేర వలసియుండును. కాని సంజ్ఞావాచక మగుటచే సంజ్ఞాత్వమునకు భంగము నాపాదించెడి వైకల్పికసంధి యిటఁ బ్రవర్తింపదు. చిన్నయసూరి తాను సంజ్ఞావాచకములకు నిత్య సంధి చెప్పియుండనందునఁ ‘జిట్టెయులుక’ యిత్యాదిరూపములు సిద్ధించుననియే చిట్టిశబ్దమును బూర్వపదముగా గ్రహింపలేదేమో!

సూ. ౫. కొన్నియెడలఁ దెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక కతపలకు గదవలు గానంబడియెడి.

కొన్నియెడల ననఁగాఁ బ్రాసంబులం దని యర్థము.

ఉ. పీరల్ గోపించిన నంతకుండుఁ జెను మీరాయోర్చువారు'
ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'ఇట్లు దపంబు సేయుచుండుదు' నిర్వ. ౫ ఆ. 'వేఁదణ
ములు' విజ్ఞా. ప్రా. కాం. మొ.

వ్యా. తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గసడదవలు రా వనా బాల. సంధి. 14వ సూత్రమున కిది సవరణము. సూరి తొలుత ప్రథమమీఁది కచటతప-లకు గసడదవ-లు బహుళముగ నగునని సూత్రించెను. ఇత్యాది సమాసములలోఁ బ్రవర్తింపదు, అనఁగా సరసపువలుకు మున్నగు తావుల గసడదవాదేశము రాదని యర్థము. చింతామణికారుఁడు 'గసడదవా స్స్యుః ప్రథమా మాత్రాత్' అని సూత్రించెను. వ్యాఖ్యాత లియ్యది నిత్యశాస్త్ర మనియుం నిప్పటి ప్రథమాపదము కళాలోపలక్షక మనియుం నర్థము చేసి రారు+కదా మున్నగుస్థలముల రారుగదా యను సరళయంత రూపములనే సాధించిరి. కావున వారిమతమున రారుకదా యను రూపము కుదుర నేరదు. సూరిగారు ఈ రూపద్వయమును గ్రంథములం దగపడుటంజేసి యేత దుభయ సిద్ధికై గసడద వాదేశమును బహుళముగ విధించిరి. బహుళ మనుటకన్న వైకల్పిక మన రాదా యని శంకింపఁగూడదు. అట్లు వికల్ప మన్నచో 'లెస్సగాను న్యాయ్యముగాను' మున్నగు స్థలములందుఁగూడ నీ వైకల్పికవిధి ప్రవర్తింపవలసివచ్చును. ముత్తమునీఁద సర్వవిధిప్రయోగ సంగ్రహార్థమై సూత్రమున బహుళగ్రహణ ముండి తీఱవలయును. ఈ బాహుళకమువలననే వాఁడు+కంసారి మున్నగు తెలుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషము లున్నస్థలముల నీవిధికి అప్రవృత్తి చెప్పినచో బాల. సంధి. సూ. 14 అక్క ఱలేనిదై యుండును. చింతామణి తద్వివరణములమార్గమున నన్ననో గసడదవాదేశ నిషేధసూత్రము చరితార్థ మగుచున్నది. పాపము సూరిగారు పై విషయమం తంతయుం విమర్శింపక ప్రథమా మాత్రాత్ అను సూత్రమునుమాత్రము నాలో చించి యనంతర సూత్రమును సమాలోచనాదృష్టి నుపయోగింపకయే తెలిఁగించిరి. కాని యిట్లు సూత్రించుట సరిగాదు. ఎలయనఁగా 'పీరల్ గోపించిన' మొదలగుస్థల

ములఁ దెలుఁగులమీఁద సాంస్కృతిక పరుషములకు గసడదవాదేశము వచ్చియుండుట చేతను నియ్యది ప్రాసస్థానమున నుండుటం జేసి మార్పరానిదై యుండుటచేతను సూత్రమిట్టి యొక్క యసార్వత్రికత్వము స్పష్టమగుచున్నది. ఏతత్ప్రయోగసంసిద్ధికై యీయైదవసూత్రమును ప్రౌఢకారుఁ డారంభించినాఁడు. ఈ గసడదవాదేశ సందర్భమున నథర్వణోద్ధృత శృంగారభూషణము సకలప్రయోగ సమంజసమైయున్నట్లు తోఁచెడిని—

> పరుషా వా స్వరూపేణ ప్రథమాస్తూపరి స్థితాః
> క్వాకో సంబోధనే చాపి హ్యత్యయే కర్మధారయే
> అచేతనార్థకే శబ్ద ఇతి శృంగార భూషణః

ఈ కారిక యందలి హికారము ప్రయోగప్రసిద్ధిని సూచించుచున్నది, అనఁగా నీ నియమము శృంగారభూషణ కల్పితము గా దని భావము.

సూ. ౬. కొన్నియెడల ద్వంద్వంబునం బదంబుమీఁది చతప-లకు సదవ-లు గానంబడవు.

ఉ. 'అందచందములు' అని. ౫ ఆ. 'అప్పాచెల్లెండ్రు' నిర్వ. 3 ఆ 'కండతుండెములు' రామాయణ, 'రాకపోకలు' భాగ. ౧౦ స్కం. మొ.

వ్యా. 'ద్వంద్వంబునం బదంబు పయి పరుషములకు గసడదవ లగు' నను బాల. సంధి. 15 వ సూత్రమున కిది సవరణము. ఉక్త బాల. సూత్రమును 'తఱచుగా' వనుటచే పూరింపవచ్చును. గసడదవలు తఱచుగ నగుననిన నవి క్వాచిత్కముగ రాకయుండుననుటకు సూచనగల్గును. అప్పుడు ప్రకృతప్రౌఢసూత్రమునకుఁ బ్రసక్తి యుండదు.

సూ. ౭. సర్వపర్యాయం బయిన యెల్లశబ్దమునకు సప్తమియు, అసమాసంబున విశేష్యమునకు ముందుప్రయోగమునుం జూపట్టెడు.

ఉ. 'తే. ఎఱిఁగె సకలశాస్త్రంబుల నెల్లయందు, నధికసాత్త్వికుఁ డస్త్రీకుఁ డనఁగ జనులు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తే. ఎల్లయందును దా వసి

యించు నెల్ల, యదినుండనయందు వసియించు టింద్రు వాఁసు, దేవుఁ
డను పేరి కర్థంబు." ఉద్యో. ౧ఆ. 'నే నొకండనే భిక్షునకుఁ బత్తునో
యెల్లఁ శిష్యులఁగొంచువత్తునో' భీమ. ౪ ఆ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున సూరి 'ఎల్ల' శబ్దము సమాసమందె విశేష్యమునకు ముందుండునని చెప్పెను. అసమాసంబునఁగూడ నట్లుండ వచ్చునని యీసూత్రము చెప్పుచున్నది. మఱియు 'సర్వపర్యాయంబైన యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతం బగుచున యవ్యయం' బనియుఁ సూరి చెప్పియున్నాఁడు. అవ్యయం బన లింగవిభక్తి వచనశూన్యముకదా. ఎల్లశబ్దము సప్తమీఘటితమై యుండు మహాకవిప్రయోగములఁ జూపుచు నిందుఁ బ్రౌఢకారుఁ డట్లది యొకానొకప్పు డవ్యయము కాకయు నుండునని స్ఫూర్తిగఁ దెల్పుచున్నాఁడు. 'ఎలన్ + అందు = ఎల్లయందు' అని యెట్లగును? బాలవ్యాకరణముచే నీరూపము గుదురదు. అయినను అథర్వణుని మతముచే నియ్యది కుదురును. 'అచాం సస్థా ద్రుతోఽదృశ్య స్త్విన్నతోఽపి చ భవేత్సదా' యను కారికచే ద్రుతలోపమును వెలయాల్వాదులలోవలె యడాగమంబును గల్గెనని యెఱుంగునది.

సూ. ౮. తామర కాకు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు.

ఉ. 'ఉ. తామరపాకు నీరువలెఁ దల్లడమందిరి పౌరులందఱుఁ'
ఉ. హరి. 3 ఆ

వ్యా. 'తామర'—ఇది తామరసశబ్దభవము. దీనికి 'ఆకు' పరమైనప్పుడు అత్సంధిసూత్రము ప్రవర్తింపవలసియుండఁగా, తామరపాకను పుగాగమయుతవిశేషరూపము కొండొకప్రయోగములఁ గానవచ్చుటంజేసి దానిని సాధింప నీసూత్రమని యెఱుఁగ వలయును. సూత్ర మున్నందున తామరపాకను రూప మొక్కటి సాధువని తోఁచుం గాని తామరాకుకూడ సాధువే. పుగాగమము నిత్యము కాదా యనిన ఆగమశాస్త్రమే యనిత్యమని వైయాకరణుల పరిభాష. అదియ ఇట శరణ్యము కాఁదగును.

సూ. ౯. తెలుఁగుఁ గర్మధారయ సమాసంబునం
బెళ్ళాదుల కడహల్లున కచ్చుపరంబగునపుడు
ద్విత్వంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'పెన్నదరులు' రా. యు. కాం. 'పెన్నరదము.' రుక్మాం. 3 ఆ. 'పెన్నుద్ది' పాండు. 3 ఆ. "పెన్నూఁత" శివ. 2. ఆ. 'పెన్నొడలు-' భోజ. ౬ ఆ. 'కన్నారు' (కను+ఆరు) భార. భీష్మ. ౧ ఆ. 'పల్లఱపు' (పలు+అఱపు) హరిశ్చ. ౪ ఆ. మొ. తలఁచుగ వినుటచే 'అన్నిష్ట సఖి నూఁదియున్న దాని.' (అను+ఇష్టసఖి) భార. ఆది. 3 ఆ. 'అన్నుర్వీశుఁడు' నిర్వ. ౫ ఆ. 'పెన్నురము' రా. యు. కాం. ఇత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు. (పెను పెనుపు శబ్దము లుపశ్లేషము.)

వ్యా. పెనుపు+అదరులు - అనుచోట పువర్ణకమునకు నిత్యలోపము కాఁగా 'కవి భల్లటైః క్రియాణాం స్యాన్నం చోపాప ఇష్యతే' అను చింతామణ్యుక్తిచే నుకారలోపమును జేయఁగ పెన్ + అదరులు అని యగును. పిదప 'నో వా ద్విత్వం క్వచి ద్దీష్టం పరప్రాణేన సంగతేః' అను నాథర్వణము చే ద్విత్వము రాఁగా పెన్నదరులు పెన్నుద్ది మున్నగునవి సిద్ధించును. 'అను' అనునది ధాతుజన్యవిశేషణ మగుటచే నియ్యది పెన్నా ద్యన్తర్గతము గాదు. కావున నిచ్చటఁగూడ ద్విత్వము సిద్ధించుటకై తలఁచు శబ్దమును శరణముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. దీనినే మూఁడవ సూత్రము క్రిందను ఉదాహరించుకొని యున్నాఁడు. ఏకరూపసిద్ధికి సూత్రద్వయమును నాధారముగొనుట పరిమి కాదు. ఇది బాలోక్తటుగాగమశాస్త్రమునకుఁ బూరకము

సూ. ౧౦. కొన్నిచోట్ల షష్ఠీసమాసంబునందు ఉకారంబున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబునగు.

ఉ. 'గోవుల మిల్లెలు వస్పుతుంట లక్ష్మీపతి గ్రుమ్మరుఁగాఁ గడియ సేపున రేపున.' హరి. పూ. ౫ ఆ. సీ. 'దినవెచ్చమునకుఁను తన మేనఁగల సొమ్ము కొదుకక బచ్చింటఁ గుదవ పెట్టుచు.' పాండు. 3 ఆ. 'శిరసంపం బరయన్' కళా. 2 ఆ. మొ.

వ్యా. 'షష్ఠ్యా ఉతో నుచి నుమ్ నేహ' అను సూత్రముచే షష్ఠీ సమాసములలో నుదన్తముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమమును చింతామణి విధించెను. ఇచట యకారము బుకారోపలక్షకము. బుకారమునకు సంతా దేశములు నాకు [illegible] గదా! దీనినే సూరి 'షష్ఠీసమాసమునందు కార బుకారముల కచ్చు పరమగునపుడు

ముగాగమంబగునని తెలిగించెను. ఉక్త ముగాగమము రాని ప్రయోగములం గొండొకచో గాంచి తాదృగ్రూపసిద్ధికై ప్రౌఢవ్యాకర్త ప్రకృతసూత్రమును వ్రాసెను. 'గోకుల మ్మిల్లిలు' అనుచోటమాత్రము షష్ఠీసమాసముగనే కొనవలసిన యక్కఱ లేదు. 'గోకుల' మును దానిని సప్తమ్యర్థమున వచ్చిన ప్రథమగాఁ గొనఁదగును. అప్పుడు ముగాగమము నకుఁ బ్రాప్తియే యుండదు. సప్తమ్యర్థమునఁ బ్రథమవచ్చుట సూరికిం జింతామణికారు నకుంగూడ నభిమతమే. మిగిలిన ప్రయోగములన్నియు నాగమశాస్త్రము యొక్క యనిత్యత్వమును సూచించుచున్నది. ఆగమశాస్త్ర మనిత్యమనుట ఆద్యవ్యాకరణకారభాషా ప్రసిద్ధమే కావున న్యాగమాభావరూపముల సాధింప బృథక్సూత్రకరణము అక్కఱ లేదు.

సూ. ౧౧ పూ పూవు.

అసమాసంబునం బూ శబ్దము పూవు శబ్దముయొక్క పర్యాయ ము గాఁ గానంబడియెడినని యర్థము.

ఉ. 'ఎ, గీ. కాలకంఠుని శిరసు పూ గగనగంగ' కాశీ. ౧. ఆ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణకారుఁడు [సంధి. సూ. ౩౬] సమాసంబునం బ్రాఁతాదుల తొలి యచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగ విధించి యుదాహరణంబు లలో పూరెమ్మ యని కూర్చినాఁడు. దీనింబట్టి 'పూ' అనునది పూవు శబ్దముయొక్క లుప్తశేషమే అనియుం సమాసపూర్వావయవముగనే అయ్యది యుండఁదగుననియు వ్యస్త ముగఁ గొని సమాసోత్తరావయవముగఁగాని అట్టి రూప ముండదనియు స్థూలదృష్టికి భ్రాన్తి వొడమవచ్చునని యాశంకించి తదపనయనార్థము ప్రౌఢకర్త యీసూత్రమును వ్రాసినాఁడని తెలియవలయు. 'కాలకంఠుని శిరసు పూ గగనగం' గిత్యాది స్థలముల పూ శబ్దము ప్రాఁతాదిసూత్ర గోచరము కానందున నద్దాని పూవుశబ్ద పర్యాయంబునుగాఁ గొనవలెనని సూత్రార్థము.

సూ ౧౨. సమాసమునఁ దత్సమంబు పరంబగునపుడును ముమాగమాదులు గానంబడియెడి.

ఉ. ముంగోపము, వింజామరము మొ. (వెల్ల+చామరము) సంధి యందు వర్ణవికారము (చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము. ౭ సూ.)

వ్యా. సూరి ప్రాంతాది సమాసములలో నుత్తరపదముల నన్నింటం దత్సమేతరం బులుగనే యుదాహరించెను. దానింబట్టి ప్రాంతాదులకుం దత్సమంబులతో సమాసము ఘటిల్లదను భ్రాంతి వొడమఁదగియున్నందున ప్రౌఢవ్యాకర్త యట్టి భ్రాంతిం దొలంప నున్నాఁడు. సమా. సూ. ౭ చేత 'ప్రాంత్రాదులు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడంబోలెఁ దత్సమంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గర్మధారయ మగును' అని. అట్టి సమాసంబులంగూడ నుమాగమాదుల నీసూత్రముచే విధించుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౩ అచ్చతెనుఁగగు ధాతుజ విశేషణముల యంత్యోకారమునకు హల్లు పరంబగునపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. 'గిరివ్రజమున్పురంబు' భార. సభా. ౧, ఆ. 'జడిగొన్ గోర్కుల నింతి తాను మగవేషం బూని.' సత్య. 3 ఆ. 'తోడువింటి వాఁడు చక్రి త్రోవఁ బోక' అను. ఉ. అ.

వ్యా. పదాంతంబులయి యసంయుక్తంబు లయిన నులుఱుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగునని బాలవ్యాకరణమున సూత్రితము (ప్ర.16). సమస్తపద మధ్యగతములైనను 'దను కొన్నా'దులకుం బ్రయోగంబులం గానవచ్చు నంత్యోత్వ లోపము అవ్వానికి పదాంతత లేమి ఉక్తబాలసూత్రమునకు లోఁగదు కాన దానిని సాధింప నీ పృథక్సూత్రారంభమని గ్రాహ్యము. ఇచ్చటి లుప్తాచ్కమగు నకారంబు గావున పరుషముల స్థానమున సరళాదేశము రాని యూనకారము ద్రుతసంజ్ఞకము కామికి సూచకము.

సూ. ౧౪. నెన్నడాదుల౯ నెఱిదగు

నెన్నడ, నెన్నడుము ఇత్యాదులయందు నెఱి శబ్దము పూర్వపదంబుగా నుండుట యుక్తమగునని యర్థము. నెఱి పూర్ణార్థకము; నెఱి రమ్యార్థకము.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున ప్రాంత్రాది సూత్రోదాహృతములలో నెఱి + నడుము అనియున్నది. నెఱి పూర్ణార్థకము గావున "నెఱి + నడుము = నెన్నడుము" అన్న [illegible]

స్థూలమగు నడుము అను నర్థ మేర్పడును. అయ్యర్థ మనుచితము. ఇట్టి సమాసంబులం బూర్వపదంబు 'నెఱి' యగుట తగునని ప్రకృత సూత్రార్థము. నెఱి రమ్యార్థకము. నెఱి+నడుము=అందమైన (సన్నని) నడుమని గ్రహించుట యొప్పును. ఆదిశబ్దముచే నెమ్మోము నెమ్మేను మున్నగునవి గ్రాహ్యంబులు

సూ. ౧౪ కొన్ని యెడల నవర్ణంబు పరంబగునపుడు పూర్వ పదాంత్య డకారంబు నకారంబగు

ఉ. రెన్నాళ్లు, క. పది దినము లైదుద్రిగ్గులు, పదపడి రెన్నాళ్ల నొక్క పగలుం రేయుం' భార. ఆది. ౧, ఆ. మూన్నాళ్లు, 'ఎ. గీ. చెఱఁగుమాసిన మూన్నాళ్ల సిగ్గుతోడఁ, బలిమిఁ గోకన మార్గంబు పరిహరించి' కాశి. ౭. ఆ. వేన్నీళ్లు 'తే. ఏళ్ల నీళుల నొండెఁ వేన్నీళ్ల నొండెఁ. గడువఁ బ్రాతఁ దోమిన నొండెఁ గలుగు శుద్ధి.' మార్క. 3 ఆ.

వ్యా. మూఁడు+నాళ్లు, రెండు+నాళ్లు, వేఁడి+నీళ్లు—అను చోట్ల బిందుపూర్వక ఉకారమునకు ఇకార సజాతీయత యుండుటచేతను, న, ణ - లకుఁ బరస్పర సామ్యముండుటచేతను నకార ద్విత్వముగల్గుట యనుభవసిద్ధముగా నున్నది. డకారమాత్రమునకు నకారరూప స్థిరవర్ణాదేశంబును విధించినందువలన డువర్ణమునకుఁ బూర్వమందుండు బిందువు నాన్నాడిత్యాదులందువలె స్వయముగ లోపించునని యీతఁడు తలంచి యుండును. కాని యీ ప్రక్రియ వర్ణవిపరిణామ స్వరూపమున కంతగా సంబంధించి యుండలేదు. అనునాసిక్య మావంతయులేని కేవల డకారము నకారమగుట స్వాభావికము గాదు. కాన నిట బిందుపూర్వక డకారమునకే నకారము విధించుచు నిట్లు వీలున్న స్థలములందైన విపరిణామ స్వభావమును బోధించుట యావశ్యకము. మూన్నాళ్లు వేన్నీళ్లిత్యాది దీర్ఘపూర్వక ద్విరుక్తయుత రూపములంబట్టి "ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపుడు ఆచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బాల. సమా. 13 వ సూత్రము ప్రాయోవాదమని యెంచవలసియున్నది.

సూ. ౧౬. హలవసానంబులు పరంబు లగునపుడు ఏమిశబ్దముయొక్క యికారమునకు లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. 'నీకేమ్ బ్రాఁతియే వెన్నలుం బాలున్;' హరి, పూ. ౫ అ.
'శవము క్రియనుండెడిదే.'' భాగ. ౯ స్కం, పూ.

వ్యా. ఉదాహృతములలో లోపించినది 'మి' వర్ణమంతయుఁ నేకాని తద్గతమయినట్టి యికారమాత్రము కాదు. కావున 'మి' లోపించునని సూత్రించుట శ్రేయము. లేక—ఇకారమాత్రమునకే లోపమని సమ్మతించుపక్షంబున నీకేమ్ బ్రాఁతియే యని సిద్ధింప, నమలకుంగల యానునాసిక్య సాధర్మ్యముంబట్టి సిద్ధసరళములకు ముందు ద్రుతమునకుం జెప్పఁబడియుండు లోపమునే ఇచట మకారమునకు ప్రసక్తింపఁజేసి 'నీకే బ్రాఁతియే' యని సిద్ధించినదని తలంపవచ్చును. అవసానమున లోపము నిల్లే.

సూ. ౧౭. షష్ఠీ సమాసమందలి నిలలమీఁది యచ్చులకు హల్లు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల లోపంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'శా. ప్రతిన్ గూరిల నర్వీనీ సుతులుం రాఁ బెంపొందు నింద్రుర్ వలెన్' ఉ. రా. ౨, అ. ''తూలె రజనీచర భాస్కర బింబముల్ రుచుల్'' రామా. ౫. అ. ''అబ్జాసనాంకముల్ పెంపు'' చంద్రా. ౧. అ.

వ్యా. 'ఇంద్రు నివలెన్' 'బింబముల రుచుల్' అని యుండఁ బ్రకృత సూత్రముచే 'ఇ' కార లోపముచేయఁగా 'ఇంద్రుర్ వలెన్' 'బింబముల్ రుచుల్' అను రూపములు సిద్ధించినవి. ఇట్టి స్థలముల స్వరలోపము గావించుటంజేసి వివక్షిత షష్ఠ్యేక వచన బహువచనార్థ ప్రతీతికి భంగము సంభవించుటయేగాక ద్వితీయైకవచన ప్రథమా బహువచనార్థ సుభ్రాంతిగల్గి ప్రాకరణికార్థ ప్రతీతి కాటంకమును కలుగుచున్నది. బహుత్వార్థప్రతీతికి భంగమువచ్చుననియే చిన్నయసూరిగారు 'సమాసంబున షష్ఠికి లోపబగు, లట్టునకుఁగాదు'' అని లడాగమమునకు లోపమును నిషేధించిరి. మఱియు 'తామరసనేత్రుల + ఇండ్లు' మున్నగు స్థలములసంధిని సమ్మతింపకయుం నుండిరి. కా

'తామరసనేత్ర లిండ్ల' న్నిత్యాదిప్రయోగములు గొన్నిగలవు. అట్టివానిని సంరక్షింప నథర్వణులు, 'విసాలవర్ణం నోసంధిః' యను కారికచే క్వాచిత్కసంధి ననుగ్రహించిరి. దీనికే మఱియొక యుదాహరణము—'రాకాచంద్రుఁ గాంకొట్టు' (విజ) రాకా చంద్రపదసంబంధమగు 'రా' యను నక్షరమును కొట్టుఁగా=ఖండించుము తప్పించు మని యర్థము. కాఁగా 'కాచంద్రుఁ' అని యగును. 'కుత్సితచంద్రుని గాఁ జేయుం' మని గూఢార్థము. ఇట 'రాకాచంద్రునియొక్క రా (అనుదానిని) కొట్టు' యన్నప్పుడు 'యొక్క' కు లోపము చేసినపిదప నివర్తకారమునకు ఇద్దాని చే లోపము కాఁగా 'రాకా చంద్రు'న్నని ఏర్పడినదని తెలియవలెను.

సూ. ౧౮. మధ్యమ పురుష ముపర్గంబున కచ్చుపరంబగు నపుడును గొన్నియెడల లోపంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'ఆడితె నీమపంచెము' కళా. ౬ ఆ. 'భవచ్ఛిష్యస్తం బెట్ట చెప్పనిదొ' మార్క. ౨ ఆ.

వ్యా. 'మధ్యమ పురుష ముపర్గకమునకు హాలవ స్థానంబులు పరంబులగు నపుడు లోపము విభాషనగు' నను బాల. సంధి. సూ. 47 కు ఇది సమానము. ఉదా ప్రాకృతములు లేఖక ముద్రాపకాదుల చేతం గల్గిన పొరలేగాని కవిప్రయుక్తరూపములు కానోపవనియుం, 'ఆడితె నీమపంచెము' 'భవిచ్ఛిష్యస్తం బే దొల' యనినం?' అని దిద్దుకొనుటయే శ్రేయమనియుం దోఁచెడిని.

సూ. ౧౯. ధ్వన్యనుకరణశబ్దముల కను ధాతువు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల ముగాగమంబగు.

ఉ. "కనకన మను" రామా. ౬. ఆ. "సలసల మను" పాండు.

గి. ఆ. మొ.

వ్యా. ధ్వని ననుకరించు శబ్దములు ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు—అట్టివి ద్విరుక్తములే యైయుండునని వెంట నే సూత్రింపనున్నాఁడు—వానికి 'అను' ధాతువు పరమైనప్పుడు ఆ ద్విరుక్తశబ్దంబునకు 'ము' వర్ణము అంతాగమమగును. కనకన + ము + అను సలసల + ము + అను=కనకన మను సలసల మను—అని సిద్ధించును. ఇట్టి ముగా

గమయంత రూపముల వైరళ్యముం దలంపించుచున్నాఁడు 'కొన్నియెడల' నని. 'గళగళనిచెప్పె' (పర. ౫ ఆ) మున్నగు ముగాగమము రాని ప్రయోగములే బహుళము లనుట.

సూ. ౨౦. ధ్వన్యనుకరణ శబ్దంబులు ద్విరుక్తంబులగు.

ఉ. గడగడ, వడవడ, తళతళ, పెళపెళ.

వ్యా. ధ్వని ననుకరించుశబ్దములు అనుకృత్యధ్వని ప్రతీతులకు స్పష్టపడుటకై, ఇరుమాఱు అవ్యవహితములుగ ప్రయుక్తము లగుచుండునని ఈ సూత్రార్థము. గడ, వడ, తళ, పెళ,—ఇట్లేకైకరూపములు ధ్వన్యనుకరణసమర్థకములు కాజాలవనుట.

సూ. ౨౧. ఇయ్యవి క్రియావ్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'వడవడ జమదగ్ని సూతివడఁకెన్' రా. సూ. ౪ ఆ.

వ్యా. ఇయ్యవి యనఁగా పూర్వ పూర్వతర సూత్రోక్తధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు. అవి తమకు వి క్రియతో నన్వయమో ఆ క్రియతో వ్యవధానము గల్గియుండునని సూత్రార్థము. ఉదాహరణమున వడవడ యను ధ్వన్యనుకరణ శబ్దమునకును, 'వడఁకెన్' అను క్రియకును 'జమదగ్నిసూతి' యను దానివలన వ్యవధానము గల్గియున్నది. సూత్రమందలి సముచ్చయార్థకము చే వ్యవధానములేకయు నుండుననుట గ్రాహ్యము. ఉ. "క. అ, వ్వరూధినిందాఁకె ధరణి వడవడ వడఁకన్" భార. శల్య. ౧ ఆ. మొ.

సూ. ౨౨. ప్రాసంబున నుకారంబు పరంబగుచో ద్రుతంబునకు మకారాదేశం బగు.

ఉ. 'కన్నని లతాంతములకు న్మొనసి' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'మత్త వృష్టిఁ జేసె మ్మహానది దీర్ఘికా సరసీ నదంబులు నిండఁగాన్' అర. 3 ఆ.

వ్యా. ఈ రెండు భారతప్రయోగము లందును ప్రాసము సరిపెట్టుటకై యీ మకారాదేశము విధింపఁబడినది. ఈవిధి ప్రయోజనాంతర రహితము. ద్రుతమునకు బిందువును విధించి మకారద్విత్వము బిందుపూర్వక మకారముతోఁ బ్రాసముఁ జెల్లు ననియు నయ్యది యనునాసికప్రాసమనియు అప్పకవి స్పష్టపఱచియున్నాఁడు గాన నీ ప్రాసములఁ గుదుర్చుటకై మకారాదేశవిధి యనావశ్యక మనఁదగును.

సూ. ౨౩. ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కృతహ్రస్వంబునకు దీర్ఘంబగు.

ఉ. లే లెమ్ము, పో పొమ్ము. మొ.

వ్యా. కృతహ్రస్వం బనఁగా వ్యాకరణసూత్రప్రాప్త హ్రస్వతగలది. అట్టిది ఆ హ్రస్వతనువీడి దీర్ఘంబగును. ఎప్పుడనఁగా 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపు' డను చున్నాఁడు. దీర్ఘత్వప్రాప్తికి ఆమ్రేడితంబు పరంబగుట హేతువని సూత్రకారుని యభిప్రాయముగాఁ దోఁచుచున్నది. కాని కృతహ్రస్వముయొక్క హ్రస్వతాప్రాప్తి కేది హేతువో అది లోపించుటయే ఆ హ్రస్వత వీడుటకును హేతువనియెంచుట యొప్పును. ఎట్లనఁగా—'లేచు నకు ముజ్జు పరంబగునపుడు చు లోపంబగు'—లేము—'పోవునకు దుజ్ముత్తులు ముజ్జుం బరంబులగునపుడు వు లోపంబుం బొదకపలును విభాషనగు'—పోము—'ముజ్జు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ముపర్ణకంబునకు మూమడియు నగు'—లెమ్ము పొమ్ము—ఆమ్రేడితంబు పరంబుకాఁగా—లెమ్ము + లెమ్ము, పొమ్ము + పొమ్ము—మధ్యమ ముపర్ణకమునకు హ ల వ సానంబులు పరంబులగునప్పుడు లోపము విభాషనగు—లె + లెమ్ము, పొ + పొమ్ము—'మ్ము' అనునది లోపింపఁగా తత్సన్నియోగశిష్ట మగు హ్రస్వముగూడ దానితోడనే లోపించి స్వతస్సిద్ధమగు దీర్ఘము నిలుచుచున్నది.—లే లెమ్ము, పో పొమ్ము—'సన్నియోగశిష్టానాం సహ ప్రవృత్తిః' అను సంస్కృత వ్యాకరణ పరిభాషను 'అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్య' మనుటంబట్టి తెనుంగు నందును గ్రహింపవచ్చునుగదా.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ మను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందు
సంధిపరిచ్ఛేదము.

శబ్దపరిచ్ఛేదము

నామప్రకరణము

సూ. ౧. శబ్దములు విశేష్యములు విశేషణము లని ద్వివిధంబులు.

ఉ. అయ్య, అన్న, అమ్మ, అక్క— మొదలగునవి విశేష్యములు; తక్కినవి విశేషణములు.

వ్యా. శబ్దములు రెండువిధములు. వానిం బేర్కొనుచున్నాఁడు: 'విశేష్యములు విశేషణములు' అని. విశేష్య విశేషణములం బర్వాతిసూత్రమున మూలకారుఁడు స్వాయముగ వివరింపనున్నాఁడు. ఉదహరించుచున్నాఁడు 'అయ్యా'దులు విశేష్యము లని తక్కినవి విశేషణములని.

సూ. ౨. విశేష్యము నా విశేషణముచేఁ దెలుపఁబడు విశేషము గలది; విశేషణము నా జాత్యాది విశేషములను దెలుపునది.

వ్యా. విశేష్య మనఁగా విశేషము గలది. విశేష మనఁగా భేదము. భేదముగలది భేద్యము. కావుననే విశేష్యమునకు భేద్య మని నామాంతరము గలదు. ఉదా., రాముఁడు— ఈ వ్యక్తియందు రామత్వ మను విశేషము గలదు. ఇయ్యది లక్ష్మణాదు లందు లేమిం జేసి ఆ విశేషము (భేదము) ఇందుఁ గలదు. కాఁగా రాముఁడు విశేష్య మనియు భేద్యమనియుఁ జెప్పఁదగు. ఈ రామాది పదార్థ నిష్ఠ రామత్వాది విశేషము బోధించు పదములకు విశేషణము లని పేరు, విశేషం వక్తీతి విశేషణమ్. విశేష్య నిష్ఠ విశేష (భేద) బోధకము. దీనికి భేదకమని యొక నామాంతరము. విశేష్య విశేషణ సంబంధమునకు సమవాయ సంబంధ మని పేరు. ఈసమవాయము నిత్యము.

సూ. ౩. విశేషణము జాత్యాదిభేదంబున షడ్విధంబు.

అవి- జాతిప్రయుక్తవిశేషణము, క్రియాప్రయుక్త విశేషణము, గుణప్రయుక్త విశేషణము, ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణము, సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము, సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణము.

ఉ. ౧. జాతిప్రయుక్త విశేషణమునకు —బ్రాహ్మణుఁడు.
౨. క్రియాప్రయుక్త విశేషణమునకు—పోవువాఁడు.
౩. గుణప్రయుక్త విశేషణమునకు —నల్లనివాఁడు.
౪. ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణమునకు —ధనవంతుఁడు.
౫. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణమునకు—ఒక్కఁడు.
౬. సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణమునకు —దేవదత్తుఁడు. మొ

వ్యా. విశేషణము షడ్విధం బనుచున్నాఁడు: అనఁగా ఆరుభేదములు గలది. అట్లది యాఱువిధంబు లగుటకుం గారణము 'జాత్యాదిభేదం' బనుచున్నాఁడు. జాత్యాదులు ఆరు. అవి ఏవి యనఁగా జాతి క్రియా గుణ ద్రవ్య సంఖ్యాసంజ్ఞలు. ఉక్తభేదంబుచే షడ్విధంబులైన విశేషణముల నోలి పేర్కొనుచున్నాఁడు. 'జాతిప్రయుక్త విశేషణము' ఇత్యాదిగా. జాతి యనఁగా సజాతీయ వస్తుధర్మము. నిఖిల బ్రాహ్మణులయందు బ్రాహ్మణత్వము జాతి నాఁబడు. బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణత్వ రూపజాతిప్రయుక్తుఁడు. క్రియ యనం బని. వ్యాపారమును నిరూపకముగఁ జెప్పుట-పోవువాఁడు. గుణ మన వర్ణాది నిరూపకము. ఉదా. నల్లనివాఁడు. నల్లాదులు గుణవచనంబు లని బాలవ్యాకరణమునను-ద్రవ్యంబు నా ధనము మొ॥ ధనాదుల కలిమిలేముల నిరూపకములుగఁ జెప్పునవి ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణములు. ఉదా. ధనవంతుఁడు సంఖ్య యనఁగా లెక్క. ఉదా. ఒక్కఁడు. సంజ్ఞ యన గుర్తు, పేరు, సజాతీయములలో నొక్కొక్కదానిం బ్రత్యేకించి తెలియ నుపయోగపడునట్టిది. ఉదా. దేవదత్తుఁడు.

సూ. ౪. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణ మేకాంతంబై యొక బహుద్విశేష్యక మయ్యుఁ, తదంశాంతంబయి బహు దబహు ద్విశేష్యకమయ్యు, సమస్తంబు వ్యస్తంబునగుచో విశేష్యంబు క్రమంబుగ నుత్తర పదంబు నేకవచనాంతంబును పూర్వపదంబు బహువచనాంతంబు నగు.

తదంశము = అయొకటియొక్క భాగము. అనఁగాఁ బాలిక లోనగునది.

ఉ. డెబ్బదియొక్క రథము, రథములు డెబ్బదియొక్కటి; రెండు న్నర మానిసి, మానుసులు రెండున్నర; రెండున్నరరూపాయి, రూపా యలు రెండున్నర మొ॥

వ్యా. స్త్రీ తిర్యగ్ జడ భిన్నంబులును వాని విశేషణంబులును మహత్తు లనంబడు నని బాల. తత్స. సూ. ౧౭. మహద్భిన్నంబు లనఁగా స్త్రీ తిర్యగ్ జడవాచకంబులును వాని విశేషణంబులును అమహత్తులు. అందు స్త్రీవాచకవిశేషణములకు మహతీవాచకము లని వ్యవహారము. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణమనఁగా సంఖ్యను నిరూపకముగఁ జేసిన విశేషణము. ఏకాంతం బనఁగా ఒకటిం దెలుపు పదముతో ముగియునది. ఏకాంతంబు లగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణములు పదునొక్క, ఇరువదియొక్క, ముప్పదియొక్క మొ॥. ఏకాంతంబగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము అమహద్వాచకము విశేష్యముగాఁ గలదేని అప్పు డది యమహద్విశేష్యక మగును. ఆ యేకాంతం బగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము అమహద్విశేష్యముతో సమసించునప్పుడు తాఁ బూర్వపదంబుగనే యుండును. ఆ విశేష్య ముత్తరపదమై ఏకవచనాంతమై యుండును. ఉదా. డెబ్బదియొక్క రథము. అవి సమసింపక వ్యస్తములుగ నుండునేని విశేష్యము పూర్వపదంబగుచు బహు వచనాంతమగును. ఉదా. రథములు డెబ్బదియొక్కటి. 'తదంశ మనఁగా ఆ యొకటి యొక్క భాగము. అనఁగాఁ బాతిక లోనగునది' యని మూలకారునిదే వివరణము. బాతిక లోనగువానిం దెలుపుపదముతో ముగియు సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము 'తదంశాంత సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము.' ఉదా. రెండున్నర, రెండుంబాతిక మొ॥ దానికి విశే ష్యము మహద్వాచకమేని యది మహద్విశేష్యకమును, అమహద్వాచకమేని యది యమహద్విశేష్యకము నగును. ఆ విశేషణ మా విశేష్యముతో సమసించునేని విశేష్యము ఉత్తరపదమై ఏకవచనాంతము యుండును. ఉదా. మహద్విశేష్యక మైనప్పుడు— రెండున్నర మానిసి; అమహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—రెండున్నర రూపాయి; ఉక్తవిశేష్య విశేషణములు సమసింపక వ్యస్తంబులుగ నున్న, విశేష్యము పూర్వపదంబగుచు బహువచ నాంతంబు నగు. ఉదా. మహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—మానుసులు రెండున్నర; అమహ ద్విశేష్యక మైనప్పుడు—రూపాయలు రెండున్నర.

సూ. ౫. అయ్యది యేకాంతంబు మహాద్విశేష్యకంబు
సమస్తంబుకాదు. వ్యస్తంబగుచో బహువచనాంతంబ యగు.

ఉ. పదునొక్కండ్రు రుద్రులు మొ. (చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము.)

వ్యా. ఒకటిం దెలుపు పదముతో ముగియు సంఖ్యాప్రయోగము గల విశేషణమునకు విశేష్యము మహద్వాచకమైన యెడల విశేషణంబునకు విశేష్యముతో సమాసము కుదురదు. ఆ విశేషణము వ్యస్తముగనే యుండవలెను. అప్పుడది ఏకవచనాంతముగ నుండరాదు. బహువచనాంతమై యుండవలెను. పదునొక్క రుద్రులను సమాసమును రుద్రులు పదునొక్కండను నేకవచనాంత వ్యస్తరూపమును అసాధువులు. పదునొక్కండ్రని బహువచనాంతముగనే యుండవలెను. ఓకారాంత్యాదులతో 'పది' కగు సమాసంబుల యుపవర్ణ వ్యవధానంబును గలదని 'పదియు నొక్కం' ప్రత్యయాదిరూపంబుల సమా. ౨౯ వ సూత్రమున మూలకారుండు సాధింపనున్నాఁడు. కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—'చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము ౨౯ సూ.' అని.

సూ. ౬. విశేష్యంబు ప్రధానం బితరం బప్రధానంబు

వ్యా. ప్రధానం బనఁగా ముఖ్యము. అప్రధానంబు నాముఖ్యము. విశేష్య విశేషణంబులలో ప్రాధాన్యము విశేష్యమునకే. ఇతరం బనఁగా విశేషణము.

సూ. ౭. ప్రధానంబు పశ్చాద్ వాచ్యం బగు.

అన్వయక్రమమునందు విశేషణములను ముందుచెప్పి పిదప విశేష్యమును జెప్పవలెననుట.

వ్యా. ప్రాధాన్యము దేనికున్న దేమియు నన్నం జెప్పుచున్నాఁడు. 'ప్రధానంబు పశ్చాద్ వాచ్యం బగు' నని. ప్రధాన పదము అది వెనుక చెప్పఁబడిన దగునని యర్థము. విశేష్యము ప్రధానము గాన దానిని వెనుకఁ జెప్పవలె ననియు అప్రధానములు గాన విశేషణముల ముందు చెప్పవలె ననియు నర్థము. ఎప్పు డనఁగా 'అన్వయక్రమమునం' దనుచున్నాఁడు. అర్థము వివరించునప్పుడనుట. పేరిప్పుడిట్టి క్రమ మపేక్షితముకాదు 'ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు తక్క సర్వపదంబులు క్రమనిరపేక్షంబునం బ్రయోగింపంజను' నని బాల. కార. ౩౭ సూ.

సూ. ౮. ఒక్కచో విశేషణంబులును విశేష్యంబు లగు.

ఉ. 'నారదుం డిట్లనియె' మొ॥

వ్యా. 3 వ సూ. ప్రకారము నారదుఁడు సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణం బగును అది యిట నభిధావృత్తిచే విశేష్యంబు నైయున్నది.

సూ. ౯. ఒక్కొకచో విశేష్య విశేషణంబులు
వ్యత్యస్తంబులు నగు

ఉ. క. నీమాఁటు వల్లె త్రిభువన, భామారత్నంబు గంధవతి పై'
హరి. పూ. ౨ ఆ.

వ్యా. త్రిభువనభామారత్నంబైన నీ మాఁటు వల్లె యని యన్వయక్రమము.

సూ. ౧౦. తెనుఁగునం గొన్ని శబ్దంబులు విశేష్య విశేషణంబు
లుభయంబులు నగు.

కొన్ని యనఁగాఁ గీడు ప్రభృతులును నల్లాదులును.

వ్యా. కీడు ప్రభృతులును నల్లాదులును కొన్నియెడల విశేష్యంబులుగను గొన్ని యెడల విశేషణంబులుగను బ్రయోగింపఁబడుచుండునని సూత్రార్థము. "తరువోజ. మీఁదు పరికింపకున్నఁ గీడువ్వటిల్లు నన్న" భార. స్త్రీ. ౨ ఆ; 'గీ. కృష్ణకృష్ణ యనం తయు కీడు లేదు, నీరజాక్ష' లక్ష్మీ. ౪ ఆ. 'గీ. తామ్ర మాదిగఁగల యట్టి ధాతుచయము, కాలిమి నిడి యూఁదఁ గీడెల్లఁ దొలయునట్లు' మార్క. 3 ఆ. 'క. అది పాపము దానికి నాప్పుడు సెప్పెద వగతు విమలమానస యుక్కి,దు దొలంగునట్లుగా' భార. ఆశ్ర. ౧ ఆ—మున్నగు తావులం గీడు శబ్దము విశేష్యముగను 'నీ కేమిట నశ్వమేధ్వ రంబు కీడంటి' భార. అశ్వ. ౪ ఆ. 'కీడె కురువంశమున కతని రాక' భార. ఉద్యో. 3 ఆ; 'వారల తలంపులు కీడు' భార. ఉద్యో. 3. ఆ;—మున్నగుచోట్ల నదే శబ్దము విశేషణముగను ప్రయోగించుటంజేసి ఱులారా రుచిరలే శబ్దరత్నాకరమునం దెలిపి యున్నారు. నల్లాదులకును చూ. శ. ర.

సూ. ౧౧. విశేషణంబులు కొన్ని వ్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'క. ఈలోకంబున వెదకితి, మే ల్లెడఁ గాన వరుని.' నిర్వ. 3. ఆ.

వ్యా. మే లను విశేషణంబునకును వరుని యను విశేష్యంబునకును 'ఎల్లెడఁ గాన' యను పదంబులవలని వ్యవధానంబు గల్గియున్నది.

సూ. ౧౨. విశేషణంబులు గొన్నియెడ విశేష్యలక్షకంబు లగు.

ఉ. 'క. దేవతల కప్రియంబులు, గావించి మనుష్య లక్షముగాఁ దు లగుదురిలన్, గావున వారికి నిష్టము, గావింపుము నన్నుఁ బ్రీతిఁ గావుము తరుణీ! [అప్రియంబులు=అప్రియకార్యములను, ఇష్టము=ఇష్టకార్యములు.] భార. అర. ౨, ఆ. 'చ. పశుపతిప్రీతిన్ సభఁ దపస్విని పాండవ ధర్మపత్ని ధ, ర్మరతి నయోనిజన్ బ్రకృతి మానవ భామినిగాఁ దలంచి దు, ష్పరములు పల్కఁగాఁ దగునె.' (దుష్పరములు=దుష్పరపు మాటలను.) భార. సభా. 3 ఆ. 'వ. బెట్టిదంబులఁ గాని చక్కంబడఁడు' (బెట్టిదంబులన్ = బెట్టిదపు మాటలచేత) భార. అర. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. 8 వ సూత్రమున విశేషణ మభిధావృత్తిచే విశేష్య మగు నని చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట లక్షణావృత్తిచే విశేష్య బోధక మగునని యర్థము చేయవలసియుండుటచేఁ బౌనరుక్త్యదోషము లేదు.

సూ. ౧౩. ఓ శబ్దం బొకచో సంబోధ్యవాచకంబునకు ముం దితర శబ్దవ్యవహితం బయి కానంబడియెడి.

ఒక్కచో ననఁగా సంబోధ్యవాచకము క్రియాజన్య విశేషణ పూర్వకం బగునపు డనియుఁ, ఇతర శబ్దం బనఁగా అక్రియాజన్య విశేషణమునకు సంబంధించిన పదమనియు నర్థము. ఉ. 'ఓ వినువీథి నున్న ఖచరోత్తములార' వీర. ౨. ఆ. 'ఓ తోయజనేత్రుఁ గాంచిన వధూమణి' విజ. 3 ఆ

వ్యా. 'ఓయీమంత్రణంబునం దగు'ననియు 'ఇది సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపంబడును' అనియుం బాల. తత్స. సూ. ౧౪. 'ముందే' యను నవధారణముచే వెనుకఁ బ్రయోగింపఁబడదనియే కాక ముందును అవ్యవహితమై ప్రయోగింపఁబడు ననునర్థమును స్ఫురించుచున్నది. అట్లు ఓ శబ్దంబు సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందు అవ్యవహితమయ్యే బహుళప్రయోగములం గానవగుచున్నను వ్యవధానము గల్గునెడలుం గలవనుచున్నాఁడు. ఆదృక్ప్రయోగముల కావచిత్కతం దలఁపించుచున్నాఁడు 'ఒకచో' నని. 'ఒకచో' ననుటను వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు 'సంబోధ్యవాచకము ప్రయోజక్య విశేషణపూర్వకం బగు నపు'డని. 'ఇతరశబ్దం బనుటను వివరించుచున్నాఁడు ఆ 'విశేషణమునకు సంబంధించిన పద'మని.

సూ. ౧౫ రో శబ్దం బొండు సంబోధనంబున స్త్రీవాచకంబునకుఁ బరంబుగ నగు. అయ్యది హ్రస్వాంతంబును నయ్యెడి.

ఉ. 'చ. కమలదళాక్షిరో విసవుగాఁ గల యొక్కటి గంటి వేఁడువన్.' ప్రభా. ౧. ఆ. 'చ. రమణిరో భృత్యులందు నపరాధము గల్గిన నాయకుల్ స్వపక్షము దలపోసి యుగ్రతరశాసనముం దెగి చేయరు.' భాగ. ౪, స్కం. మో. (ఒకానొక యాధునిక గ్రంథమునందు 'అన్నరో, వినుండురో.' అని ప్రయోగములు కానంబడుచున్నవి. వానికిఁ బ్రామాణిక ప్రయోగములు కానంబడవు).

వ్యా. సంబోధనంబున 'ఓ' శబ్దమే గాక రో శబ్దంబు నొండు గలదు. వీరు చెప్పు దీనివిశేషము లేవన నిది స్త్రీసంబోధనంబులంచే ప్రయుక్తం బగు ననుటయుం, సంబోధ్యవాచకంబునకుం బరముగఁ బ్రయోగింపబడుననుటయుం. కాని రో శబ్దప్రయోగ మట్లు వ్యవస్థితము గాదు. అయ్యది స్త్రీ సంబోధనస్థలములందే గాక తదితర స్థలములందును ప్రయోగములం గానవచ్చుచుంటంబట్టి అథర్వణాచార్యులవారు 'అన్యత్రాపి క్వచిద్ రోస్యాద్ రూఢదేశ్య ప్రయోగతః' అని లక్షించిరి. ఆధునిక గ్రంథమని మూలకారుఁడిట నిరసించినది కూచిమంచి తిమ్మకవీంద్రుని యచ్చ తెనుఁగు రామాయణ మని స్పష్టమే. అరణ్యకాండము 25, 90 పద్యములలో నివి యగపడుచున్నవి. వీరికి శబ్ద. సూ. ౭౭లో 'ఏడేరేదేవి శబ్దంబు లర్థవిశేషణంబున దీర్ఘాంతంబు లగు' నంటకు 'ఏఁడీ నాబలుమాని

కంబుల కోటారు' అను నచ్చు. రామాయణ ప్రయోగము ప్రామాణిక మగుట ఎట్లో 'అన్నరో ఏమంగురో' అనుట కదే గ్రంథము ప్రామాణికము కాకపోవుట ఎట్లో దురూహ్యము. ఇవియుం నిట్టి ప్రయోగములును రంగనాథుని రామాయణమునం గలవు. [చూ. యుద్ధ. కాం.] రంగనాథుని వీరు 'లాక్షణికుల్లైన దొడ్డకవి' యని శ. ర. పీఠికలోఁ బ్రశంసించియున్నారు.

సూ. ౧౫. దేశ్యంబులం గొన్నిగాఁ గల స్త్రీవాచక స్త్రీసమంబు లగు సంబోధ్యవాచక శబ్దంబులమీఁద నేకవచనంబునఁ గాన శబ్దం బొందును, అల యను నవ్యయం బొకండును గానంబడియెడి. అల దీర్ఘాంతంబు నగు.

ఉ. 'ఏ. గీ. భవ్యరతి దేవతాచార పరమపుణ్య. భర్గు ప్రేమమర కుంకుమిా తల్లి కాన.' హై. ౭. ఆ. 'మ సామి కాన,' సా. ౧. ఆ. (గోన కవి 'పాపజాతి కాన' అని ప్రయోగించినాఁడు అది విచారణీయము. 'సీ. అక్కలు కన్యకాత్వ మిటు లాఁడిపోవ నకా... సి, 'రక్క ... వచ్చె' నిర్వ. ౨. ఆ. 'చ. తోడఁబడ నమ్మలక్క యని తూలుచు ... దోయి లొగ్గుచుక్.' ఆము. ౨. ఆ. 'క. ప్రియమున ... దూలఁగఁ దలయూఁచు దొప్పదొప్పన ..., 'గేల ... పుల, లాలలు దొరఁగంగ నన్నరాయని యొలలుక' (గ. పాం. ౪ ఆ.

వ్యా. సంబోధనంబులం గానవచ్చు మన్నవని యిట జెప్పంబడిన 'కాన' 'అల'లు రెంటిలో 'కాన'కు అథర్వణాచార్యుల అభ్యుపగతి గలదు. 'క్వచి ... స్త్రీ కానో వైకృతాత్ పరతో మతః' అని వారి కారిక సూత్రము ... దేశ్యమునకు ... బని చెప్పియుండిన మేలు. విలయమునఁగా 'సామి' వైకృత మగు నేగాని దేశ్యము గాదు. 'అక్క+అల' 'అమ్మ+అల+అక్క+అల' అనులాపుల స్త్రీవాచకంబులకు సంధిగల్గుట బాలవ్యాకరణమునందలి అత్సంధిసూత్రమునకు విరుద్ధము.

సూ. ౧౬ హ్రస్వసానంబులు పరంబులగునపుడు ఉ గు వర్ణకంబుల యుత్వంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగ నగు

ఉ. 'మ. వితతోల్కాశని పుంజ మొక్కొ యనఁగా విన్వీథి నిక్షిప్త ప్రతతి వాతాహతిఁ దూలి తూల శకలాకారంబులై వారిద ప్రతతుల్ సొల్పడి నల్గడం జెదరఁగాఁ బాఱె న్మనోవేగుఁడై, పతగేంద్రుం డమృతాంతికంబునకుఁ దత్పాలుర్ భయం బందఁగన్.' భార. ఆది. ౨. ఆ. ఇట్లు 'భూసురోత్తముల్, భూపాలుర్.' మొ.

వ్యా. 'పదాంతంబులై యసంయుక్తంబు లయిన నుఖరుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు' నని సూరిగారు. ప్రక్రి. సూ. ౧౬ లోఁ దెలిపియున్నారు. ప్రకృత పాఠసూత్రోదాహృతము లగు 'ప్రతతుల్' 'పాలుర్' మున్నగునవియు నా 'బాల' సూత్రగోచరము లగుంగాన నీసూత్ర మక్కఱలేదు.

సూ. ౧౭ మహత్సమూహార్థకశబ్దం బమహత్కార్యయుక్తంబయ్యుఁ దద్విశేషణక్రియలు మహత్కార్యయోగ్యంబులు విభాషనగు

ఉ. 'ఎ. గీ. ముని నికాయ మెల్ల, వివిధ పుణ్యకథలు విను వేడ్కఁ దతనిఁ బూజించిరి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'క. గీర్వాణప్రభుఁ డాదిగ, గీర్వాణగణంబు కాలకేయులతోడన్, గర్వించి రణము చేసిరి, సర్వపరాక్రములు కడిమిఁ గనుమ నాస్తులై.' భార. అర. 3 ఆ. 'అయ్యిరు తెగలు సగఱగారే తమంగాన్.' నిర్వ. 3 ఆ. 'పడనడతురు గన్న విన్నఁ బ్రముఖగణంబుల్.' నిర్వ. ౪ ఆ. మొ. విభాష నగుటచే 'క. విషధర సుతి నసంఖ్యము, నిషాదగణముండి ధారుణీప్రజలఁ గడున్, విషమమును జేయువారి న్విషమనమున భక్షించి చనుమమిత్రనిఘాతీ.' భార. ఆస్త. ౨ ఆ. 'సీ. నెత్తమ్ములే కొండ నెత్తమ్ములం దాడు విద్యాధరీకోటి విటులతోడ.' స్వా. ౪. ఆ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. మునినికాయ మనఁగా మునుల సమూహ మని యర్థము. ఈ సమూహము పురుషనిష్ఠ మగుటంజేసి పుంవాచకములకు రావలసిన విశేషణములును క్రియలును వచ్చును. ఎట్లనఁగా 'మునినికాయము......పూజించిరి.' ఇట్లే 'ఇరుతెగలు సగఱగారే.' 'ప్రముఖగణంబుల్ పడనడతురు' మొ. సూత్రము విభాషను గ్రహించుటచే నట్టి పట్టుల క్రియలును విశేషణములును అమహత్కార్య యుక్తంబు లయ్యు నుండునని

గ్రహింపవలెను. అందుల కుదాహరణములు 'నెత్తమ్ముఁబోఁడు' నిషాదగణము...... చేయంగన్' మొ.

సూ. ౧౭. జడపదంబుమీఁది తోడకు మెయి మైలు వికల్పంబుగ నగు

ఉ. 'అందఱుఁగూడి మోసలకు నర్థి మెయిం జనుదెంచి.' నిర్వ. ౫. ఆ. 'చ. ముక్తికి, స్మృతికి వహింపఁగా వలయుం మోహముఁ బో యఁగఁ ద్రోచి భక్తిమైన్.' లక్ష్మీ. ౪, ఆ. మొ.

వ్యా. 'కేచిత్ వైకృత శబ్దాస్య ర్విభక్త్యర్థాభిధాయకాః' యను కారికను ఇది యించుమించు ననువాదమే యని చెప్పనగు. 'శబ్దాః' అనఁగా అవ్యయము లని యర్థము. చేతార్థమునం జేసియు, కొఱకర్థమునం 'పొంటె' 'కోసము'లును, తోడార్థంబున మెయి మైలును ప్రయోగంబులం గాన నగుచున్నవి. వీనం 'జేసి పొంటె'లని ప్రౌఢకారుఁడు కారక పరిచ్ఛేదమునం జెప్పియున్నాఁడు. మెయి మైలల నిటం జెప్పినాఁడు. చెప్పక విడిచినది 'కోసము'ను. అది మహాపురుషోద్యాచకములందు సహితము గన్పట్టెడి.

సూ. ౧౮. ఉ వర్ణకంబు పరంబగునప్పుడు కవిత్రయంబు వారి ప్రయోగంబులం దక్కఁ దక్కిన మహాకవి ప్రయోగములందును గొన్నియెడల నగాగమంబు చూపట్టదు.

ఉ. సీ. సంగరమునకు నుత్సవము సేఁగదు ప్రియు సోలనాఁ బని యెడు శూరులార.' ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'ఉ. లాలనఁ గ్రొత్తబొబ్బలి గళా[illegible] సము వెట్టిరి యాసనంబుగాఁ, గొలయుం సాధువైన యొక కోమటికిం నిమథేంద్రు బచ్చుకున్.' సై. ౬ ఆ. 'ఆ. పలఁది నెయ్యగం[illegible] వినుతింపఁ, బోయి కన్ను లమరవిభుని కిచ్చి, రెండువేల జిహ్వ లండజాధీశ్వరు, కొసఁగఁ బోలుఁ బంకజోద్భవుండు.' విప్ర. ౪, ఆ. 'ఉ. బల వంతపుఁ జాపము వెచ్చుకొంటి వేలా నగుఁబాటు కోర్చి.' భోజ. ౫ ఆ. మొ. (ఇట్టి ప్రయోగములం బట్టి యాగమశాస్త్ర మనిత్య మగుట వలనఁ దక్కినచోట్ల నకారాగమము రాకుండినను దోషంబు లేదు

నియుం, తత్సార్థదోష విస్ఫురణంబు కలుగక పువర్ణాంత శబ్దములమీఁద నకారాగమము వచ్చుట చేత తత్సూత్రారంభ ప్రవృత్తియై యుండును గాన నచ్చోటమాత్ర మయ్యది యత్యావశ్యకమనియుఁ దోఁచుచున్నయది.)

వ్యా. చిన్తామణికారుఁడు 'నఃకౌ' అని కువర్ణకము పరమగునపుడు ఉదన్తములకు నగాగమము వచ్చునని సూత్రించెను. ఇచటి యుదన్తము ఋదన్తములకుఁ గూడ నుపలక్షకము. ఇంక నథర్వణులు 'సర్వేషామేవ చోదన్త శబ్దానాం కౌపరే భవేత్, నః ప్రాయస్సౌ ఋదిం బిందాచ్ఛ సర్వపండిత సమ్మతేః'' అని నగాగమమును మధ్యమణి న్యాయంబున నుకారాన్త ఋకారాన్తములకు రెంటింటికిని ప్రాయికముగ వచ్చునని చింతామణి సూత్రమును సవరించిరి. ఆ సవరణమునే ప్రౌఢవ్యాకర్త యిట ననువదించుచున్నాఁడు. అర్థస్ఫూర్తికి భంగము రాకుండునట్లు ఈ యాగమమును మానినను దోషము లేదని ఫలితార్థము.

సూ. ౨౦. కంటె వర్ణకము పరంబగునపుడును గొన్నియెడల నగాగమంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'తన్గ్రతు శతంబునకంటెను తుండు మేలు' భార. ఆది. ౪.
ఆ. 'క. మనయింటి చేటు మాఁచితె, మనుజుల సత్త్వముఁదా తొలఁగు ప్రమథితనిన్ దృప్తా, జనవాదంబు మహాత్ముల, యనఘ చరిత్రమునకంటె నధికం బగుటన్.' నిర్వ. ౯ ఆ. ము.

వ్యా. ఉకారాన్త ఋకారాన్తములకు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడు నుగాగమము ప్రాయికముగఁ గల్గునని పూర్వసూత్రోక్తము. ఆ యుకార ఋకారాన్తంబులకే కంటె వర్ణకము పరమైనపుడును ఈ నుగాగమము కొన్నియెడలఁ జూపట్టుచున్నవని ఈ సూత్రమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ప్రయోగ ప్రాచుర్యముం దలఁచించుచున్నాఁడు కొన్ని యెడలనని.

సూ. ౨౧ ఉపాంతములగు సదుపాత్తుల కంచు వర్ణకము పరంబగునప్పుడును నగాగమంబు కొన్నియెడలఁ గానంబడియెడి

ఉ. 'చ. దేవ నీ, వనిమిష నాయకత్వమునయుం దభిషిక్తుఁడవై మోదంబులతో, ననుఁ బనిగొమ్ము' భార. అర. ౫. ఆ. 'క. విను పిండదాన

సమయంబున యందును భక్తిపూర్వముగ దీనిఁ బఠించిన నయ్యజ్ఞం
బమృతము, నెనయంగ దురగమేధఫలము నిచ్చుఁ గృతికి.' హరి.
పూ. ౨ ఆ. 'సీ. సంతరించితి నిందు జవ్వనంబునయందు మార్గ ప్రబంధ
కావ్య మాంధ్రభాష.' కాశీ. ౧ ఆ. 'క. జననాథ నన్ను నడుగఁగఁ,
జనుదెంచిన కార్యమేను సర్వంబు మనంబునయందు మున్న యెఱుఁగుదు,
విను చెప్పెద నీకుఁ దగునె వివరంబుగ భార్గవ' సుందర. ౫ ఆ.
'ఉ. దక్కఁగఁ బ్రాపితిని మును దపమ్మునయందు సుశర్మ...'
పాండు. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఆగమ మువువర్ణంబుల కందువర్ణకము పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. 30. మఱి యిట విశేష మేమనఁగా నుగాగమ మనక నగాగమ మనుటయుం ఆగమ న వర్ణముతో 'అందు' వర్ణకము సంధి గలిసిన యడాగమము వచ్చునని చూపుటయుం. ఇట్టి రూపములకు ఇట్లు ప్రయోగము సాధు ప్రయోగ మగుట లేదనియెంచి సూరిగారు 'సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు' ననుసంధి ౨౪ సూత్రమందలి 'సమాసంబునయం' దను ప్రయోగము నే సిద్ధ ప్రయోగముగఁ గూర్చిరి. ఇట్లు చేయుటవలని లాభ మేమనఁగా 'ప్రయోగ సిద్ధం వ సర్వం' అని యున్నది గాన నిట్టి ప్రయోగములు కావ్యచిత్కములని గ్రహింపఁబడుచున్నవి.

సూ. ౨౨. తెనుఁగున గొన్ని తత్సమదేశ్య శబ్దములకు నంబోధనంబుగ నేకవచనంబున నీచత్వద్యోతకంబగు ఇగా యను నొక్క శబ్దంబును దానిపై డు వర్ణకాదులుచుం జూపఁబడి సంబోధనంబున డువర్ణకంబు చూపట్టదు. తుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు వైకల్పికము

ఉ. ప్ర. బాలిగాఁడు, చిట్టిగాఁడు; సం. ప్ర. బాలిగా, బాలిగ; చిట్టిగా, చిట్టిగ; బాలిగానికి, బాలిగానిచేత, అని తక్కిన విభక్తులూహ్యంబులు. ఇట్లు గోపాలిగాఁడు మొ.

వ్యా. 'అర్థభేదే క్వచి చ్ఛబ్దా దిగా స్యాచ్చ తతోఽపి డుట్, నామన్త్రణే డుజ్ హ్రస్వస్స్యాత్ బహులా త్వత్ర సేవ్యతే' యను నాంధ్ర శబ్దచింతామణి సూత్రము ననువాదము.

సూ. ౨౩. ద్విత్వయుక్తలాంతంబుమీఁది లు ల నులను రుర లాదేశంబు లగు.

ఉ. 'మ. అరరే యల్లియ రామరాజు పెద తిమ్మాధీశు బావా
భయం, కర కౌక్షేయక ధారఁ బోరుసఁ గడంకం ద్రెళ్లె వీరారి మ్మల్లు
రకుఱ్ మట్టియగుం డడీయ బలధూళుల్ సంగడాలా వియ, చ్చర
కాంతా స్తనపాళి విఱ్ గరిడి నాశ్చర్యంబు చర్చింపఁగఱ్.' రామా.
౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'అదంతంబగు దీర్ఘ పూర్వ లోపధంబయిన మహత్తుమీఁది విభక్తి లకారంబునకు రేఫం బగు'నని బాల. తత్స. సూ. ౩౮. రేఫాదేశంబు విభక్తి లకారంబునకు దీర్ఘ పూర్వలోపధంబయిన మహత్తుమీఁది దానికే కాక ద్విత్వయుక్తలాంతంబు మీఁది దానికిని వచ్చునని ఇటం బూరింపఁబడినది. ఉ. మల్లురకుఱ్.

సూ. ౨౪. విధా శబ్దంబు సంస్కృతంబునం బుంలింగంబు నగు.

ఉ. 'విధా విధానే హస్త్యన్నే ప్రకారే వేతనేఽపి చ.' అని పుంలింగంబులందు అజయుఁడు. దీనికిఁ దత్సమంబునం బుంలింగరూపము తోనే ప్రయోగముగాని స్త్రీలింగరూపముతో లేదు. దంష్ట్రా శబ్దంబును బుంలింగముగాను గానంబడియెడి.

వ్యా. 'విధాశబ్దమునకుఁ గ్లీబతుల్యత్వంబు నిత్యంబు—విధము' అని బాల. తత్స. ౬౬ వ సూత్రవృత్తిలో సూరిగారు. కంధరాదులగు పఠితములెల్ల సంస్కృతంబున స్త్రీలింగములే యని సూరిగారు తలంచియుందురని కావలయు నిట ప్రౌఢకారుఁడు విధాదంష్ట్రా శబ్దంబులు నిఘంటువులం బుంలింగములుగాను పఠితములై యున్నవనుచున్నారు. క్లీబతుల్యత్వం బనిదేశించుటంజేసి కంధరము మున్నగు మ్వాంతరూపంబులును, బహుళగ్రహణము చేఁ బక్షంబున స్త్రీలింగంబులకు విహితమగు ప్రథమైకవచన లోపముగల్గి కంధర నాసిక-ఇత్యాద్యదన్త రూపంబులును సూరిసూత్రముఁబడి యేర్పడ వలసియుండును. విధాదంష్ట్రాశబ్దములం బుంలింగములుగను గొను నెడల క్లీబతుల్యత్వంబు గల్గినప్పుడు స్త్రీలింగములకు విహితంబగు ప్రథమైకవచన లోపమునకు ప్రాప్తిలేక

పోవును. అట్లగుట ఆంధ్రమహాకవి ప్రయోగములకు విరుద్ధముగుంగాన బాలవ్యాకర్త అజయాది నిఘంటువుల నీ విషయమును నుపేక్షించెనని ఎంచనగును.

సూ. ౨౫. అర్ఘాదులకడ యిచ్చున కుత్వంబును మీఁద వు వర్ణకంబును వైకల్పికంబుగా నగు.

ఉ. అర్ఘువు, అర్ఘము; ధర్మువు, ధర్మము; వర్గువు వర్గము. 'చ. అవని యరాజకం బయిన యప్పుడు భూప్రజలందు సర్వధర్మవులు దొలంగు దేవ ముని ముఖ్యులు వారుందు రోలి వృష్టిలే, దపు మఱి యర్ఘువుల్ దఱుఁగు నందురు, కావున గాలయాపనం, బవివిధవార్య చేయక రయంబున రాజ్యము నిల్పు మిత్తఱిన్.' భార. ఆది. ౪ ఆ. వర్గువునందలి వువర్ణకం బొండె లోపించు. ఉ. వర్గు.

వ్యా. పుంలింగ మహద్వాచకనామంబుల తుది యుత్వంబునకును హలంతముల కును ఉత్వము తత్స. సూ. ౨౧—౨౪ లచే బాలవ్యాకరణమున విహితము. అర్ఘాదులు హలంతంబులును మహద్వాచకములును కామింజేసి బాలవ్యాకరణమున వీనికి నుత్వ పువర్ణకముల ప్రాప్తిలేదు. కావున నిట అది చెప్పఁబడినది. వర్గశబ్దమునకు నీసూత్రము ఉత్వము గల్గియు వువర్ణకము వైకల్పిక మని 'వర్గు' అని యుదాహరించిరి. కనుక వానికి ఉత్వముగల్గునెడ వువర్ణకము నిత్యమని గ్రాహ్యము. ఉత్వము ప్రత్యయము గాన నది గల్గినప్పుడు అమహదదంతముల కన్నిటికి 'సర్గు' అట్లు వీనికిని మువర్ణకము గల్గును. అర్ఘము మొ.

సూ. ౨౬. రాహుబాహు శబ్దముల కంతట వు వర్ణక లోపంబు వైకల్పి కంబు.

ఉ. రాహువు, రాహు; రాహువులు, రాహులు; బాహువు, బాహు; బాహువులు, బాహులు – ఇత్యాదులు. 'సీ. అవని నేడున్న యున్న యంబరమున, విద్యుత్సహస్రముల్ విలసిల్లుచుండె రాహుపర్వంబు గాకయుం భానుఁ గప్పె.' భార. సభా. ౨ ఆ. 'తే. అగ్గలించు నా యెదుర బాహాప్పళించి, కదవఁజాలిన మల్లురు గాన నెందు' భార. విరా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున ఊకారాంతములకు వువర్ణకేతర విభక్తి పరమగుచో వు గాగమము బహుళముగ విహితము. అట్లు ద్వితీయాదులందు వచ్చు నాగమ ముక్కా బహుళమే కాని వానికి ప్రథమయందువచ్చు వు ప్రత్యయమే మో నిత్యమేయని 'ఊకారాంత గోశబ్దంబుల కంతట వుపర్ణకం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. ౪౦ చే స్పష్టము. రాహుబాహుశబ్దములకుమాత్రము వు ప్రత్యయాంతప్రయోగములందు నిత్యముగాఁ గాక వైకల్పికముగాఁ గానవచ్చుటంజేసి ప్రౌఢకారు డిట్లు సూత్రించె.

సూ. ౧౭. విశ్వకర్మండనీయు రూపంబు

ఉ. 'సీ. విశ్వకర్ముని సూఁతు విశదలావణ్య సముజ్జ్వలఁ జేకొని ముఱిఁబోయి.' పారి. ఉ. ౪ ఆ.

వ్యా. 'విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. ౭౫. 'స్త్రీలింగత్వాతిదేశంబు చేత నత్వ డుమ్ములు లేవని యెఱుంగున' దని సూరిగారిదే వృత్తి. డుమ్ము గల్గిన రూప మిట చూపఁబడుచున్నది.

సూ. ౧౮. దేశ్యమునం దక్కడాదులు నిత్యైకవచనాంతములు.

ఉ. అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ; అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట - కొం. అదిశబ్దముచేత ఇరులు, కేలు మొ - కొందఱు ఇరులు కేలు శబ్దములు బహువచనాంతము లందురు. అట్లు కాదు. 'ఇరులున నొంటిఁబోఁ బోనని నట్టాట.' విష్ణు. ప్రా. 'కలభాషిణి వేనలి యొక కేలఁబట్టి వే ఱొక్క కేల నాలి గట్టి పెనిచికి.' కళా. 3 ఆ. 'సీ. ఉపధాన విని నుయుం దొండొండ చూపుటఁ బెఱకేలు లఘుతవఁ బ్రిదలి బిగియ.' కవిక. ౪ ఆ.

వ్యా. ఈ సూత్రమునందలి 'నిత్యైకవచనాంతము' లనునది 33 వ సూత్రము దనుక ప్రతిసూత్రమునను అనువర్తించును. ఈ యారుసూత్రంబులచే నిత్యైకవచనాంతములం జేర్పఁబడిన వని తెలియవలెను. ల్వాంతములగు నిరులు కేల్వాదులకు ప్రదర్శిత ప్రయోగముల నపర్ణ నైకవచనప్రయోగంబులు గల్గియుంటచే నవ్వాని బహువచనాంతములుగ భ్రమయరాదని సూత్రకృదభిప్రాయము.

సూ. ౨౯. సస్యవాచక శబ్దములును.

ఉ. అరుగ, చోడి, వరి, కంది, పెసర, మినుము మొ.

వ్యా. సస్యవాచకములనం బైరులఁ దెల్పునవి. అరుగాదులును నిత్యైక వచనాంతములు.

సూ. 3౦. కతిపయసంభారవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఆముదము, ఇంగువ, ఉప్పు, చింతపండు, చమురు, పసుపు మొ॥

వ్యా. సంభారవాచకము లనం బదార్థసంచయముం దెల్పునవి, అవియును నిత్యైక వచనాంతములే.

సూ. ౩౧. లోహవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఇత్తడి, ఇనుము, కంచు, బంగారు, వెండి. మొ॥

వ్యా. స్పష్టము—ఇవియు నిత్యైకవచనాంతములే.

సూ. 3౨. సమానార్థకములయిన యీడు జత సరి సాటి లోనగు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును.

ఉ. 'క. స్వరములు సురములు శిరములుఁ, గరములుఁ బెండ్లు మెడలుఁ గన్నులు వెన్నుల్, సురుచిర పదములు రదములు, నిరుపమగతిం జూడ నొక్క యీడై యుండికి.' రా. కిష్కిం. 'క. పతిఁ బడసి సుతులఁ బడయఁగ, సతివలు గోరుదురు కోరినట్టులతనరుక్, బలిః బడసి సుతులఁ బడసెను, సతు లీ భాగ్గవికి భాగ్యసంపద సనయే.' భార. ఆది 3 ఆ. 'క. సురపతి యమ వరుణ ధనేశ్వర కమలాసనుల దివ్య సభ లెల్ల నరేశ్వర చూచితి నవి దీనికి, సరిగా వత్యంత విభవ సౌందర్యములన్.' భార. సభా. ౧ ఆ. 'ఉ. హేమ ధరాధరేంద్రమున కెంతటివాఁ డిట్టి ధృతిక్ భుజంగమ, స్వామికి మేలు చేయి పటు వాగ్విభవంబున బుద్ధి సంపదం, దామరచూలికిక్ సరి ప్రధానులు తక్కినవారు సాటియు,

మానిమిడి వీరభద్రుని కేసూంశ్యశిఖామణి కి వ్వసుంధరకా.' నై. ౧ ఆ. మొ. 'సరియులేని సృష్టి ఖంజన శాబకములు' అని యొకచోఁ బ్రయోగము గానంబడుచున్నది. అది శబ్దాలంకార తత్పరత్వమునఁ బ్రౌఢముగాఁ జేయఁబడినదని గ్రహింపవలయును.

వ్యా. 'ఈడు, ఎన, సరి, సాటి' లోనగువాని నొక్కొక్కదానికిని 'సమాన' మని యర్థము గాన వీని నెల్ల సమానార్థకము లన్నాఁడు. ఇవి యన్నియు నిత్యైకవచనాంతము లనుట సూత్రార్థము. వీని కివి విశేషణములో అవియు సవ్యాని క్రియలును బహుత్వయుతము లైనప్పుడును ఇవి యుపగ్గకము బొందవనుట. 'సరు' లను నొక్క ప్రయోగము లున్నను, దానిని ప్రౌఢప్రయోగముగ ననుసార్యముగ గొనవలె నను చున్నాఁడు.

సూ. ౩౭. గుణవాచకములైన దేశ్య విశేషణ శబ్దములును.

ఉ. గుఱ్ఱములు తెలుపు, ఆవులు నలుపు; ఈపండ్లు తీపు ఆపండ్లు పులుసు. మొ.

వ్యా. గుణ మనఁగా నిరూపపు ధర్మము, రంగు మొదలగునది. దాని వాచకము లనఁగా తీపు పులుసు మొ. గుణవాచకములు (దేశ్యములు) విశేషణము లైనప్పుడు, విశేష్యములగు గుఱ్ఱములు పండ్లు మొదలగునవి బహుత్వమును బొందినను, ఈవిశేషణములు బహువచన ప్రత్యయంబు బొందక యేకవచనముగనే యుండునని.

సూ. ౩౮. కొన్ని యవ్యయంబులు బహువచనాంత తుల్యంబులు నగు.

ఉ. అట్టు, అట్లు, ఇట్టు, ఇట్లు, ఎట్టు, ఎట్లు, నిచ్చ, నిచ్చలు మొదలగునవి.

వ్యా. అట్టు, ఇట్టు మొదలగునవి బహువచనాంతములతోఁ దుల్యము లగు నను చున్నాఁడు. తుల్యత ఎట్లన్న లుప్తగ్రయోగము బొంది అట్లు ఇట్లు మున్నగు రూపము లేర్పడుటచేతనే బహువచనాంతము లగు ననక తత్తుల్యము లగుననుటచే అవ్యయత్వ హాని పరిహరింపఁబడినది.

సూ. ౩౫. అందఱ్త్వాదులు నిత్యబహువచనాంతములు.

ఉ. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, పెక్కండ్రు, పలుగుండ్రు.

వ్యా. ఇక నాలుగు సూత్రములచే నిత్య బహువచనాంతములం జెప్పుచున్నాఁడు. ఉదాహృతముల విభజించిన అంత + వారు, ఇంత + వారు — ఇత్యాదిగాఁ జేర్పదును. కావున అందఱ్త్వాదులయందలి రేఫము బహుత్వద్యోతక మని స్పష్టము. ప్రకృ మైకవచన ప్రత్యయయోగము తోడి రూపములు వీనికి లేవని సూత్రార్థము.

సూ. ౩౬. అదరులు లోనగు శబ్దములును.

ఉ. అదరులు, అటువుళ్లు, ఎండువులు, మిడుఁగుఱులు మొ. ఇవి వృత్తియం దేకవచనాంతంబుల యగు. ఉ. అడుగుటిట్ట. మొ.

వ్యా. అదరులు మొదలైన శబ్దములును నిత్యబహువచనాంతములే. బహువచనాంత నిత్యత వీనికి వ్యస్తములుగ నున్నప్పుడే. వృత్తియందు=సమాసమునందు అన్నచో ఇవి ఏకవచనాంతములే యగుననుట కుదాహరణము అడుగుటిట్ట మొ.

సూ. ౩౭ తఱచుగ ధాన్యవాచక శబ్దములును.

ఉ. అళ్లు, చోళ్లు, వడ్లు, కందులు, పెసలు, మినుములు. మొ. తఱచుగ ననుటచే బియ్యము జీలకఱ్ఱ ఇవి ధాన్యవాచకము లయ్యును నిత్యైకవచనాంతములే యని గ్రహింపవలయును.

వ్యా. ధాన్యవాచకశబ్దములు తఱచుగ నిత్య బహువచనాంతము లగును. 'తఱచుగ' ననుట ఏలయన 'బియ్యము జీలకఱ్ఱ' మున్నగు నిత్యైకవచనాంతములు గొన్ని యుండుటచేత.

సూ. ౩౮. క్రీడావిశేష వాచకశబ్దములును.

ఉ. అచ్చనగాయలు, ఓమనగుంటలు, కనుమూసిగంతలు, గుజ్జన గూళ్లు, బొమ్మపెండ్లిండ్లు, ఉప్పునంబట్టెలు, కుప్పిగంతులు, గోబిళ్లు, దాఁగిలిముచ్చులు, పుట్టచెండ్లు, బిల్లగోళ్లు, సరిబేసులు మొ. [illegible]

కవి యుందుఁ గొన్నిటి నేకవచనాంతములుగాఁ బఠించియున్నాఁడు. అది విచార్యము.

వ్యా. క్రీడావిశేషవాచకము లన నాటలం దెలుపు పదములు అచ్చనగాయలు మొ. అవియును నిత్యబహువచనాంతములే. దానం గొన్నిటి నేకవచనాంతములుగా నెవఁడో ఒక్కకవి పఠించియున్నందున, అంతమాత్రమున నది గ్రాహ్యము కాదనుచున్నాఁడు:—'విచార్య' మని.

సూ. ౩౯. తఱచుగా స్త్రీసమంబులగు దేశ్యశబ్దంబులకుఁ గడపలఁ గొన్నింటి కేకవచనంబులం బూజ్యతఁ దెలుపు గారు శబ్దం బగు.

ఉ. అయ్యగారు, అమ్మగారు, తల్లిగారు, తండ్రిగారు, రాజుగారు, రాణిగారు, సెట్టిగారు, నాయఁడుగారు, దేవిగారు. మొ. 'చ. సుమగా, రనుటయుఁ గాని మా దశరథావనిభర్తను మీఱు భేదనే.' ఉ. రా. ౫ ఆ. మొ. (నాయఁడుగారు దేవిగారు వీనికిఁ దఱచు శబ్దంబు శరణము.)

వ్యా. ఉదాహృతములలో 'రాజు' తత్సమంబును 'రాణి' తద్భవంబునుం గాన సూత్రమందలి 'దేశ్య' యను విశేషణమును దేశ్యేతరంబులకు నుపలక్షకంబుగాఁ గొన వలెను. 'గారు'ను స్త్రీసమములకు మాత్రము విధించి యుదాహరణములలో అస్త్రీసమము లగు 'నాయఁ'డను పుంలింగమును దేవి యను స్త్రీవాచకమునుం జేర్చినాఁడు. వానికి శరణము 'తఱచు శబ్దం' బనుచున్నాఁడు. తఱచు శబ్దంబును 'బహుళ' మను నాద్య వ్యాకరణ ప్రసిద్ధ శబ్దార్థంబునం బ్రయోగించిరని యెఱుంగవలయును. అప్పుడు ప్రవృత్త్యప్రవృత్తులే కాక అన్యథాభావమును సావకాశము లగును.

సూ. ౪౦. ద్వితీయాదులందు రు రి యగు.

ద్వితీయాది విభక్తులయందు గారు శబ్దమందలి రువర్ణము రివర్ణ మగు నని యర్థము. ఉ. అయ్యగారిన్, అయ్యగారితోన్ అయ్యగారికిన్ మొ.

వ్యా. పూర్వసూత్రమునుండి 'గారుశబ్దము' అనున దిట ననువర్తించును. ద్వితీయాదులం దనఁగా ప్రథమేతరవిభక్తు లగుటయం దని యర్థము. అనఁగా నా ప్రత్యయం

బులు పరంబులగునపుడు 'గారు' నందలి రేఫాక్రాంతమగు సత్త్వంబున ద్విత్వంబు వచ్చును. దానినే వివరించుచున్నాఁడు 'రువర్ణము రివర్ణమగు' నని. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అయ్యగారి' న్నిత్యాదుల.

సూ. ౪౧ డుమంతంబులగు తత్సమాది శబ్దంబులకుం గొన్నింటికి ద్వితీయా బహువచనంబు మీఁదం బూజ్యతాసూచకంబు గా 'గారు' నకు మాఱుగ వారగు

ఉ. శ్రీరాములవారు, వసిష్ఠులవారు, వ్యాసులవారు, స్వాములవారు మొ. శ్రీరాములవారికిన్, శ్రీరాములవారితోడన్ ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. ఇట నుదాహృతము లెల్ల నాభాస షష్ఠీతత్పురుష సమాసములు. 'స్వాములవా'రను నుదాహరణముం బట్టి సూత్రమందలి 'డుమంతంబులగు' అనుదానిని డుమంతేతరములకు నుపలక్షణముగాఁ గొనవలయును.

సూ. ౪౨. అర్థవిశేషంబునం బేర్వాలకును గొన్ని శబ్దంబులకుఁ బరంబుగ వారు చూపట్టెడు.

ఉ. అయ్యవారు (ఉపాధ్యాయుఁడు, పూజ్యుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు అట్టి వేలుపు). అమ్మవారు (స్త్రీదేవత, పూజ్యయగు బ్రాహ్మణస్త్రీ) 'ఎ. గీ. చిత్రమిది యయ్యవారి సంసేవ వళి, నమ్మవా రగ్గలించిరె యనుమాన నడిగె.' కళా. ౫ ఆ. దేవరవారు (పూజ్యులగు మీరు.)

వ్యా. అయ్య అమ్మ యను లేకవచనాంతము లయ్యును వానికిం బరముగ నర్థవిశేష సిద్ధికై=అసాధారణార్థము గల్గుటకై 'వారు' ప్రయుక్తమగును. అయ్యవారు అమ్మవారు అనుటలకు ఉపాధ్యాయుఁడు స్త్రీదేవత యనునవి యసాధారణార్థములు; పూజ్యయగు స్త్రీ పూజ్యుఁడగు బ్రాహ్మణుఁ డిత్యాది పట్టుల నర్థవిశేషము పూజ్యత. పూజ్యులగు మీ రనుచోటఁ 'బూజ్యులరగు' అని రామి. బాల. క. సూ 33 లోని ప్రయోగ ప్రమాణము చే రక్షితము.

సూ. ౫౩. [illegible] ద్వితీయ [illegible] బహువచనంబగు అగుచో సంబోధ్య [illegible] బహువచనాంతంబు కాదు.

ఉ. 'నుత గురుల...............నడిగిన.' 'వారలు నన్ను నీ వంశ [illegible] గల దనిరి.' కళా. ౫ ఆ. 'క. వీరెవ్వ రయ్య [illegible]' (ఇక్కడ నింద యందుం బూజ్యత.) భార. ఆర. ౬ ఆ. 'క. మీరలు నీరల విద్యా, పారము చను తెలుంగ వలయును.' భార. ఆర. ౬ ఆ. 'శా. [illegible] పెద్దకాలముండునది నీ [illegible] సఫలంబు సేయును.' కళా. ౧ ఆ.—సంబోధ్యవాచకంబు బహువచనాంతంబు గామికి. 'క. అతండు, [illegible] మిథ్యావచనా.' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'మహా [illegible]' కళా. ౧ ఆ. ఒక్కచో నమ్మచే 'ఆచార్యుడు [illegible] శిష్యుడ.' భార. ఆది. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. నామములయొక్కయు తత్ విదత్ యుష్మత్ అస్మత్—శబ్దముల యొక్కయు [illegible] బూజ్యతయందు బహువచనం బగును. ఉదా. ఉపాధ్యాయులు, వారు, మీరు, [illegible] మొ. 'మద్గురువుల,' 'వారలు' 'వీరు' 'మీరలు' '[illegible]' మొ. ఈ బహువచనాదేశ 'ముక్తచో' నగునంటచే నది [illegible] ఉదా. 'ఆచార్యుడు [illegible] శిష్యుడ.' మొ. సంబోధ్యవాచకమున [illegible] పూజ్యతయందును బహుత్వము రాదు. ఉదా. అమిథ్యా వచనా, మహాత్మా మొ.

సూ. ౫౪. సంబోధ్యవాచకంబు బహువచనాంతంబయ్యెం గ్రియల మీందది [illegible] బహువచనాంతంబుల యగు.

ఉ. 'ఆ. [illegible] నగివాని గని వంట, చూచి వస్త్ర [illegible] సుమిత్రులారా.' భాగ. ౧౦. స్క. ౧. పూ. మొ.

వ్యా. సుమిత్రులారా—అని యిట సంబోధ్యవాచకము, బహువచనాంతమై యున్నది. క్రియ—(చూచి) [illegible] అనుట యాధ్యాహార్యము. ఈ క్రియ

ప్రశ్నార్థము సిద్ధింప 'నమ్మ' చేర్పఁబడినది. చూచిన స్త్రీ పురుషుఁడే చూపిన స్త్రీపురు. ఆ ప్రశ్నార్థ విశేషంబునం గ్రియల కనుప్రయుక్తము లగు నమ్మాదులకు (అది శబ్దముచే అయ్యె అన్నాదులు గ్రాహ్యములు) బహుత్వంబు గల్గదు.

సూ. ౪౫ పూజ్యతాతిశయంబున యుష్మదర్థబహువచనంబునకు మా ఱుగా నాత్మార్థబహువచనంబు ప్రయుక్తంబగు.

ఉ. స్వామీ తాము దయ చేయవలెను. మా.

వ్యా. పూజ్యతయందు 'మీరు'. పూజ్యతాతిశయంబున 'తాము' సూ. ౨౪ చే. 'తమరు' 'తారు' అనియుం బ్రయోగింపనగు.

సూ. ౪౬. సంబంధంబున యుష్మదస్మచ్ఛబ్దంబులకుం గొన్నిగొడల బహుత్వంబగు

ఉ. మీ యిల్లు, మా యిల్లు. మా. 'మా యత్త పృథ్వి సమాన పృథాదేవి.' భార. ఆర. ౫ ఆ.

వ్యా. నీయిల్లు నాయిల్లు—అని ఏకవచనాంతములుగానే యున్నచో నింటికి సంబంధివి నీవే యని నేనే యని, సీతో నీయింటివారనియును నాతో నాయింటివారనియును సరి యను నమంగళార్థము గల్గును. దానిం దొలంప నీ బహుత్వంబని యూహ్యము.

సూ. ౪౭. కిమర్థకశబ్దంబులు క్రమంబున సజ్ఞాతవస్తూద్దేశ్య ప్రశ్నము నందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతర ప్రశ్నమునందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతర గ్రహణము నందును, అనిర్దిష్ట స్త్రీపురుషోద్దేశ్య వ్యవహారమునందును దెలుపుగ బహువచనాంతంబు లగు

ఉ. ఎవరక్కడ; 'సీతారాము లిద్దఱిలో నెవరు మిక్కిలి కరుణ గలవారు; ఈ స్త్రీపురుషు లిద్దఱిలో దీని నొకరికిమ్ము; ఒకరుపోయిన త్రోవ నొకరు పోరు, వా రొక్కరే వచ్చిరి, ఇత్యాదులు గ్రాహ్యములు. తెలుపుగ ననుటచే సీతారాము లిద్దఱిలో సీత మిక్కిలి కరుణ గలదా? రాముఁడు మిక్కిలి కరుణగలవాఁడా? అని ఇత్యాది దూష

ముగా వాక్యమును వ్యాసము చేసియుం జెప్పనగు నని తెలియవలయును.
[సీ 'వెవ్వ రిత్యాదివిశేషప్రయోగంబులుం గలవు. 'క. నీ వెవ్వ రేమి
పనికై, యీ వలనికిం బోవు చునికి యిది.' భార. విరా. ౧ ఆ. 'చ. నీవు
మునిసత్తమ యెవ్వండవు వట్టు లేను నీ, తనయుండవైతి మ జ్జనని తా
నని యెవ్వరు' సూర్య. ౫ ఆ. 'ఉ. వారలఁగాంచి పల్కె రఘువర్యుఁడు
గాఢతపోనిసర్గ సంస్కారము లెవ్వ రుత్తనిధిఁ జన్పి రాగిరిన్ ధను
రాది శాస్త్ర విద్యారతులై తి రెవ్వరి కతంబున నీ గతి యుద్ధచాతురిన్,
జేరుచు వీరంటె రెవ్వ రీపనిం బలిదండ్రుల పేరు నావుడున్.' పై. ౬
ఆ. 'ఆ బ్రహ్మచారిం గాంచి మఱి యయ్య మీ రెవ్వ రని యడిగి.'
పర. ౩ ఆ. 'నామము సీఘుపద్యుఁడన్' పై. ౧ ఆ. కొన్నియెడల
నెవ్వ రనిపూర్వకంబులుగ వినంబడియెడి 'సీ. అది యెవ్వరిని ప్రతీ
హారు లెవ్వరు నన్నుఁ దన్నుఁగాం బిలిచి చిత్తమున నలుకు.' పై. ౩ ఆ.
'అది యెవ్వరో పిలిచెడిరు వ చ్చెడి యోమొ యూరసిపచ్చెద నంచు
సురఁగ నాగ త.' కళా. ౭ ఆ. మొ.]

వ్యా. ఎవఁడు ఎవతె మొ. విమర్శార్థక శబ్దములు. ఒకఁడు ఒకతె మొ. విశేషార్థక శబ్దములు. ఎఱుఁగఁబడని వస్తువులంగూర్చిన ప్రశ్నమందును, నిర్దేశింపఁబడిన స్త్రీ పురుషులలో నొకరింగూర్చిన ప్రశ్నమందును విమర్శార్థక శబ్దంబు తెలియుగ బహువచనాంతమగును. ఉదా. ఎవ రక్కడ. సీతారాము లెక్కడివారు నెవరు కరుణాకరులు. మొ. నిర్దేశింపఁబడిన స్త్రీ పురుషులలో నొకరిని గ్రహించుటకు గల్గినసందేహమువచ్చినప్పుడును నిర్దేశింపఁబడని స్త్రీ పురుషులంగూర్చి చెప్పునప్పుడును విశేషార్థకశబ్దము తెలియుగ బహువచనాంతమగును. ఉదా. ఆ స్త్రీపురుషు లిద్దఱిలో నెవరిని నొకరి కిష్టు; ఒకరువచ్చియున్ తిరిగి వ నొకరు పోరు. మొ. నీవెవ్వ రిత్యాదులు విశేషప్రయోగంబు లనుచున్నాఁడు.

సూ. ౪౦. దేశ్యంబునం గొన్నియెడల నుపాస్యమహత్త్వార్థక బహువచనాంత నామంబులపై నగల బహువచనప్రత్యయంబులు చూపట్టెడు. అచ్చో వారు నీరు మీరు శబ్దంబులు యంతో క్తకారంబున కకారంబగు.

ఉ. వేఁటకాండ్రు, కోడెకాండ్రు, వలకాండ్రు, పెక్కండ్రు, చూపఱులు, ఒకరులు. మొ. వార్తలు, పేరులు, నీరులు. 'క. ఆడెడు వారల కిచ్చును, బాడెడు వారలకు నిచ్చు బట్టను నిచ్చున్, బాడబవరులకు నిచ్చును, వేఁటకాండ్రకును నిచ్చు వివిధార్థంబుల్.' విక్ర. ౨. ఆ. 'శ. సుందరి నా కోడెకాండ్రు, ముందు డిగ్గ్యా ...' భార. సభా. ౨ ఆ. 'సీ. వలకాండ్రు ... గొండెములఁ బలికి ... శ్రేణుల నొండొండ చెలఁగి పట్టు.' ... 'సీ. పెక్కు- డెలంగులఁ బాడికిఁ, బెక్కండ్ర తోడ ... పెనఁగెనఁగఁ గార్యము, లొక్కటియగు సేనియుఁ జూఁ, బెక్కండ్ర తోడ ... పెనఁగెనఁగఁ జెల్లుఁ' విజ్ఞా. వ్య. 'ఎ. గీ. చూపఱుల ... గొనర్చె.' కళా. ౭ ఆ. మొ,

వ్యా. 'ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్ట బహువచనాంతంబై బహువచనంబు నెనయు' నని బాల. అచ్చి ౧౯ సూ. సంశ్లిష్ట బహువచనాంతంబులే కాక యసంశ్లిష్ట బహువచనాంతములును మఱల బహువచనము నెనయు ననువిశేషముం దెల్పఁ బ్రకృతసూత్రారంభమని తెలియవలయును. ... యమహాత్ములకే యీకార్యమని సామాన్యముగ స్ఫురించుచున్నందున, '...కాండ్రు' మున్నగు మహాత్తులును 'కోడెకాండ్రు' మున్నగు మహాత్తులును ... బహువచనము నెనయునని స్పష్టపఱుపఁగుండ నీ ప్రారంభము ...

సూ. ౪౯. ... త్రియ ... శబ్దశేషంబులకు ... గానంబడియెడి.

ఉ. కన్నియ, కన్య, దివ్వియ, దివ్య, పల్లియము, పళ్యము; పల్లియముఁ పళ్యము; వీడియము, వీడ్యము. 'సీ. ... గన్యకల నన వాలుఁ దూపుల జయించి.' రాఘ. ౧ ఆ. (చూ. ...) 'తే. గువ్వగద్ద ది ... బ్రహ్మగుంబ, యిత్తుని ... సేయింపవల్లయు.' భార. అను. ౪. ఆ. 'సీ. కళ్యాలఁ బదిలంబు గాని గుఱ్ఱంబులఁ గొ్త్త ముట్టున కియ్య కొలుపు వరపు.' భార. విరా. ౧. ఆ. 'ఉ. అంబుజబాంధవాన్వయ నృపాగ్రణి బోనము సేఁడు సూర్యపా,

శబ్దపరిచ్ఛేదము

కంబున నారయితం బయిన కజ్జము భోజనశాలలోనం బన్యంబిడి నారు
పంకజదళాక్షులు రెండవజాము గంట ప్రయంబడె నారగింప సమయం
బని పేర్చెర విన్నవించిరి.' కాశీ. ౫ ఆ. 'ఎ, గీ. తరుణి ధావన ధగ
ధగ ద్దశన మణుల, హృత్తు కొల్పిరి లేత పీద్యముల డాలు, పర్వదిన
ముల బాసర ప్రమదలంచిత, నియమ సంభావ నారంభ నిభృత బుద్ధి.'
పాండు. 3 ఆ. ౨౦౦.

వ్యా. 'ఇయదు పదంబులు నామాంతంబున కత్వంబు బహుళంబుగా నగు'
నను బాల. అచ్చి. సూ. 33 క్రింది వృత్తిలో 'ఇయ శబ్దంబునం దికారలోపంబు
కొందఱు పఠించిరి—అయ్యది ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు—ముత్తియ
శబ్దంబునందు మాత్ర మిత్వలోపంబు గానంబడియెడి—ముత్తియము—ముత్తెము—
ముత్యము' అని సూరిగారు వ్రాసియున్నారు. ముత్తియ శబ్దమున కేకాక కన్నియ
దివ్వియ కొల్లియ పల్లియ వీడియ శబ్దములకును ఇత్వలోపంబును ప్రయోగములం జూపు
చున్నారు ప్రౌఢవ్యాకర్త. కన్నియా శబ్దము కొన్నియర్థములం దత్సమము, మఱి
కొన్నిట తద్భవమును. వీరే శబ్దరత్నాకరమున నిట్లు సెలవిచ్చియున్నారు "కన్య—
ఉభ. స్త్రీ. విశే. ప్రశస్త *'సెయ్యపుం గన్యకల ననవాలుం దూపుల జయించి' (రామా
యణార్థమందు సెయ్యపుం గన్యకల వన వాలుం దూపుల ననియుం, భారతార్థమందు
సెయ్యపుం గన్యకలట నన వాలుం దూపుల ననియు జెప్పెదము) రాఘ. ౧ ఆ. (ఇక్కడ
రామాయణార్థమునందు గృహీతము గన్య యను శబ్దమును తత్సమముగానే చెప్పి యర్థ
మును సరిపఱుపవచ్చునని కొందఱు చెప్పుదురు. కన్యాశబ్దము వికృతిని జెందినప్పుడే
స్త్రీ యను నర్థము గలిగి తెనుఁగు ప్రయోగములందు సాధారణముగా వాడంబడు
చున్నది. సంస్కృతమునం దాయర్థము గలిగి వాడంబడునట్లు కానము. సంస్కృతము
నందు లేని యర్థములు వికృతియందుఁ గలుగుట సహజము" అని. ఈ ప్రపంచమందుఁ
గని తెలియుం డనిరో ఈసూత్రవృత్తియందు 'చూ. శబ్దరత్నాకర' మనుట.

సూ. ౫౦. ఎద్దు దేశ్యశబ్దములకు లుల-లు పరంబు లగునపుడు దకారంబు
నకు డకారంబును డకారంబు నుత్వంబునకు లోపంబును విక
ల్పముగాను, రేఫమునకు ళకారమును ళకారంబు నత్వంబునకు
లోపంబును నిత్యముగాను క్రమంబుగ నగు.

ఉ. ఎద్దులు, ఎడ్డులు, ఎడ్లు; ఎద్దులన్, ఎడ్డులన్, ఎడ్లన్;
దేవళ్లు దేవళ్లన్. మొ.

వ్యా. ఎద్దు శబ్దమునకు 'లు' గాని 'ల' గాని పరమైనప్పుడు ఎద్దు+లు, ఎద్దు+లన్ అనియుండఁ, దకారమునకు డాదేశమును దకారోత్వలోపంబున రాఁగా ఎడ్లు అనియు ఎడ్డులన్ అనియుఁ, వైకల్పిక ప్రమాణముచే ఎద్దులు ఎద్దులన్ననియుఁ రూపములు గల్గును. లు ల—లు పరము లగునపుడు దేవర శబ్దశేషమునకు ళాదేశంబును రేఫోత్వలోపమును నిత్యమును గల్గుఁ గాన దేవళ్లు దేవళ్లన్ననియును నే రూపములు.

సర్వనామ ప్రకరణము.

సూ. ౫౧. ఈ ఏ ఒకశబ్దముల కంతం బరంబయిన యంత శబ్దము నకారమునకు లోపంబగు అగుచో నీ యేల దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును ఒక కు వర్ణవ్యత్యయ సంహితలు నగు

ఈ, ఇంత, ఎంత, కొంత. (చూ. డెబ్బది) శబ్దశాసనుఁడు 'తచ్ఛబ్దాతః' అని సూత్రించిన సూత్రమునందలి తచ్ఛబ్ద మంత ప్రభృతులకు నుపలక్షణ మని తెలియునది.

వ్యా. కొంత—ఒక+అంత అని యుండ నంతలోని యకారమునకు లోపము రాఁగా ఒక యను దానికి వర్ణవ్యత్యయము చేయఁగా క+ఒ+ంత=అని యుండ సంహితచే కొంత యగునని ప్రక్రియను జూపుచున్నాఁడు. 'చూ. డెబ్బది' యనఁగా డెబ్బది యను రూపమున ఏడు+పది యని యుండునపుడు కలిగిన వర్ణవ్యత్యయమును జూడుఁడని యర్థము. 'నాయది' అను స్థలమున నున్న తచ్ఛబ్దాకారమునకు లోపము వచ్చునని చింతామణికర్త తచ్ఛబ్దాతః అని సూత్రించినాఁడు. ఆ యకారలోపము కేవల తచ్ఛబ్దాకారమునకే కాదు అంతలోని యకారమునకుఁగూడ నగునని యర్థము.

సూ. ౫౨. అమహదర్థంబున భిన్న వస్తు సముదాయం బర్థమగుచో నేకవచనంబున నంతాదుల తకారంబునకు ద్విరుక్త నివర్ణంబగు.

ఉ. అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని.

వ్యా. భిన్నవస్తు సముదాయ మనఁగ నుద్భూతావయవకంబులగు సజాతీయ విజాతీయ వస్తుసముదాయమని యర్థము. ఇట భిన్న యను విశేషణము లేనిచో పిండి యను చోటఁ గూడ నన్ని పిండి యని యనవలసియుండును. సిద్ధాంతములో అంత పిండి అని యుండును. పిండిలో నవయవభేద ముద్భూతమని చెప్పుటకు వలనుపడదుగదా! కాని అంత పప్పు అనుచోట అవయవభేదము నుద్భూత మగుచున్నను అన్ని పప్పు అని వ్యవహారములో లేమి సూత్రమునకు అవ్యాప్తి. అన్నిపాలు మున్నగుచోట్ల నద్దానికి అతివ్యాప్తి.

సూ. 43. ఆ ఈ శబ్దములకును, ఏ శబ్దమునకును మహదర్థంబున నన్ని విభక్తులయందును వకారము నిత్యముగాను వైకల్పికముగాను, మహదర్థంబునం బ్రథమేతరవిభక్తులయందు వచనద్వయంబునం గ్రమంబున తకార వకారంబులు నిత్యముగాను బూర్వాగమంబు లగు.

ఉ. వాఁడు, వారు; వీఁడు, వీరు; వానికిన్, వారికిన్; వీనికిన్, వీరికిన్; వానిచేతన్, వారిచేతన్; వీనిచేతన్, వీరిచేతన్; వేఁడు, ఏఁడు; వేరు, ఏరు; వేనికిన్, ఏనికిన్; వేరికిన్, ఏరికిన్, వేనిచేతన్, ఏని చేతన్—ము. 'తే. నిలిచి చారుల రావించి యిలయు దివియు, నుంచు నవి వీరసేనల మించఁగాంచి, వీరిలో సంఖ్య లెవ్వారు వేఁడు రాముఁ, డతని యనుజన్ముఁ డెట్టివాఁడనుచుఁ బలుక.' రామా. 2 ఆ. మొ. దానికిన్, వానికిన్, దీనికిన్, వీనికిన్, దేనికిన్, వేనికిన్, దానిచేతన్, వాని చేతన్; దానియందున్; వానియందున్. మొ. అనుప్రయుక్తంబు లగునపుడు సిరి కీరూపంబు లిట్లయగు. ఉ. (చూ. వీఁడు,)

వ్యా. ఆ ఈ శబ్దముల కనియు ఏ శబ్దమున కనియుఁ బృథక్కుగ నుచ్చరించుటంజేసి గ్రంథకర్త యాశయ మిట్టిదియై యున్నది. ఏమనఁగా మొదటి రెండు శబ్దములకును వకారము నిత్యముగాను ఏ శబ్దమునకుమాత్రము వికల్పముగాను వచ్చును గాఁగా వాఁడు, వీఁడు అను నేకరూపములును వేఁడు ఏఁడు అను ద్వైరూప్యమును

గల్గును. అనుప్రయుక్తములైనప్పుడును వీనిరూపము లిట్లయగునని చెప్పి యుదాహరణములం జూచుకొను మనుచున్నాఁడు తరువాతి సూత్రమునందు. 'చూ. వీఁడు' అని.

సూ. ౫౩. కొన్నియెడల మహదర్థంబున నే శబ్దంబునకు వాఁడు వారును, అమహదర్థంబునం ద్రికంబున కది యవులును స్వార్థంబున నేక బహువచనంబులం గ్రమంబుగ ననుప్రయుక్తంబులగు.

ఉ. ఏవాఁడు, ఎవ్వాఁడు; ఏవారు, ఎవ్వారు; ఆయది, అయ్యది, ఆయవి, అయ్యవి; ఈయది, ఇయ్యది; ఈయవి, ఇయ్యవి; ఏయది, ఎయ్యది; ఏయవి, ఎయ్యవి.

వ్యా. బాలవ్యాకరణము చెప్పిన ఏవాఁడు మున్నగు రూపములు సర్వధారయమునందే సాధువు లగుచున్నవి. ఇట సామర్థ్యమునందును సాధుత్వము నిరూపించుచున్నాఁడు.

సూ. ౫౪. ఇటనే హ్రస్వంబగు, అగుచో నా దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ద్విత్వంబునకు లోపంబును విభాష నగు.

ఉ. ఎవ్వాఁడు, ఎవఁడు; ఎవ్వారు, ఎవరు.

వ్యా. ఎవ్వఁడు ఎవ్వరు—అను రూపములు 'త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు; ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపుడు ఆచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బాల. సమా. సూత్రముల చేత సిద్ధించును. కాని యీ సూత్రోదాహృతములం బట్టి మీఁదహల్లు ద్విత్వ మెడలిన ముందటి కృత హ్రస్వమునకు దీర్ఘముగల్గి 'అకన్య ఇకాలము' మున్నగురూపములు గల్గినట్లు 'ఎవఁడు ఎవరు' మున్నగు రూపములును సిద్ధింపవు. ఎవఁడు ఎవరు—అనురూపముల సిద్ధికై ప్రకృతసూత్రము.

సూ. ౫౫. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకుఁ బూజ్యతయందు మహదేకవచనంబునఁ దవరాగమంబును వాని దీర్ఘంబునకు వికల్పముగా హ్రస్వంబును; మహత్యేకవచనంబున వానికంటెఁ బరంబైన అక, అప, అమ శబ్దంబుల తొలి యకారమునకు లోపంబును, తుది యకారంబున కెకారాదేశంబు నగు.

ఉ. అతఁడు, ఆతఁడు; ఇతఁడు, ఈతఁడు; ఎతఁడు, ఏతఁడు;
ఆకె (ఆ + అక + ఎ), ఆపె (ఆ + అప + ఎ), ఆమె (ఆ + అమ + ఎ),
ఈకె (ఈ + అక + ఎ), ఈపె (ఈ + అప + ఎ), ఈమె (ఈ + అమ +
ఎ), ఏకె (ఏ + అక + ఎ), ఏపె (ఏ + అప + ఎ), ఏమె (ఏ + అమ + ఎ.)

వ్యా. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకుఁ బుంల్యతయందు మహదేకవచనమునందు 'త' వర్ణము నిత్యముగ ఆగమము కాఁగా ఆతఁడు, ఈతఁడు, ఏతఁడు అను రూపములు గల్గినవి. వాని దీర్ఘమునకు వికల్పముగా హ్రస్వము రాఁగా అతఁడు, ఇతఁడు, ఎతఁడు అను రూపములు ఏర్పడును. మహత్యేక వచనంబున ఆ ఈ ఏ శబ్దములకు అక అప అను శబ్దములు పరములు కాఁగా ఆ + అక, ఈ + అక, ఏ + అక, ఆ + అప, ఈ + అప, ఏ + అప, ఆ + అమ, ఈ + అమ, ఏ + అమ — అని యుండఁగా; అకారాదుల తొలి 'అ'కారము లోపింపఁగా ఆ + క, ఈ + క, ఏ + క, ఆ + ప, ఈ + ప, ఏ + ప, ఆ + మ, ఈ + మ, ఏ + మ అని నిలుచును. అపుడు అకాదుల తుదినున్న 'అ'కారము 'ఎ'కారముగ మాఱఁగా ఆకె ఈకె ఏకె ఆపె ఈపె ఏపె ఆమె ఈమె ఏమె యనురూపములు సిద్ధించినవి.

సూ. ౧౪౭. ఆ ఈ శబ్దములును ఏ శబ్దమును నమహదర్థంబునం బ్రథమా
పథ క్తి పరంబగునపుడు నిత్యముగాను వైకల్పికముగాను క్రమం
బుగ హ్రస్వంబులగు. ఉ. (చూ. మీఁది సూత్రము.)

వ్యా. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకు ప్రథమైకవచనమున దివర్ణకంబును తద్బహువచనంబున వి ప్రత్యయమును జేరునని తరువాతి సూత్రమునఁ జెప్పనున్నాఁడు. ఆ ప్రత్యయములు పరము లగునపుడు ఆ ఈ శబ్దములు నిత్యముగ హ్రస్వంబు లగును. అది, అవి; ఇది, ఇవి; అక ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు ఏ శబ్దమునకు హ్రస్వత వైకల్పికముగ రాఁగా రూపద్వయము ఎది, ఏది; ఎవి, ఏవి — అని. ఈ యుదాహరణములం దరువాతిసూత్రమున నిచ్చియున్నాఁడు కావున చెప్పుచున్నాఁడు 'చూ. మీఁది సూత్ర' మని.

సూ. ౫౮. త్రికంబున క హామదర్థంబునం బ్రథమైకవచన బహువచనంబులం గ్రమంబుగ దివి వర్ణకంబు లగు.

ఉ. అది, అవి; ఇది, ఇవి; ఎది, ఏది; ఎవి, ఏవి;

వ్యా. ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబు నాఁబడు నని బా॰ల. సమా. సూ. ౪. ఆ. సర్వనామములకుం బ్రథమైకవచన ప్రత్యయము ది, తద్బహువచన వర్ణకము వి. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అ' దిత్యాది. ఎది ఏది ఎవి ఏవి యను రూపద్వయముల నివృత్తి పూర్వసూత్రమున సంపాదిత మైయున్నది.

సూ. ౫౯. హ్రస్వ వ్యస్త త్రికంబు మీఁది దివులకు ద్విత్వంబు నగు.

ఉ. అద్ది అవ్వి; ఇద్ది, ఇవ్వి; ఎద్ది, ఎవ్వి, ఇట్టనుటచే అయ్య దిత్యాదులయందు ద్విత్వంబు కలుగదని యూహింపవలయును.

వ్యా. ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామములకు పరంబులగు దివి వర్ణకంబులకు ద్విత్వంబును అగు ననుచున్నాఁడు. ఇచ్చటి సముచ్చయార్థకము గాన ద్విత్వము వైకల్పిక మని తెలుపుచున్నది. ఈ వైకల్పిక ద్విత్వము వ్యస్తములం దే కాని సమస్తపదంబులం గల్గదు. కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'అయ్య దిత్యాదులం' దిత్యాది. అయ్యది కర్మధారయము గాన ప్రకృతసూత్రోక్త ద్విత్వమున కట ప్రాప్తి లేదని భావము.

సూ. ౬౦. ద్వితీయైకవచన బహువచనంబుల రెంటను నివర్ణకం బగు.

ఉ. దానిన్, వానిన్; దీనిన్, వీనిన్; దేనిన్, వేనిన్;

వ్యా. చింతామణిలో బహువచనమున 'లను' అను ప్రత్యయ ముండవలయు నని సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ సర్వనామములలో నట్లుగాక బహువచనమునఁగూడ నివర్ణకమే యగు నని యీ సూత్రము చెప్పుచున్నది. ఉదా. దానిన్—ఇత్యాది.

సూ. ౬౧ అయ్యాది తృతీయాది విభక్తులు పరంబు లగుచో నాగమంబుగా నగు.

ఉ. దానిచేతన్, వానిచేతన్.

వ్యా. ప్రత్యయముపైఁ బ్రత్యయము రాదను గానఁ దృతీయాది పరక నివర్ణంబు నీ సూత్రంబున నాగమం బనుచున్నాఁడు.

సూ. ౬౨. అది యిది యెది యనువానికిఁ దృతీయా సప్తమ్యేకవచనంబులయందు దాన దీన దేన ననియు, వాని బహువచనంబుల యందు వాన వీన వేన ననియు రూపంబు లగు.

ఉదా. 'క. చనుసెడ శ్రీరాముఁడు పావన వనవిజరూప వైభవ శ్రీ నుల్లంబున నిడి దాన నిచ్చి, తను రాగ వార్ధి పచ్చి తనుఁ బై కొనఁగన్.' రాఘ. ౨ ఆ. 'క. నలుఁ గాన మివ్వనంబునఁ, గలవెప్పుడుఁ గాంతు మగ్రకరులను సింహంబుల ఋక్షంబుల నిది మర్త్యుల కవిమయ మాతపంబు దూఱదు దీనన్.' భార. అర. ౨ ఆ. 'క. కాననము గిరులు నదులును, నానా స్వర్గములు పుణ్యజనంబుల కెల్లన్, భూనుత సాధారణములు, నానను స్వర్గములు సేయ వచ్చు నిజేచ్ఛన్.' భార. అను. ౨ ఆ. 'తే. అనిన నలుగాని వాస గోవును నశేష, శబ్దముల మంత్రమును వాసుదేవకి గాంచ నమున మనుజాల విప్రుఁడు సమధికత్వ, భాజనములం(దు) వేద ప్రసంగవిదులు.' భార. శాంతి ౧ ఆ. 'తే. కలవు నూఱులు వేలు లక్షలును గోటు, లప్రమేయములు ఘనమాయ లధిప నాడు, వానఁ దగులక పోరాదు వనజభవున, కైన నధిపున కైనను నన్య లంక.' లక్ష్మీ. ౪ ఆ. 'క. ధ్యానం బింద్రియవృత్తులు, మానించు టహింస గురుసమర్చన విధి ని,త్యానుష్ఠానము తపమును, వీనం బర సేవ్య మెట్టి విన్నఁగా వలయున్.' భార. అను. ౪ ఆ. 'సీ. ఒక్కఁ డొక్కటి వేన నెక్కుడుఁ దక్కఁగుదుఁ, ద్రిగుణంబులను బ్రవర్తించు వీన, జనితంబులగు శ్రుతి సంతాప మోహాదులు.' భార. అను. ౫ ఆ. 'ఎ. గీ. అని యుల్లంఘించి మఱియును నిల్లను నజుండు, స్వేద బుద్బు దాండజములు జరాయుజములు.' భార. అశ్వ. ౨ ఆ. మొ. దేనన్, వేనన్. అను వానికిఁ బ్రయోగంబులు మృగ్యంబులు.

వ్యా. అది ఇది ఎది—అనువాని తృతీయా సప్తమ్యేకవచన రూపములు దాని చేతన్, దానియందున్; దీని చేతన్, దీనియందున్; దేని చేతన్, దేనియందున్—అని

యుండును. వీనికిం బ్రకృతసూత్రమున దాన దీన దేన — అను రూపాంతరములు నిపతింపఁబడినవి. వానిచేతన్, వానియందున్; వీనిచేతన్, వీనియందున్; వేనిచేతన్, వేనియందున్ అను బహువచనరూపములకుం గ్రమంబుగ రూపాంతరంబులు వావన్ వీనన్ వేనన్ అని యేర్పడును. ఈ రూపాంతరంబులం దృతీయా సప్తములం దేకరూపత నరయుఁడు. నామంబుల కేతాదృగ్రూపములు లేవు. శా. రత్న. సూ. ౨౭ చే సిద్ధించును. ఉక్తసర్వనామముల కీ రూపాంతరసిద్ధిః ప్రకృతిసూత్రము.

సూ. ౬౩. పదాద్యంతగతం బా శబ్దం బనుమాదర్థకంబు సమస్తంబు వ్యస్తంబునయి కొన్నిచోట్ల నర్థశూన్యం బగు.

ఉ. 'చ. తత్పురవప్రము పాదపీఠికా, శిరముల గొప్పు నర్చనలు చేసిన పువ్వుల యవ్విధంబునన్.' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'పాదు గాపు నాగతి,' కళా. 3 ఆ. 'మఱి బావులు నూఁటిటి కంటె కొక్క సత్క్రతు వది మేలు.' భార. ఆది. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. ఆ. 'పువ్వుల యవ్విధంబునన్' 'ఆగతి' యనుచోట్ల 'ఆ' శబ్దము పదాదిగతము సమాసగతము. 'సత్ క్రతు వది' యనుచోట 'అ' శబ్దము వ్యస్తము. ఈ యుదాహృతులం దాశబ్ద మర్థశూన్య మనుచున్నాఁడు. 'పువ్వుల యవ్విధంబునన్' అన్నట్లే 'వీరుల యవ్విధంబునన్' అనియును ననఁగూడియుండఁగ సూత్రంబున 'అమహాదర్థకం' బన నేల యన్న తాదృక్ప్రయోగ ప్రాచుర్యముచే.

సూ. ౬౪. త వర్ణకంబు స్త్ర్యర్థకం బగు.

వ్యా. 'త' యను ప్రత్యయము 'స్త్రీ' యను నర్థము నిచ్చునదే సర్వనామంబులకుం గొన్నింటి కనుప్రయుక్తమగు.

సూ. ౬౫. అయ్యాది యేకత్వంబున సమాసగత షష్ఠ్యంతయు త్రికముగ్రకా నైక్యకార్థక శబ్దంబులపై నగు.

ఉ. ఎవ్వరిత, ఎవరిత; ఒక్కరిత, ఒకరిత; ఒక్కొరిత, ఒకొరిత. (వీనికి ఎవరియొక్క యాఁడుది యనియు, ఒకరియొక్క యాఁడుది యనియు, ఒక్కయాఁడు దనియు నర్థములు.)

వ్యా. 'ఎవ్వ' రను ప్రశ్నార్థము నిచ్చునది యత్కిమర్థకము ఎవరో యొక రను నర్థమిచ్చునది యనిర్దిష్టార్థకము. ఒక్కరని సంఖ్యచే నిరూపించునది ఏకార్థకము, ఎవరు ఒకరు అను శబ్దములే యత్కిమర్థకానిర్దిష్టార్థకములు. సమాసమున వీరిపైఁ 'ద'వర్ణకంబు కూడును. 'ఎవరియొక్క ఒకరియొక్క' అనువానిలో 'యొక్క'కు లోపము 'సమాస విభక్తికి లోపంబగు'నను బాల. సమా. ౧౫. చే నని తెలియునది 'యొక్క' ముందున్న యికారము సమాసవిభక్తికము.

సూ. ౬౬. వాని యత్వంబునకు నిత్వైత్వంబులు పర్యాయంబున నగు. ఆదేశాత్వంబు మీఁది దాని కత్వంబు రాదు.

ఉ. ఎవ్వరితి, ఎవరితి; ఎవ్వరితె, ఎవరితె; ఒక్కరితి, ఒకరితి; ఒక్కరితె, ఒకరితె; ఒక్కొరితి, ఒకొరితి, ఒక్కొరితె, ఒకొరితె.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్త ప్రత్యర్థక తవర్ణకమునకు ఇత్వముగాని ఎత్వముగాని కూడ రావచ్చును. ఉదా. ఎవరితి ఎవరితె ము.

సూ. ౬౭. రేఫ సంయుక్తంబగుచో నొక్కాది శబ్దంబులమీఁది తకారంబున కుత్వంబు నగు. ఉ. (మా. మీఁదను.)

వ్యా. తవర్ణకము పరమగునపుడు రేఫంబుమీఁది యిత్తునకు వైకల్పికలోపమును దరువాతి సూత్రమున నే చెప్పనున్నాఁడు. అట్టిది లోపింప రేఫ తకార సంశ్లేషము ఏర్పడును. ఒక్క, ఒకశబ్దములమీఁది తకారము రేఫ సంశ్లిష్టం బయినపుడు దాని యత్వముపోయి ఉత్వము వచ్చునని సూత్రార్థము. ఒక్కొర్తు ఒకొర్తు ఒక్కర్తు ఒకర్తు అనురూపములను మీఁది సూత్రోదాహృతములం జేర్చియున్నాఁడు కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'ఉ. (మా. మీఁదను)' అని.

సూ. ౬౮. తవర్ణకంబు పరంబగుచో రేఫంబుమీఁది యిత్తునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. ఎవ్వర్త, ఎవర్త; ఎవ్వర్తి, ఎవర్తి; ఎవ్వర్తె, ఎవర్తె; ఒక్కర్త, ఒకర్త; ఒక్కర్తి, ఒకర్తి; ఒక్కర్తు, ఒకర్తు; ఒక్కర్తె, ఒకర్తె; ఒక్కొర్త, ఒకొర్త; ఒక్కొర్తి, ఒకొర్తి; ఒక్కొర్తు, ఒకొర్తు; ఒక్కొర్తె, ఒకొర్తె.

వ్యా. యత్కిమర్థకాన్యైకార్థక శబ్దంబులు ఔపవిభక్తికములు, ఊరాద్యాదులలోఁ జేరునవి, కావున 'ఊరా మొదలగువాని కిత్వం బగు' నను బా. వ్యా. అచ్చి. సూ. ౩౦ చే ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబు లగునపుడు 'ఎవరి ఒకరి' యని యుండవలెఁ నందును. ఆ యిత్తునకు త్ర్యర్థక తవర్గకము పరమగునపుడు వైకల్పికలోపము ఈ సూత్రమునం జెప్పఁబడినది. లోపింప, రేఫ తకారసంశ్లేషము సిద్ధించును. ఉదాహరించిన మాన్నాఁడు 'ఎవ్వర్తు'—ఇత్యాది.

సూ ౧౯. కొన్నియెడల రేఫసంయుక్త తవర్గకంబులు ముందరికి గుగుర్క్యా-
దుల కోత్వం బాదేశం బగు.

ఉ. ఓర్త, ఓర్తి, ఓర్తు.

వ్యా. రేఫసంయుక్త తవర్గకమునకు ముందున్న ఒక్క-, ఒక-ల స్థానమున ఓ యను నేకాక్షరము రాఁగా ఓర్తేత్యాదిరూపములు సిద్ధించును.

సూ ౨౦. ఎవ్వరి తాదులందలి రి వర్ణకంబునకు లోపంబు విభాషనగు

ఉ. ఎవ్వత, ఎవత; ఎవ్వతి, ఎవతి; ఎవ్వతె, ఎవతె; ఒక్కత, ఒకత; ఒక్కతి, ఒకతి; ఒక్కతె, ఒకతె; ఒకొక్కత, ఒకోత; ఒకొక్కతి, ఒకోతి; ఒకొక్కతె, ఒకోతె. [స్వార్థంబునం గ ప్రత్యయంబు రా ఎవ్వతుక, ఎవతుక; ఎవ్వర్తుక, ఎవర్తుక; ఒక్కతుక, ఒకతుక; ఒకొక్కతుక, ఒకోతుక, ఒక్కర్తుక, ఒకర్తుక; ఒకొక్కర్తుక, ఒకోర్తుక, ఓర్తుక అని రూపంబులు.]

వ్యా. ఎవ్వతుక—ఇట 'క' ప్రత్యయ మునిచో తకారము మీఁది యకార మునకు ఉకారాదేశము అగతిక మగును. ఈ యనుపపత్తిని గుర్తించియే బాలవ్యాకరణకారుఁడు 'ఉ' ప్రత్యయమును విధించిన ట్లున్నది.

సూ. ౨౧. నీ మీ నే-మే వర్ణులకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. ఈవు, నీవు; ఈరు, మీరు; ఏను, నేను; ఏము, మేము.

వ్యా. 'దేశ్యాద్ అస్మ ద్యుష్మచ్ఛబ్దాల్ సుజసోర్నమీ పురూచస్తః' అను చింతామణిసూత్రముచే నా నీ శబ్దములకు ప్రథమైకవచన బహువచనములలో నేను

నేము నీవు మీరు అను రూపములు సిద్ధించును. నీ మీ నే నే యనువానిలోని హల్లులకు అనఁగా నకార మకారములకు ప్రకల్పికముగ లోపము ఈ సూత్రమున విధింపఁబడుచున్నది. నేను నేము నీవు మీరను సర్వనామములు నాలుగు నిటం బ్రకృతములు కాన వాని నాగ్నిక్రియాదానికి హల్లు లోపించి యొకటియుం లోపింపక యొకటి యుంగా రెండేసి రూపములు గల్గఁగా నుదాహరించుచున్నాఁడు 'ఈవు' ఇత్యాదుల కెనిమిదిటిని.

సూ. ౨౨. బహుత్వంబునకు మేను నే విభాష నగు.

ఉ. నేము, మేము.

వ్యా. దేశ్యోత్తమపురుష బహువచనరూపము—మేము. 'మే' స్థానమున 'నే' ప్రకల్పికముగ రాఁగా నేము మేము అను రూపద్వయము సిద్ధ. బహుత్వంబున కనుటం జేసి సూత్రోక్తాదేశము పదమునకు లోపించుట గ్రాహ్యము.

సూ. ౨౩. నిన్ను నన్నుఁ దన్ను వీనియందలి ద్విత్వమున కేనియు, ద్విత్వాంతము వ్యంజనసంగంబున కేనియు, నిమ్ము మమ్ము తమ్ము వీని యందలి ద్విత్వమునకు లోపంబు ప్రకల్పికంబు.

ఉ. నినుక్, నిక్ ; ననుక్, నక్; తనుక్, తక్; మిముక్, మముక్ తముక్. 'ఉ. నిక్, నన్నునవారి నిన్నుఁదును నాశము లేదు గదన్న యుత్తరీ.' 'నక్ నిలువంబెట్టెను.' భాగ. ౧౦ స్కం. 'సీ. పని యమి పంచినఁ బసిపడి చేసిన నరగ తక్ బంచిన యూషణంబ చేయుచు' భార. ఆది. 3 ఆ.

వ్యా. దేశ్యమధ్యమపురుష ద్వితీయారూపంబులు నన్నును, నిన్నును, తన్నును, మమ్మును, మిమ్మును, తమ్మును; అనువానంబున ద్రుతస్వరలోపము గలుగఁగా నన్నుక్ నిన్నుక్ తన్నుక్ మమ్ముక్ మిమ్ముక్ తమ్ముక్—అని సిద్ధించును. వీనం దొలి మూఁడింట ద్విత్వమునకుఁ గాని ద్విత్వాంతమునకుఁ గాని ప్రకల్పికముగ లోపము గల్గును. ద్విత్వము లోపించిన ననుక్ నినుక్ తనుక్ అనియుం ద్విత్వయుక్తానువర్ణము లోపించిన నక్ నిక్ తక్ అనియును రూపములు తేల్పడును. వీని బహువచనరూపము

లలో ద్విత్వమునకుమాత్రమే వైకల్పికలోపము. ద్విత్వము లోపించిన నుముఁగా మిముఁగా తమున్న నిరూపములు ఏర్పడును.

సూ. ౨౮. తాము తమరు తారు నగు (స్పష్టము)

వ్యా. ఇట తాము అనునది తమరు అనియుం దారు అనియు నగు నని చెప్పుచున్నాఁడు. కాని తమరు అనునదే తాము తమరులగునని సూత్రించిన బాగుండెడిది. తమరులోని రేఫమునకు లోపమును ఆద్యక్షరమునకు దీర్ఘముం జేయ, 'తాము' సిద్ధించును. అందే మలోపంబు నాద్యక్షర దీర్ఘంబుం గల్గ 'తారు' ఏర్పడును.

సూ. ౨౯. నామపునర్గ్రహణంబున భిన్నంబు నభిన్నంబు నయి తచ్ఛబ్దార్థంబు తత్పర్యాయం బగు.

ఉ. 'వాఁడె సురాసురులెల్ల నడ్డము వచ్చిన సైన రాక్షస వ్యూహమునం గొనిపోవు నిన్ను.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (వాఁడె భిన్నరూపము, ఆ సుదర్శనాయుధుఁ డనుట అభిన్నరూపము, సుదర్శనాయుధుఁడు నామపదము.) 'ఎ. గీ. వివిధ పుణ్యకథలు విను వేడ్క నతనిఁ బూజించిరి' భార. ఆది. ౧ ఆ. (అతనికి భిన్నరూపము, అక్కథకు డనుట అభిన్నరూపము, కథకుఁడు నామపదము.) సీ. కలహంస పలికిన పలుకులు గణియించు వడిదాని పోయిన వలన చూచు' భార. ఆర. ౨ ఆ. (దాని భిన్నరూపము, ఆకలహంస యనుట యభిన్నరూపము, కలహంస నామపదము.) మొ.

వ్యా. ఒకపరి వచ్చిన పేరు నే మఱలఁ గొనునెడం దత్పర్యాయంబుగ తచ్ఛబ్దార్థంబు ప్రయోగింపంబడును. రెండువిధముల నది ప్రయోగంబులం గాననగుచున్నది. భిన్నంబుగ ననఁగా వేఱుగఁ దన్నామస్థానమునం దానుమాత్రము వచ్చుట; అభిన్నంబుగ ననఁ దన్నామపూరకమై వచ్చుట. ఉదాహృతములలో ఆ సుదర్శనాయుధుఁడు అక్కథకుఁడు ఆ కలహంస యనునవి యభిన్నరూపములు వాఁడె అతనికి దాని—అను నవి భిన్నరూపము లని యరయునది.

సూ. ౨౧. ఒకానొకచో నామంబె యగు.

ఉ. 'సీ. సురవరు లర్థులై చూచుచు నుండగ, నలుపరియించిన నాఁటి యొగ్గు, దలఁచి యుట్టి యూపదలు చేసిరో చెల్వ, లమర కోపము నన యయ్యె నాతు, నీ వియోగదుఃఖము' భార. అర ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. నామపుగ్రహణమునం దత్పర్యాయముగ పూర్వ సూత్రోక్త తచ్ఛబ్దార్థంబె కాక, నామము వచ్చుటయుం గలదు. అట్టి యెడల క్వాచిత్కము లగుటం దలంపించుచున్నాఁడు 'ఒకానొకచో' నని. సురవరులు చెల్వలు అమరులను నామంబులే ఈ సూత్రోదాహృతమునం బరస్పరము పర్యాయత నందియున్నవి.

సూ. ౨౨. నామ తదేత ద్వ్యత్క్రమర్థంబులకుం బునర్గ్రహణంబునఁ బ్రథమాద్యన్తంబు మయి పూర్వ పదంబులుగ నాత్మార్థం బభిహితంబగు.

ఉ. 'తా వచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'క. విదురుఁడు దురు నిమాగ్నుల పలుకులు, మానుగ నేమఱకుం డని, తాను బ్రబోధించె.' భార. ఆది. ౬ ఆ. (ఇటఁ దాశబ్దము పాదపూరణార్థకము. 'వచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు.' విదురుఁడు బోధించె' అని యాత్మార్థ విరహితంబుగను జెప్పనగు) 'ఆ. అడవిఁ దన్నుఁ బాసి యరిగిన నలిగి గా, కున్న యిట్లు నీ యుఱుకుదుఁగ.' భార. అర. ౨ ఆ. 'వ. అదియును దన కష్టమును జేశ్వరుం డపాయంబు సేయుంగాఁ దలఁచి' భార. అర. ౨ ఆ. 'క. కర్మములు మేలు నిచ్చును, కర్మంబులు కీడు నిచ్చుఁ గర్తలుం దనకుం, గర్మములు బ్రహ్మకైనను, గర్మమునఁ బరులఁ దడవఁగా నేమిటికిన్.' భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. నామమునకును తదేత ద్వ్యత్క్రమర్థంబులకుఁ బునర్గ్రహణము గల్గునప్పుడు వానికిం బర్యాయముగ ప్రథమాది విభక్త్యంతమై ముందో వెనుకనో ఆత్మార్థము ప్రయోగింపఁబడును. 'తా వచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు' 'అడవిఁ దన్నుఁబాసి యరిగిన నలిగి గా, కున్న యిట్లు నీవు నుఱుకుదుఁగ' 'కర్తలుం దనకుం', గర్మములు బ్రహ్మకైనను—అను

నుదాహరణంబులం దాత్మార్థము పూర్వంబుగను ఇతరములం బరముగను నభిహితమై యుంట నరయునది.

సూ. ౨౭. ఆత్మార్థం బొకానొకచో నామార్థాస్మదర్థంబులుగాను నగు.

ఉ. 'తే. తనకు మతికిం బొసఁగు చుట్టంబు తాన తనకుఁ, గడఁగియుఁ దన్నిచ్చుచోఁ దాన కర్త యనఁగ, వనజనేత్ర గాంధర్వవివాహ మతిరహస్యమును నమంత్రకమును నగుచు నొప్పు.' (తనకుఁ=స్త్రీకనుట) భార. ఆది. ౪ ఆ. 'క. తనతోంటి కర్మరాశికి, ననుచర్యము బహువిధాకారమై మనము వడికి, జను నింద్రియముల తెరువులఁ, దనువులు పెక్కగుఁ జెడదు తనకర్మంబుల్.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (తన=ప్రాణియొక్క) మొ. 'తన కిష్టుఁడుగ సహాధ్యాయుఁడు ప్రస్తావించెదు.' (తనకు=నాకు) భార. ఆది. ౧ ఆ. 'తన తనుచ్ఛాయ మస్తగింపఁగఁ దోఁచె' (తన తనుచ్ఛాయ=నా తనుచ్ఛాయ) శ్రీ. ౪ ఆ. 'నీవు చెప్ప నొడికంబుగఁ బూనిన యీ ప్రబంధము దన కిప్పు డంకితంబు ప్రమదంబుగఁ జేయుఁడు.' (తనకుఁ=నాకు) రుక్మాం. ౧ ఆ. 'సీ. తమ సొమ్ము తమ కిచ్చె ధర్మరాజని మహీ, సురులు దానము సేయఁ గాంచి నగరె.' (తమ సొమ్ము=మా సొమ్మే, తమకుఁ=మాకు.) శ్రీ. ౧ ఆ. ఇట్లు.

వ్యా. ఒకానొకచో ననఁగా ప్రయోగములం గ్వాచిత్కముగ నని యర్థము. ఆత్మార్థం బనఁగా తాను శబ్దమును, దాని వివిధరూపములును. ఇది నామార్థంబునం గొన్నియెడలను అస్మచ్ఛబ్దార్థమునం గొన్నియెడలఁ గాననగుచున్నదని సూత్రార్థము. ఉదాహృతములం దొలిరెండును నామార్థంబున కనియు మఱి నాలుగు నస్మదర్థంబున కనియుఁ గ్రాహ్యము.

సూ. ౨౮. కర్తృబహుత్వంబునఁ దన తనకుఁ దము తమకును నగు.

ఉ. 'క. తమతమ పుత్త్రుఁడు గాఁ జిత్తములం జేకొని దయను బృథగ్భావము లేక ముదంబునఁ బెంచిరి.' భార. అర. 3 ఆ. ఇట్లు.

వ్యా. సూత్రమందలి సముచ్చయార్థకముచేఁ 'దన తన'యును, 'తమ తమ'యు నుభయంబును గ్రాహ్యమే,

సూ. ౮౦. ఒక్క-ఒకశబ్దంబుల యత్వంబున కొత్వంబు విభాషనగు.

ఉ. ఒక్కఁడు, ఒక్కొఁడు; ఒకఁడు, ఒకొఁడు.

వ్యా. ఒక్కశబ్దమునందు ద్విత్వ కకారము మీఁదిదియు ఒకశబ్దంబున కకారము మీఁదిదియు నగు 'అ' కార స్థానమున ఒకారము వైకల్పికముగ వచ్చును, కాఁగా 'ఒక్క-ఒక' శబ్దముల కొక్కొ-ఒకొ-లని రెండేసిరూపములు. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'ఒక్కఁ' డిత్యాది.

సూ. ౮౧. ఒక్క-ఒకాదులకు డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు మహదర్థంబున రుగు వుగాగమంబులును, అవి పరంబగుచోఁ గకారమునకు లోపంబును, కకారలోపంబగుచో డువర్ణకమునకు ద్విత్వయుక్త డువర్ణంబును, అమహదర్థంబున గకారాదులకు లోప బిందుపూర్ణలును విభాష నగు.

ఉ. ఒక్కరుఁడు, ఒక్కొరుఁడు; ఒకరుఁడు, ఒకొరుఁడు; ఒక్కరువుఁడు, ఒక్కొరువుఁడు, ఒకరువుఁడు, ఒకొరువుఁడు, ఒరుఁడు, ఒరువుఁడు, ఒడ్డు, ఒండు.

వ్యా. ఒక్క — ఒక — మన్నగు శబ్దములకు ప్రథమైకవచన ప్రత్యయంబగు డువర్ణకంబు పరంబగునప్పుడు రుగు వుగాగమంబులు వైకల్పికముగ వచ్చును. కిత్త్వముచే నంత్యాగమములగు నని తెలియవలయును. కాఁగా ఒక్కరుఁడు ఒక్కొరుఁడు; ఒకరుఁడు ఒకొరుఁడు, ఒక్కరువుఁడు ఒక్కొరువుఁడు, ఒకరువుఁడు ఒకొరువుఁడు నను రూపములు ఏర్పడును. కానిపక్షమున ఒకఁడు ఒకొఁడు ఒక్కఁడు ఒక్కొఁడు అనియే యుండును. సూ. నాలుగింటికి గ్రాహ్యకముగ నీ సూత్రమున ఒక్కొ-కాదుల కనుచోట నాదిశబ్దము గ్రహింపఁబడినది. రుగు వుగాగమములు వచ్చునప్పుడు కకారమునకు లోపము వైకల్పికము. లోపించిన ఒరుఁడు ఒరువుఁడు లోపింపకున్న ఒకరుఁడు ఒకరువుఁ డిత్యాదిగా నుండును. కకారాదులకు లోపమువచ్చిన డువర్ణకము స్థానమున ద్విత్వ డువర్ణకము వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన ఒడ్డు అనియు రాకున్న ఒరు డిత్యాదిగను రూపసిద్ధి గ్రాహ్యము. ఇందనుక్తరూపము లన్నియు మహదర్థమున

సని తెలియవలయును. అమహదర్థమున కకారాదులకు లోపమును తత్స్థానమున బిందువును వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన బిందు అనియును రానున్న ఒకఁడు ఒక్కఁ డిత్యాదిగను రూపము లేర్పడును.

సూ. ౮౨. టివర్ణంబ మహదర్థంబున నొక్కఁడాదుల డు వర్ణకంబునకు విభాషనగు.

ఒక్కటి ఒక్కొటి ఒకటి ఒకొటి.

వ్యా. అమహదర్థమున ఒకఁడు మున్నగువాని 'డు' స్థానమున టివర్ణంబు వైక ల్పికముగ వచ్చును. టివర్ణంబుతో నొకటియుం డువర్ణకముతో నొకటియుం గాన మహదర్థమునం ద్వైరూప్యము గల్గును. మహదర్థంబున నన్నతో డువర్ణకంబుతోడి దొక్కటేరూపము. సూత్రమును డువర్ణకం బనుటకన్న డుటి వర్ణకంబున కని యుండుట మేలు.

సూ. ౮౩. ఎక్కటి యొక్కటి (స్పష్టము.)

వ్యా. ఎక్కటి యనియు నొక్కటికి రూపాంతరము గలదు. 'పండిమి యెల్ల నెక్కటియై యొడలెత్తె ననఁగ.' లక్ష్మీ. ౨ ఆ.

సూ. ౮౪. ఒకశబ్దం బొక్కచో నల్పార్థకంబగు.

ఉ. 'ఒక మున్నాలు గదల్చి తెచ్చిన లలాటోగ్రాక్షు చాపంబు' భాగ. ౯ స్కం. 'ఒక నూఱేఁడుల్' మార్క. ౫ ఆ. 'ఏ మొక కొండ అము.' విక్ర. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. ప్రయోగములం దటనట ఒకశబ్దము 'అల్ప' మను నర్థమునం గన్పట్టు చున్నది. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'ఒక మున్నా' లిత్యాదిని. రెండ్వాదులకు నీ యర్థము కలదు, 'రెండుమాటలు విని పొమ్ము' మొ.

సూ. ౮౫. ఒకానొకచో ననిర్దిష్టార్థమునందొక శబ్దమునకుం బూర్వాగ మం బగు.

ఉ. ఒకానొకఁడు ఒకానొకతె ఒకానొకటి. ఒకానొకచో ననుటచే ఒకఁడు ఒకతె ఒకటి. ఒకశబ్ద మొక్కాదులకు నుపలక్షణము.

వ్యా. నిర్దేశింపఁబడని యర్థమందు ఒకశబ్దమునకు 'ఒకా' యను పూర్వాగమము వచ్చుట గలదు. వచ్చిన ఒకానొకఁ డిత్యాదిరూపములు ఏర్పడును. ఈ పూర్వాగమ విధి నిత్యము కామిని 'ఒకానొకచో' ననుట తెలిపెడి సూత్రమం 'దొకశబ్దమున' కని యున్నను సూత్రార్థ మునకు వ్యాఖ్యాతలకుం గట్టిగాను గానఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'ఒకశబ్దమొక్కాదులకు నుపలక్షణము' అని.

సూ. ౮౬. సర్వనామంబులకు మహదర్థంబునం దఱచుగ లుల-లకు రుర-లగు.

ఉ. ఎల్లరు, ఎల్లరన్; వారు, వీరు, ఏరు. ము. తఱచుగ ననుటచే తాము, మీము; తమ్ముఁ, మమ్ము మిమ్ముఁ ఇత్యాదిరూపంబులు నగునని యెఱుంగునది.

వ్యా. సర్వనామములకు మహదర్థమున లుల-లకు బదులు రుర-లు తఱచుగ వచ్చును. తఱచుగ ననఁగా బహుళముగానని తెలియవలసి యున్నది. ఈ రేఫాదేశము కొన్నియెడల నిత్యముగను కొన్నియెడల వైకల్పికముగను కొన్నియెడల రానివిగను ఇట్లు పెక్కురీతుల నున్నది. ఎల్లరు ఎల్లరన్ ఇత్యాదులలో రేఫాదేశము నిత్యము, తాము మీము ఇత్యాదులలో నిట్టి యాదేశము రాదు. పెక్కుశబ్దమునకు మహదర్థంబున పెక్కురనియు అమహదర్థంబున పెక్కులనియు రూపములు.

సూ. ౮౭. ఏఁడేరేదేవి శబ్దంబు లర్థవిశేషంబునం దీకారాంతంబులగు.

ఉ. 'ఏఁడీ నా బలుపాపటింబుల కోటారు.' అప్ప. రా. అ. ౧౫౦. 'వారేరీ సిరిమూటఁ గట్టుకొని పోవంజాలిరే.' భాగ. ౮ స్కం. 'ఏది [illegible] [illegible].' కళా. ౧ ఆ. ము. హ్రస్వాంతంబులు నగు. ఉ. ఏఁడేడి, ఏదేది. ము. (అర్థవిశేషము: ఎక్కడ, ఎక్కడ నున్నాఁడు. ఇత్యాది.)

వ్యా. ఏఁడు, ఏరు, ఏది, ఏవి శబ్దములకు 'ఎక్కడ ఎక్కడనున్నాఁ' డను నర్థవిశేషము ప్రయోగములం గానవచ్చుచున్నది. అట్టియర్థంబున నీ రూపంబులకు నంత్యదీర్ఘము కొన్నిచోట్లం గన్పట్టుచును కొన్నిచోట్ల లేకయు నున్నదని సూత్రోదాహరణముల యర్థము.

సూ. ౮౮. అంతాదులకు వారు పరంబగుచో వాకు లోపంబును రుర_లకు ఉఱ లాదేశంబునగు.

ఉ. అందఱుర్, అందఱర్.

వ్యా. అంత+వారు అనియుండ వాలోపంబును రేఫంబునకు శకటరేఫాదేశంబును గలుగ అంత ఱు అనియుం దరువాతి సూత్రముచే తకారమునకు దకారము రాఁగా అందఱు అనియుం నేర్పడును. ఇట్లే అందఱర్ మొ.

సూ. ౮౯. వాలోపంబుతేటే వాని తకారంబునకు దకారంబగు.

ఉ. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు.

వ్యా. అంతాదులకు పరంబగు వారు లోని వాకు లోపము పూర్వసూత్రోక్తము. అది లోపించునప్పుడు అంతాదులయొక్క తకారస్థానమున దకారము తప్పకవచ్చును. అందఱ్వాదులు ఉదాహృతులు.

సూ. ౯౦. ద్వితీయాదులందసంయుక్త రవర్ణకంబు నత్వంబున కిత్వంబు తఱచుగనగు.

ఉ. వారిర్, వీరిర్, వేరిర్, ఒకరిర్, వాండ్రిర్, వీండ్రిర్, వేండ్రిర్, ఒక్కండ్రిర్. మొ. తఱచుగ ననుటచే ఇరువుర నిత్యాదులయం దిత్వంబు గలుగదు.

వ్యా. ద్వితీయాది విభక్తులు పరములగునప్పుడు అసంయుక్త రవర్ణకముయొక్క యత్వము పోయి యిత్వమువచ్చును. 'అసంయుక్త' యనుటచే 'వాండ్రు' ఇత్యాదులోను 'రవర్ణకం' బనుటచే ౮౮ సూత్ర విహిత ఱు ఱ లనెడు ఇత్వప్రాప్తి లేదు. అందఱిర్ ఇత్యాదు లసాధువులు. ఇత్వంబు తఱచుగ నగుననుటచే 'ఇరువుర' నిత్యాదులగు కొన్నిపట్ల రవర్ణంబు నత్వంబున కిత్వప్రాప్తిలేమి గ్రాహ్యమనుచున్నాఁడు.

సూ. ౯౧. రుర వర్ణకంబులు పరంబులగునపుడు సాధారణంబుగ సంఖ్యా వాచకంబులకు గువర్ణంబు పూర్వాగమంబగు.

ఉ. ఇరువురు, మువ్వురు, నలువురు, అయిదుగురు, ఏగురు, ఆఱుగురు, ఏడుగురు, ఎనుగురు, పదుగురు, ఇం. సాధారణంబుగ ననుటచే ఎనమండ్రు, తొమ్మండ్రు, ఇరువండ్రు, ముప్పండ్రు, ఇత్యాదులందు గాదని యెఱుంగునది.

వ్యా. మహదాదేశంబులగు సంఖ్యావాచకంబులకు లు ల లకు మాఱుగా రు ర లు వచ్చునని పూర్వసూత్రము. గురు లను నాగమము సాధారణముగవచ్చును ఉదా. ఇరువురు ఇం. సాధారణంబుగ ననుటచే గాగమము రానియెడలు కొండొకచో గలవనుచున్నాఁడు.

సూ. ౯౨. సంఖ్యావాచకంబులకు విభక్తి పరంబగునప్పుడు కొన్నింటి యంత్యాక్షరంబులకు లోపంబగు.

ఉ. ముగ్గురు, నలుగురు, ఎనమండ్రు, తొమ్మండ్రు, ఇరువండ్రు, ముప్పండ్రు ఇం. అక్షరంబుల కనుటచే ఎనుబండ్రు లోనగు వానియందు ద్వితీయాక్షరంబునకును లోపంబు. కొన్నిటియనుటచే అయిదుగురు, ఆఱుగురు ఇత్యాదులందు లోపంబులేదు.

వ్యా. సంఖ్యావాచకములమీఁద రు ర లు పరంబులై గాగమంబగునెడ సంఖ్యాక్షరముల లోపంబు కొన్నింటికగు. 'అక్షరంబు'లను బహువచనముచేఁ గొన్నింటికి అంత్యాక్షరమును గొన్నింటికి ఉపాంత్యాక్షరములును లోపించును. 'కొన్నింటి' కనుటచే ఈ లోపము సార్వత్రికము కాదని హేతువు. ఉదా. ఐదుగురు ఇం.

సూ. ౯౩. గుణార్థకంబులు పరంబులగునప్పుడు కొన్నిటికి నిత్యముగాను గొన్నిటికి వైకల్పికముగాను బిందుపూర్వక డకారంబు పూర్వాగమంబగు.

ఉ. ఎనమండ్రు, ఎనమండ్రక్; తొమ్మండ్రు, తొమ్మండ్రక్; ఇరువండ్రు, ఇరువండ్రక్; ముప్పండ్రు, ముప్పండ్రక్; నలువండ్రు, నలువండ్రక్; ఏబండ్రు, ఏబండ్రక్; అఱువండ్రు, అఱువండ్రక్; డెబ్బండ్రు, డెబ్బండ్రక్; ఎనుబండ్రు, ఎనుబండ్రక్; తొంబండ్రు,

తొంబండ్రన్. మొ. పెక్కండ్రు, పెక్కండ్రన్; పెక్కురు, పెక్కురన్; పదుండ్రు, పదుండ్రన్; పదురు, పదురన్; పదుగుండ్రు, పదుగుండ్రన్; పదుగురు, పదుగురన్; వాండ్రు, వాండ్రన్; వారు, వారిన్; మొ.

వ్యా. ఎనమండ్రిత్యాదుల నిరర్యాగమంబు నిత్యమని పెక్కండ్రిత్యాదుల వైకల్పికమని అరసికొనవలెను.

సూ. ౯౪. బిందుపూర్వక డకారంబు పరంబగుచోఁ దుగియుంతోత్వత్వంబుల కత్వంబగు.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్త బిందుపూర్వక డకారము పరమగునపుడు ఎనిమిద్యాదుల యిత్వంబునకును పెక్కుర్వాదుల యుత్వంబునకును అత్వము వచ్చును. ఉదాహరణములం బూర్వసూత్రముక్రింద నే చూచుకొనునది యనుచున్నాఁడు 'ఉక్త' మనుటచే.

సూ. ౯౫. కొండొకయెడ లులనవర్ణకములు పరంబగునప్పుడును నత్వంబగు.

ఉ. చూపలు, చూపలన్, మొ.

వ్యా. రురవర్ణకంబులు పరంబులగునప్పుడు సూ. ౯౩ లో విధింపఁబడిన యత్వమీ సూత్రంబున లు ల లు పరములగునప్పుడును విధింపఁబడుచున్నది.

సూ. ౯౬. పలుశబ్దంబునకు రురలు పరంబు లగునప్పుడు గు వర్ణంబును, వలయుచో మీఁద బిందుపూర్వక డకారంబును విభాషనగు.

ఉ. పలుగురు, పలుగురన్; పలుగుండ్రు, పలుగుండ్రన్. మొ.

వ్యా. రు రలు పరములగునప్పుడు పలుశబ్దంబునకు గు వర్ణాగమము నిత్యముగ వచ్చును. పలుగురు పలుగురన్—ఇత్యాది. 'క్వచిద్ గకారోవః' అనుటచే పలువురు పలువురన్—ఇత్యాదులు రూపాంతరములు. గు వర్ణముమీఁద బిందుపూర్వక డకారంబు వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన పలుగుండ్రిత్యాదిగను రాకున్న పలుగురిత్యాదిగను రూపము లేర్పడు.

సూ. ౯౭. ఇరు రెండున కాదేశంబగు. ఉ. (ఉక్తము)

వ్యా. రు ర-లు పరములగునప్పుడు గ్వాగమము వచ్చుననుట పూర్వసూత్రముల నుండి యనువర్తింపఁగా రెండు + గు + రు అనియుండ నీ సూత్రముచే రెండునకు ఆదేశముగా 'ఇరు' రాఁగా ఇరుగురు ఇరుగురకు అనియుం 'క్వచిద్ గకారో వః' అనుటంబట్టి ఇరువురు ఇరువురకు—ఇత్యాదిగను రూపము లేర్పడును.

సూ. ౯౮. ఒకానొకచో నిరుగురున కిద్దఱా దేశంబగు.

వ్యా. ఇరుగురు ఇరువురు ననువాని కిట ఇద్దఱను రూపాంతరము చెప్పఁబడినది. ఒకానొకచో ననుట క్వాచిత్కత్వ ద్యోతనార్థము.

సూ. ౯౯. విభక్తి పరంబగుచో మూఁడు నాలుగుల దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు బహుళంబుగ నగు.

ఉ. ముగురు (శేషముక్తము)

వ్యా. శేష మనఁగా గ్వాగమమును నలుగురు మున్నగు నుదాహరణాంతరములు.

సూ. ౧౦౦. హ్రస్వహ్రస్వంబులగు మూఁడేల మీఁది వర్ణంబులకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగ నగు. ఉ. (ఉక్తము.)

వ్యా. మూఁడు శబ్దముమీఁదను ఏ శబ్దముమీఁదను ద్విత్వమువచ్చునని యర్థము ముగ్గురు, ఎవ్వరు. బాహుళకముచే 'నలుగురు' లోఁ ద్విత్వము రాదు.

సూ. ౧౦౧. ఎనిమిదిని వర్ణంబున కత్వంబగు ఉ. (ఉక్తము.)

వ్యా. ఎనిమిది ని వర్ణమున గత్వమువచ్చుట ఎనమండ్రులో గాననగు. 'ఎనుబండ్రులో' ఉపేక్ష్యము.

సూ. ౧౦౨. పది యిత్వంబున కుత్వంబగు. ఉ. (ఉక్తము)

వ్యా. పది యిత్వంబునకు ఉత్వ మాదేశమగును. ఎప్పుడనుటకు విభక్తిపరంబగు నపుడను వాక్యమును సూ. ౯౯ నుండి యనువర్తింపఁజేసికొనవలెను. పదుగు రను నుదాహరణమును సూ. ౯౧ క్రిందఁ జూచుకొనునది.

సూ. ౧౦౩. కొన్నియెడల నవనగు నాగమంబు వికల్పంబగును.

ఉ. 'క. విన నే దగు పర్వము లీ, లనఁగా బ్రాభాషిక మాదిగఁ గల యు, ద్యోగనిమిష పర్వములను నవ, ప్రశస్తముగ ప్రజ్ఞాపర్వ మమరుఁ సభలన్' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'క. ఆనఘ బలులగు కృష్ణా, ర్జున వీరుల శౌర్య మహిమ శోభిల్లంగా, నిరుపమగాథగు పర్వంబిది, యనఁ బరఁగుం గర్ణపర్వ మతివిస్పష్టం బై.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'వ. మహాత్ముఁడు వేయి నిండుటయుఁ బాత్రముఖుండు సమాగమనన్ ముదం, బొదవఁగ నిర్వికారమున నున్న శిరంబును గోయుచుండెనన్.' సర్వ. ౩ ఆ. (ఇట్టి యెడల అవ యనియే యుండవచ్చును. అయినను గ్రంథములయందుఁ బాఠ మిట్లగపడుచున్నది.)

వ్యా. పూరణార్థమున నవగాగమము రాకపోవచ్చుననియు నాగు అనునది ప్రయోగింపవచ్చుననియు నీ భారత ప్రయోగములు చెప్పుచున్నవి. అగు ననునది యతి ప్రాసస్థానములం దుండకుండుటచే 'అవ' యని మార్పవీలున్నను ప్రాచీన గ్రంథము లందలి పాఠము మార్చుట న్యాయముగాదని యిట్లు వివరించియున్నాఁడు. ఇట్టి వానిని మార్ప సాహసించితిరిపోలు సుగి. బా. అ. పూర్ణ ... 'సంఖ్యకుం బూరణార్థంబున నవగాగమం బగు' నని నిత్యముగా విధించెను.

సూ. ౧౦౪. మహద్విశేషణ సంఖ్యావాచకములకుం గొన్నియెడల న మహాత్కార్యంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'వ. ఇందుఁ బౌరాణిక కాలకేయులను నసురు లఱువదివే లుండురు.' భార. ఆర. ౪ ఆ. 'సీ. జనవంద్యుఁ డగు ధర్మతనయుని బంతి నిత్యంబు పసిఁడి, పళ్లెరంబులఁ గుడుచు బ్రాహ్మణు లతి పుణ్యు లెనిమిది వేలు సమిద్ధమతులు, యతులు పదివేలు వారల కనువినంబు, నన్నపాసంబు లందు సహాయ నగుదు.' భార. ఆర. ౫ ఆ. 'ఎ. కనక భూషణాలంకృతు లయిన పరిచారకులు నూఱువేలు.' భార. ఆర. ౫ ఆ. 'సీ. వారాకరంబులో వటపత్రశయుని లోనఁ బజ్జనాభులు నూఱు గడుదులు.' కాశీ. ౬ ఆ 'సీ. మూఁడఱువదములు సముద్యద్భుజాటోప

విజయభాగధేయంబులు నిరవధికంబులు.' జై. 3. ఆ. 'వేఁడి వెలుంగు లోలిఁ బది వేల సహస్రము లున్న భంగి నెవ్వాఁడు వెలుంగు నట్టి బుధవత్సలుఁ డేఁగ నవశ్యము లిత్తుము.' భా. జ. 8 ఆ. (కొన్నియెడల ననుటచే పది వేవురు, నూఱుఁ వేంబడ్రు (లేక) నూఱట యేంబండ్రు అని యిట్లు మహత్ప్రయోగ స్థిరరూపంబులుం గలవని యెఱుంగవలయును. కడపటి యుదాహరణములయందలి సంఖ్యావాచకములు తత్సమములు గాన వాని కట్టిరూపములు మూఁడర్బుదముల సంఖ్యలవారు, పదివేల సహస్రముల సంఖ్యలవారు అని యర్థమున్నది.

వ్యా. 'తురగములు... అఱువదివేలు' 'బ్రాహ్మణులు... ఎనిమిదివేలు' 'యతులు... పదివేలు.' 'పరిచారకులు... నూఱువేలు' 'అబ్జనాభులు నూఱు వైదుపదులు.' 'వీర భటులు మూఁడర్బుదములు'—వీనిలో విశేష్యములు మహద్వాచకములయ్యు వాని విశేషణములు అమహత్తుల్య రూపములతో నున్నవి. వేంబడ్రు నూఱట యేంబండ్రు అని యిట్లు మహత్ప్రయోగ స్థిరరూపంబులు గలవు గాన పూర్వంబుల విశేషరూపము లుగఁ గొనుట యుక్తము.

సూ. ౧౧౫. ఉపవిభక్తికాంతంబులగు చేయి సేయి లోనగు శబ్దంబుల యూకారంబునకు హ్రస్వంబును మీఁది వాల్లునకు ద్విత్వంబును బహువచనంబునందు వైకల్పికంబుగ నగు.

ఉ. చేయు, చేయు, చెయ్యి; సేయి, సెయి, సెయ్యి; మొ. ఇతర స్థలంబులయందు, ఉ. చేతులు చేతికి చేతితోఁ, సేతికి మొ.

వ్యా. ఇందు హ్రస్వద్విత్వములను సన్నియోగశిష్టములుగ విధించుటచే రెండు కార్యములను యుగపత్ప్రవృత్తి సూచించును గాన "చేయి" అను శబ్దముయొక్క సాధుత్వము సందిగ్ధముగ నుండును. కావున హ్రస్వము వైకల్పికమనియును, దాని భావాభావపక్షములందు ద్విత్వము వైకల్పికమనియును సమన్వయించుకొనవలయును. ఈ సమన్వయమున దగ్గఱియున ద్విగుణంబగు వాల్లు పరంబగునపుడు అచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బా. సమా. సూ. 13 చే హ్రస్వము వచ్చును గాన చేయి చెయి చెయ్యి యను రూపత్రయమును సరసముగా సిద్ధించును.

సూ. ౧౦౬. ఊరు చోటు మేన్వాదులు స్థలవాచయంబులు.

ఊరు లోనగువానికిఁ దృతీయయుం దత్వము సంప్రాప్తించదు గాన 'ఔపవిభక్తిక సామ్యానమత్వం స్యాత్ సప్తమీ తృతీయార్థే' అను సూత్రమున కవి విషయములుగాక 'కేషాంచి దుదంతానాం చేతి విభక్తౌ పునోలుక్ స్యాత్' అను సూత్రమునకు విషయంబు లగుచున్నవని యెఱుంగ వలయును.

వ్యా. చింతామణిలో 'ఔపవిభక్తిక సామ్యానమత్వం స్యాత్ సప్తమీ తృతీయార్థే' యను సూత్రముచే గొడ్డటన్ గోరన్ ఇత్యాది తృతీయా సప్తమ్యర్థములుగల యన్నంతములను సామాన్యముగ సాధించి ఊరన్ చోటన్ ఇత్యాదులకుఁ దృతీయార్థ స్ఫురణములేక ఊరియందు చోటునందు మున్నగురీతిని సప్తమ్యర్థస్ఫురణమే సుప్రసిద్ధమై యుండుటచే 'కేషాంచి దుదంతానాం చేతి విభక్తౌ పునో లుక్ స్యాత్' అను విశేషసూత్రమునకు లక్ష్యములుగా సాధించి తృతీయార్థకత నచ్చట వారించి యున్నాఁడు. చిన్నయసూరి యన్నంతముల నన్నింటిని 'ఔపవిభక్తికముల తృతీయా సప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు' నను [illegible] వీని లక్ష్యములుగఁ జేసినాఁడు. ఉరన్ — ఇత్యాదులకుఁ దృతీయార్థకతను సూరి వారింపకయున్నాఁ డాయెనని యెంచి ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁడు ఈ విషయమునఁ జింతామణి మార్గమే సమంజస మని బోధించుచున్నాఁడు. కాని సూరి సూత్రమునందలి 'బహుళంబుగా' ననుట వలననే ఊర నిత్యాదులకుం దృతీయార్థకత లేమి సూరిగారికిని నానాప్రకారముల కును ప్రమాణము గలదని యెంచఁదగును.

సూ. ౧౦౭. సప్రుతం బంతశబ్దంబు తన తమ పూర్వకంబు స్వాయమర్థకం బగు.

ఉ. తనయంత, తనంత; తమయంత, తమంత; 'చ. వనిత దనంతఁ దా వలచివచ్చినఁ జుల్కనగాదె యెరికిన్.' స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. తన తమ శబ్దముల నంటివచ్చు నంతశబ్దము సప్రుతకం బైనప్పుడు తమంతటతానే తము తట తామే యను నర్థమువచ్చును. సప్రుతమగునప్పుడు పరిమాణా దులం దన లేక తమపాటి యను నర్థముగల్గును.

సూ. ౧౦౮. షష్ఠ్యంత తదేత ద్యుష్మదస్మదాత్మ శబ్దపూర్వకంబులగు ప్రథమాంత తదాదిశబ్దంబు లవధారణార్థకాంతంబులు తఱచుగ స్వార్థకంబు లగు.

ఉ. వానికి వాఁడే, దీనికి దీఁడే, నీకు నీవె, నాకు నేనె; తనకుఁ దానె, వారికి వారె. మొ. తఱచుగ ననుటచే తను దాన, తారు దారె దానె, వారికి వారె. మొ. తఱచుగ ననుటచే తను దాన, తారు దారె ఇత్యాదులు ప్రయోగములు. "సీ. పౌరస్త్రీ ఘనసార తరువులఁ దనుదాన తోరఁగిన ... రజము." స్వా. ౭. ఆ. 'తను దా నాపూర్ణ ప్రథిల ...' పరి. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ప్రథమాంత తదాదిశబ్దంబు లన్నిచోట్ల ఆదిశబ్దముచే నేత ద్యుష్మదస్మదాత్మశబ్దములచే ప్రత్యేకము లగును. ప్రథమావధారణార్థకాంత తదాది శబ్దములు షష్ఠ్యంత తదాది శబ్దపూర్వకములైన తఱచుగ స్వార్థమర్థ మిచ్చును. అట్లు కాకయు నయ్యర్థమిచ్చు 'తను దాన తా. తా' ఇత్యాదిరూపంబులుం గొండొక కలవు.

సూ. ౧౦౯. కొన్నిచోట్ల షష్ఠ్యంత తదాది శబ్దపూర్వకంబులు గాకయును నవి స్వయమర్థకంబు లగు.

ఉ. వాఁడే వచ్చెను—వాఁడు తనంత వచ్చెననుట—ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా. అవి యనఁగా ప్రథమావధారణార్థకాంతంబులగు తదాదిశబ్దములు, షష్ఠ్యంత తదాదిశబ్దములు లేకుండఁగనే 'తనంత' నను నర్థమిచ్చుననుట యుదాహరణము వాఁడే వచ్చెను. మొ.

సూ. ౧౧౦. షష్ఠ్యంత తదేత ద్యుష్మదస్మదాత్మ శబ్దపూర్వకం బంతట శబ్దంబు పృథగర్థకం బగు.

ఉ. వానియంతట వాఁడున్నాఁడు మొ.

వ్యా. ఇటఁ బృథగర్థకత్వ మేకాకిత్వ స్వయమర్థకత్వముగూడఁ గనఁబడుచున్నది. 'ఇతర సాహాయ్య మపేక్షింపకున్నాఁ' డనుట.

సూ. ౧౧౧. ఆదరార్థంబునం ద్విరుక్తి యగు.

ఉ. కృష్ణకృష్ణ, హరిహరి మొ.

వ్యా. ఏయే యర్థములందు శబ్దములు ద్విరుక్తములగునో నాలుగుసూత్రములచేఁ దెలుపువాఁడై ఇందు ఆదరార్థంబునందు శబ్దములకు ద్విరుక్తి గల్గునని చెప్పుచున్నాఁడు. కృష్ణ కృష్ణ హరిహరి యనుటచే కృష్ణహరులయందలి యాదరాతిశయము గ్రాహ్యమనుట.

సూ. ౧౧౨. అత్యంతార్థంబునందు నగు.

ఉ. ఔరౌర, కటకటా, మొ. కనికని, వినివిని మొ. 'తగ్గు ఘోషముల్ వినివిని, కళా. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. ద్విరుక్తియనుట పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించును—అత్యంతార్థంబునందును మిక్కిలి యను నర్థమందును ద్విరుక్తి వచ్చుననుట. ఔరౌర కటకటా యనుటలచే నాశ్చర్యసంతాపముల యాత్యంతికము గ్రాహ్యము. కనికని వినివిని యన్నప్పుడును మిక్కిలి కని మిక్కిలి విని యని యర్థము.

సూ. ౧౧౩. కొన్నియెడలం ద్వరితానాదరార్థంబుల రెంటను నగు

ఉ. లే లెమ్ము, పో పొమ్ము. మొ.

త్వరితార్థమనం ద్వరపెట్టు నర్థము. అనాదరార్థమనఁగా ననాదరించు నర్థము. లే లెమ్ము—ఇట ద్విరుక్తి త్వరితార్థకము. పో పొమ్ము—ఇట ద్విరుక్తి త్వరితార్థకమేని అనాదరార్థకమేని కావచ్చును.

సూ. ౧౧౪. కొన్నిశబ్దంబు లర్థవిశేషంబున ద్విరుక్తంబులగుచు యుదంతంబులు నగు.

ఉ. ఒండొండ, తరతరము. (ఇట నర్థవిశేషము క్రమముగా ననుట.

వ్యా. కొన్నిశబ్దములు ద్విరుక్తము లగుటయే కాక యుదంతములుకూడ నగును. అప్పుడు వానికి అద్విరుక్తములై యున్నప్పటి సామాన్యార్థమును కాక విశేషార్థము

వచ్చును. [illegible] నన్వయమనియు నర్థములు. [illegible]తర శబ్దమునకు [illegible] లక్ష్యములు. ద్విరుక్తములై యవంతము [illegible] చున్నది.

సూ. ౧౧౭. [illegible] లయి వ్యతిరేకవ్యంజక [illegible].

ఉ. [illegible], బాసి [illegible] ఘుట్టి పనికిఁ [illegible] భా. [illegible] ౬ ఆ. [illegible].

[illegible] 'అర్థాముకా' దను వ్యతిరేక[illegible].

సూ. ౧౧౮. [illegible] గళలగు నవ్యయంబులకును గడపల సముచ్చయార్థ [illegible] పాదపూరణంబులయందును శబ్దంబు [illegible]. [illegible]గళలగు సనుదంతశబ్దంబులమీఁద సముచ్చయ [illegible] పూర్వ[illegible]ంబుగ [illegible]. మఱియు నది శేష [illegible] [illegible]గమాంత బహువచనంబుమీఁదను [illegible] జూపట్టెడు.

[illegible]గమాంత మనుట [illegible] గ్రహించునది.

ఉ. (౧) సముచ్చయమునందు నామపదములకు:—అన్నయుం [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]యును [illegible], [illegible], [illegible] చేతను, [illegible] [illegible], [illegible]ములకు— [illegible] పకయుం, [illegible]. [illegible]. (౨) [illegible] లకు— '[illegible] నిన్నని [illegible] వింటె [illegible].' భా. [illegible]. '[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible].'

భార. విరా. ౧ ఆ. 'క. తనపూర్వ తపస్థానం, బని యమునా గిమున బదరినంతయుం జూడక్, మనమునఁ దలపోసి యుత్తరముగాను మర్త్య రాత్రమునఁ గడుం గుతుకమునన్. వ. అచ్చోటి వసించియుండె జని.' హరి. ఉ. ౫ ఆ. 'క. ధీర మతు లిట్లు చేసిన, నా నవ్వగుచుఁ గలఁగ.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'ఎంతయుం దనరుఁ బలుకక్క మాన్పుచుండు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'అనుటయుఁ బిన్న నవ్వనగి.' భార. ఉద్యో. ౩ ఆ. 'మెయిఁగల విలాస విభ్రమ లక్ష్మిల్, పెక్కుతెరంగులను సొంపు యుల్లసిల్ల, నెక్కొన.' స్వా. ౪ ఆ. మొ. అవ్యయములకు:—సీ. అమృతాశనంబు సేయకయును దేవ నాకజరామరత్వంబు నందుటయును.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. పంక్తికంధరు నెట్లుం, జంపఁగఁ జాలక టెక్కము, పెంపునఁ గారాగృహమునఁ బెట్టఁగఁ బంచెన్.' నిర్వ. ౮ ఆ. 'క. ఎట్టు వడి మూర్ఛ వోయిం, బోటరి ప్రత్యుండు [illegible].' ఉ. హరి. ౪ ఆ. మొ.

(౩) పాదపూరణమునందు నామపదములకు—'అందముగు [illegible]' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'రేయిపగలు నిద్రయు నెప్పుడేనుఁగగ.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'ఇ ర్వీరుల కగు నభీష్ట మిదియుం మొదలుగాఁగ.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'భాసిలుఁ దత్పురి కోట మిక్కిలి [illegible].' [illegible]. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. మున్ను ముచ్చిచ్చును విరాళి గొన్నచోటు' స్వా. ౨ ఆ. 'విపంచి నిన్న మొదలున్ నీవంటమింజేసి.' స్వా. ౩ ఆ. '[illegible] హర్మ్యమునం జరింతు మెపుడున్.' స్వా. ౨ ఆ. ఇట్లు [illegible], పెద్దయుం, తద్దయుం. మొ. అవ్యయములకు—'ఆధారము లేని నున.' (లేకనుఁ లేకయును) భార. ఆది. ౨ ఆ. '[illegible] గిగిచి.' ([illegible] దకయును) భార. ఆది. ౪ ఆ. 'ఎ. గీ. [illegible] తోడ్కొనియుఁ దెచ్చె' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'సీ. [illegible] యుంపకయుం మున్న బుట్టుకుడ మునుఁగు సంగమతీర్థమునకు [illegible].' పాండు. ౫ ఆ. 'క. ఏ నొకటి విన్నవించెద, దానవులమువల పెద్ద తనవున నుండిం, బూని [illegible] నిపింపఁగల పని.' ఉ. హరి. ౫ ఆ. మొ. తఱచుగ ననుటచే, ను శబ్దము కొన్నిటి కొకప్పుడు వచ్చును, ఒకప్పుడు రాదని యర్థము గ్రహింపవలెను. దీని కుదాహరణములు పాదపూరణము

సంపదిని. [illegible] ... [illegible] పూర్వకము
గా [illegible], [illegible] పూర్వక [illegible] గాకయుం
వచ్చునని [illegible]. [illegible] పూర్వక ముగా నే
వచ్చుటకు — [illegible] పూర్వక [illegible] గాకయుం
వచ్చుటకు — [illegible]. సీ. [illegible] సహాదేవుఁ డథ్యాత్మ
విద్య [illegible] నమ్ముఁడని.' భార. సభా. ౨ ఆ.
'ఎ, గీ. [illegible] విలసనము లంగ [illegible]
[illegible] '[illegible] యగుఁ [illegible]
గలుగు [illegible].' [illegible]. 3 ఆ. '[illegible] ప్రియమున,
[illegible] మునరాఁ.' భోజ. ౪ ఆ.
'తే. [illegible].' [illegible]. బాల. కాం. సీ.
[illegible] కడల నంభోనిధిఁ గదిసి
[illegible].' భార. [illegible]. ౧ ఆ. '[illegible] గొప్పం జేవగానుండు నే.'
([illegible].) [illegible]. 3 ఆ. '[illegible] జేరలేఁడు' (పురాణిక =
పురాణికుఁడును.) [illegible]. ౬ ఆ. '[illegible] మిట్టిపని గలదే.' (ఇట్టిదిగాక =
ఇట్టిదియును) [illegible]. ౫ ఆ. '[illegible].' (ఏమిని=ఏమియును)
[illegible]. [illegible]. ౧ ఆ. '[illegible] నప్పటికుం బ్రియమిట్టి.'
[illegible]. ౧ ఆ. '[illegible] ప్రియగా నొక
[illegible] , [illegible] ప్రవర్గనయు.' [illegible]. ౨ ఆ.
'[illegible] మునందు లేదు.' భార.
[illegible]. ౪ ఆ. '[illegible] నభిమత [illegible].' భార.
[illegible]. ౨ ఆ. '[illegible] గుబ్బలు [illegible].' (మొదటి
[illegible].' [illegible]. ౧ ఆ. '[illegible] పండితే విపులఁ
[illegible].' ([illegible]) [illegible]. 3 ఆ. [illegible].

[illegible]. [illegible] ములకును సర్వనామములకును [illegible] వవ్యయములకును కడపల
నువర్ణమును బహుళముగ సూత్రము చే విధించుచున్నాఁడు. ఏ యర్థములం దనఁగా—
సముచ్చయార్థమందును [illegible] శేషార్థమునందును, ఏ యర్థమును లేక పాదపూర

ణము కై యం. 'మున్న ముచ్చిచ్చెను' అనుచోట ను శబ్దమునకు అపస్వరగ్రాసత యగపడు చున్నది. కావునం దాని పాదపూరణార్థ నుపసర్గయోగతముల నడిమినుండి తొలఁగించి అర్థవిశేషార్థ నుపసర్గయుతములలోఁ జేర్చుట మేలు. షష్ఠియందు యుక్త లోపించి నపుడు లాగమాంత బహువచనంబుమీఁద సముచ్చయార్థమున నుపసర్గము చూపఁబడదు నటులకు ఉదా. రెండు కడల నంభోనిధిఁ గదిసియుండెను.' 'లాగమాంతమనుట మీఁదది పర్యుదాసార్థ' మనుచున్నాఁడు మీమాంసఘటిత షష్ఠీసమాసములలో గా నుపసర్గప్రాప్తి లేదని యర్థము.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయమను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమునందు

శబ్దపరిచ్ఛేదము.

కారక పరిచ్ఛేదము

సూ. ౧. కారకంబు లనం గర్త్రాదులు.

అవి యెవ్వి యన — కర్తృకారకము, కర్మకారకము, కరణకారకము, సంప్రదానకారకము, అపాదానకారకము, అధికరణకారకము. క్రియాన్వయమును గలిగించునది, అనఁగా క్రియాన్వయము కలదియని కారక శబ్దార్థము.

వ్యా. కారకశబ్దమును నిర్వచించుచున్నాఁడు 'క్రియాన్వయమును గలిగించునది,' అనియు 'క్రియాన్వయము కలది' అనియు [illegible] కారకముల నాఱింటిని 'కర్తృకారక' [illegible] క్రియ [illegible]. ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్త. క్రియ [illegible] త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబు [illegible] వ్యాపకంబులని త్రివిధంబులగు [illegible].

సూ. ౨. ఉక్తత్వాభావంబున ద్వితీయకు గుఱించి యను నదు ప్రయుక్తంబగు.

[illegible] నిను గుఱించి [illegible], క్రమమున మీరర్చ [illegible].' [illegible] సముచ్చయ [illegible] మాణము కూర్చ [illegible]

[illegible]

వ్యా. [illegible], అను, [illegible] ద్వితీయాంత కర్మ ప్రవచనీయ [illegible] కాని దానికిఁ బూర్వము [illegible]. '[illegible] ...గుఱించి' (శల్యపర్వము) ఇత్యాది [illegible] ప్రయోగములలో గుఱించి [illegible] ప్రత్యయముగా నగపడు చున్నది. [illegible] మారంభింపఁబడినది. 'అప వని...గుఱించి' (శల్యపర్వము) [illegible] 'పటిగుఱించి పల్కి' 'కర్మమును గుఱించి [illegible] కొనఁడు' ఇత్యాది పాండురంగమాహాత్మ్యాదులలోని ప్రయోగములందును గుఱించి యను ప్రత్యయాంతర మగపడుచున్నది. ఇవి కూర్చ

గుఱించు ధాతువుల క్త్వాంతరూపము లనుట స్పష్టమేకాన వీనిం బృథక్పదములుగ భావించి కాంబోలును సూరి ప్రత్యయములలో వీనిని స్మరింపలేదు.

సూ. 3. అయ్యది వ్యవహితంబు నగు.

ఉ. 'సీ. అబ్జాసనుఁడు తన్ను నర్థితో గుఱిచి యాచించుటఁగోరి సృజించె సురల.' హరి. పూ. ౧ ఆ.

వ్యా. గుఱిచి, ద్వితీయాంతమున కనుప్రయుక్త మగునని పూర్వసూత్రము. దానికి ముందటి ద్వితీయాంతముతో వ్యవధానంబును ప్రయోగములం గానగు నని ఈ సూత్రము. ఉదాహృతమున తన్నను ద్వితీయాంతమునకును 'గుఱిచి'కిని 'నర్థితో' నను పదమువలన వ్యవధానము నరసికొనవలెను.

సూ. ౪. కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థక వర్ణకంబులకును వేఱ వర్ణకంబునకును దఱచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తం బగు.

ఉ. 'ఏకవిప్రసంబోధనఁ జేసి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'అభీష్ట వరంబు లిచ్చుటం జేసి.' భార. అర. ౨ ఆ. 'అసహ్య వినిగ్రహ ధూమకేతనవాంతిఁ జేసి.' ఆది. ౧ ఆ. 'బహు వేదఘోషములఁ జేసి.' భాగ. అగ. ౧ ఆ. 'సంప్రయోగమునఁ జేసి' 'దీనను జేసి' భార. సభా. ౧ ఆ. 'తే. బ్రిందఱును నిన్నిభంగుల నిడుమ పడుట, వలసె ధర్మజనుఁ భవ్యవలనఁ జేసి.' భార. విరా. ౨ ఆ. తఱచుగ ననుటచే నొకానొకచో నేకవచనంబున నుకారంబుమీఁది ద్వితీయయుఁ దృతీయావిభక్త్యర్థక మయ్యెడు నని తెలియవలయు. ఈ యర్థమునకు 'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా.' అను స్థాన నియమశూన్యవిధియు నవకాశమిచ్చుచున్నది. ఉ. 'ఎ, గీ. తంత్రిపనుపుఁ జేసి ముదిమిగొని జవ్వనంబిచ్చెఁ, బూరుఁ డను సుతుండు భూరియశుఁడు.' ఆది. 3 ఆ. 'సీ. వలెఁ బెట్టి గీ బాణములు పరాశరుఁ బట్టి దాశకన్యాకేళి తప్పఁ జేసి' స్వా. ౨ ఆ. మొ. ఇట్లనుటచే 'ఇవ్విధము నాననముల్ గలవార.' (నిర్వ. ౪ ఆ) అను నిట్టి ప్రయోగములును నిర్దుష్టము లగుచున్నవి.

వ్యా. చేతవిభక్త్యర్థక వర్తకంబునంగా 'జడంబు తృతీయాంతములకు ద్వితీయా బహుళంబుగా నగు' నను బా. ౧౦. సూ. ౨౭ చేఁ దృతీయార్థమున వచ్చు ద్వితీయ-దీనికిని-పంచమి ప్రత్యయమగు వలనకును చేసి యనుప్రయుక్తమగును.

సూ ౫. అయ్యది యొక్కచోఁ బెక్కుచోట్ల నొక్కచోటను చాలెడి.

ఉ. 'సీ. పలరాజు సచివుల వడువున బెడఁగగు కర్కశస్తనములఁ
గరము వాఁడి, చూడ్కుల నతిరాగ సురుచిరాధరముల మదవిలాసా
లస మందగతుల, పల్లవకరంబుల పలుఁవనిబిడుల దర్పగద్గద భాషిత
ములఁ జేసి.' భార అప. ౧ ఆ. (ఇటఁ జేతవిభక్త్యర్థక లవర్తకముప్పె
న్నెడల నుండవలసిన చేసి యొక్కచోటనె యున్నది.)

వ్యా. స్తనములఁ జేసి......చూడ్కులఁ జేసి......సురుచిరాధరములఁ జేసి...గతులఁ జేసి......అలకంబులఁ జేసి......పిండుదులఁ జేసి......భాషితములఁ జేసి — ఇట్లేడుతావులను పూర్వసూత్రము ప్రకారము ఉండవలసిన చేసి 'భాషితములఁ జేసి' యను నొక్కచోట మాత్రమే యుండియు నర్థభంగము గల్గమిఁ 'చాలెడి' ననుచున్నాఁడు.

సూ ౬. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ బ్రత్యేకప్రయోగంబునుం జూపట్టెడి.

ఉ. 'తే. స్తంభగతరత్న పుత్త్రిక తనదుబోఁటి, యని విలోకించి
తోడ మాటాడకునికి, నలుగడలు చూచి తెలిసి యచ్చెలువ బెదరి,
వెడల నుంకింపఁ జేవమ్మి యొడిసిపట్టె.' (తోడక = తనతోడ)
రామా. ౪ ఆ.

వ్యా. తృతీయా ప్రత్యయమగు 'తోడ' ని ప్రాతిపదికమునకుం గూర్పఁబడక తనంత వేఱుగా ప్రయుక్తము చూపట్టుచున్నదనుచున్నాఁడు. ఇప్పటితోడ తృతీయా ప్రత్యయము కాదనియు 'వెంటనె' యను నర్థము గల పదమనియుం దలంపరాదా ?

సూ. ౭. కొన్నియెడల ను శబ్దప్రయోగమునం దోడకు లోపంబును
వ్యవహితత్వంబును బహుత్వంబునం గానంబడియెడి.

ఉ. 'ఎ. గీ. అతనికిఁ బరలోక, విధుల శాస్త్రదృష్టి వెలయఁ జేసె, సాపగా తనూజుఁ డఖిల బాంధవులయు, బ్రాహ్మణులయుఁ దోడ భాను నిభుఁడు.' భార. ఆది. ౪ ఆ. 'క. నెమ్మిని ధర్మజా నలువురు, దమ్ములుఁ దమ వస్త్రములయుఁ దమశస్త్ర వరూ, ధమ్ములతోడను సకల హితమ్ముగఁ బాయంగ వలయుఁ దాస్యమువలనన్.' భార. సభా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. 'అఖిల బాంధవులయు' 'తమ వస్త్రములయుఁ' నన్నయెడలం దోడకు లోపంబును, బ్రాహ్మణులయుఁ దోడనన్నచో యువర్ణ వ్యవధానముం గలదు. ఈ లోప వ్యవధానములు బహువచనముననే గల్గుననుట విశేషము. 'ను' శబ్ద విరహితముగను నిట్టి ప్రయోగము ఉన్నది. ఉదా 'అధికుల సేనల తోడ స్వైరన్ గోరగా దధిపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ.

సూ. ౮. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత యని రూపాంతరంబును గలదు. అయినను దానికివలె దీని కితర కార్యంబు గలుగదు.

ఉ. 'చ. పగతుర చేతిలోఁ బడక ప్రాణముతోడుత నున్నవాఁడవే.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. ఒకానొకచో ననుట క్వాచిత్కతా ద్యోతనార్థము. ఇతరకార్యం బనగా లోపవ్యవహితత్వాది.

సూ. ౯. చతుర్థికిం బొంటె వర్ణకంబు నగు.

ఉ. 'క. అనఘుల శాస్త్రవిధిజ్ఞుల, ననురక్తులఁ బితృ పితామహ క్రమమున వచ్చిన విప్రుల మంత్రులఁగా, నొనరించితె కార్యసంప్రయోగము పొంటెన్.' భార. సభా. ౧ ఆ. పక్షమునఁ గార్యసంప్రయోగముకొఱకు. మొ.

వ్యా. ఈ ప్రత్యయము బాలవ్యాకరణమునం జెప్పఁబడనిది. సూత్రస్థ ను శబ్దము కొఱ కిత్యాది సముచ్చీకరణార్థకము.

సూ. ౧౦. ఉండి పదంబు పరంబగుచో వలన కంటె వర్ణకమట్లు నవర్ణకంబు నగు.

ఉ. 'క. సనత్కుమారుఁడు మహాత్ముం, జనుదెంచె బ్రహ్మలోకం

బుననుండి.' భార. ఆది. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. సూ. 'ఉండి శబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయా సప్తములు ప్రాయికముగా నగు' (కా. ౯౨. సూ. ౧౧) అని సామాన్యముగా సూత్రించినను నా వర్ణకమునకు ఉదాహరణము చూపకుండుటచే నవర్ణకోదాహరణములు అసాధువులని భ్రమింపఁదగదు అనుటకే యీ సూత్రప్రయోజనము.

సూ. ౧౧. వలన కాదేశంబగు ద్వితీయా సప్తములమీఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు.

ఉ. ద్వితీయమీఁది యుండికి—'క. నిచ్చలు మనిలిగర్భముఁ, జెచ్చెర వెలువడు మహాత్మ.' భాగ. ౧ స్కం. మొ. సప్తమిమీఁది యుండికి—'ఆ. రత్నంబు, వదనగహ్వరమున వెడలె వాలి.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'గీ. కడుపుకుహరంబున జాలు నుడుపుప్రతతి భాతి మెడవారముల జేసిన ప్రుడమిఁ దాఁకె.' విరాట 2 ఆ. 'మూఁతలోఁ వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె.' భార. ఆది. 3 ఆ. 'క. నలుఁ దొట్టి యాక్రమించిన, కని కరికిఁ బటగ విసంబు గ్రక్కుచు నోడలకు, వెలువడి.' భార. అర. 3 ఆ. 'సీ. వచ్చిన సంభ్రమంబున నచేరులు బిడ్డల వారలెక్కడఁ, వచ్చిరటు మాయింటి కొలువు జేరి.' కళా. ౧ ఆ. మొ. (గర్భముకు = గర్భమునుండి, ఎక్కడకు = ఎక్కడనుండి. ఇట్టింటేట వ్యాఖ్యానములు.) బహుళగ్రహణముచే నందు మీఁది యుండికి లోపంబు గలుగదని యెఱుఁగునది. ఈ సూత్రము నిట్లు చెప్పుటను సంస్కృతర సప్తమ్యర్థక వర్ణకంబుల మీఁది యుండికి లోపంబు వచ్చుట ప్రయోజనంబు.

వ్యా. పంచమీ ప్రత్యయమగు వలన కాదేశముగ ద్వితీయా సప్తములు వచ్చునని యు నట్లు వచ్చునపుడు దానికంటె పరంబైన యుండికి లోపము వచ్చునని యు సూత్రించుచున్నాఁడు. ప్రదేశాంతరమగు వలన శబ్ద మొకటుగలదు. దానికి ద్వితీయార్థక మాదేశము గలదను స్థానినిర్దేశముచే నిగ్గము నే చెప్పఁగలవు. అప్పుడు

ఉండి యనునది బుద్ధిస్థమైయే యుండును గాన సద్భావనికి లోపము విధింప నవసరమే లేదు. ఎల్లి+ఉండి వచ్చెదను. ఎల్లి=రేపు. 'లగ్నంబెల్లి' భాగ. ౧౦ స్కం.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంత క్రియామీఁదను బట్టి వర్ణకంబు విభాషనగు.

ఉ. 'తే. బ్రహ్మపుట్టించు మనుచు నారాయణుండు, హరుఁడు హరియించు భువనంబు లవసరమున, నెట్లు సమకూరు సిరికి నీ ప్రభావ, మీవు గలుగంగఁ బట్టిగా కిందువదన.' కాశీ. ౩ ఆ. పక్షంబునఁ గలుగుటంబట్టి. మొ.

వ్యా. బాల. కార. సూ. ౧౪ చే హేతువులగు గుణక్రియలను బట్టి వర్ణకము విహితమైయుండెను. క్రియలని సామాన్యముగఁ జెప్పినను ఉదాహరణములలో 'వచ్చుటంబట్టి' యని భావార్థకటాన్వితమును మాత్రమే ఇచ్చియున్నందునను, అన్నంత క్రియలమీఁదఁగూడ హేత్వర్థమునం 'బట్టి' కానగుచున్నందునను ప్రౌఢకారుఁ డిట్లు సూత్రింపవలసివచ్చెను.

సూ. ౧౩. షష్ఠీ స్థానికంబగు కు వర్ణకం బొక్కొక్కచో ద్వితీయాది విభక్తులకుమాఱుగాఁ దత్తదర్థంబులం జూపట్టెడి.

ఉ. ద్వితీయకు—వేఁటకుఁబోయిరి, పొలమున కేఁగెను. పక్షంబున 'వేఁటఁబోయిరి.' భార. అర. ౬ ఆ. 'అవిభుండు పొలమేఁగెను.' వి. పు. ౭ ఆ. మొ. ఇట నొకానొకచోఁ గొఱకు కయి వర్ణకంబులు నయ్యెడి ఉ. 'చ. అతఁ డొకనాఁడు వేఁటకొఱకై తను నేలినవారు వేడ్కతోఁ, బోతముగఁ బైన మాటఁగని.' భల్ల. ౭ ఆ. 'అడవికి వేఁటకై యరిగి,' పాండు. ౫ ఆ. 'చ. చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము చేసి.' భార. ఆది. ౨ ఆ. పక్షంబున బ్రహ్మనుగూర్చి తపము చేసి మొ. తృతీయకు—'క. లోకోత్తర చరితుం డగు, నాకాధిపతనూజ నీకు నారాధ్యుఁడు.' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'అసురులకును బూజనీయులు.' హరి. పూ. ౨ ఆ. మొ. పక్షమున నీచే నారాధ్యుఁడు మొ. '[illegible] అరిమునిశ్రేష్ఠ నీకు

విను మాకీ మంకుముగా మార్కొనంగ నోపగ నరు లెవ్వరుఁగా హరి కిభంబులు మార్కొనవయ్య.' భా. ఆర. ౪ ఆ. 'అంగపతి కెదిరించుట.' కళా. ౧ ఆ. ఈము. షష్ఠియున సీతో మార్కొన నోపరు, వారితో మార్కొనుమయ్య, అంగపతితో నెదిరించుట, (ఇట అర్థభేదము విశేషము.) పంచమి—'తె. విలువిద్య నొరులు నీకగ్గలముగ లేరుండు.' భా. ఆ. ౫ ఆ. షష్ఠిమున నీకంటె నగ్గలముగ. (అగ్గలము- ఇది అనవ్యయము గాన గణ్యంబని యుండంగవలయు.) సప్తమి—'కోమలి సీకనురక్త.' భా. ఆ. ౭ ఆ. షష్ఠిమున సీయం దనురక్త. 'శా. ఈ పాండిత్యము నీకు నెక్కు నసాధ్యమునుండెఁ గంటిమా' సా. ౧ ఆ. షష్ఠి మున నీయందు నెక్కు. 'ఆ. ఆశా విహంబు చేత నయుంబు దిగ్గుండ, ప్రీతి నింగి నాగు నదుగు పుష్పు' భా. ఆర. ౧ ఆ. ఈము. షష్ఠిమున నా విహాయమున పుష్పు. ఇత్యాది యుదాహరణంబులు పూర్వవ్యాకరణంబులం జూచునది.

వ్యా. 'సంస్కృతసమాస విభక్తి మాత్రయొక విభక్తియు నగు' నని బాల. కార. సూ. ౨౨. అందే సంస్కృత సూత్రముల క్రింద నీసూత్రంపు టుదాహరణములు గలవు. ఇతర విభక్త్యర్థమునం గుషష్ఠికయు వచ్చునెడలు సందుఁ జూపఁబడియున్నవి. ఏయే ప్రత్యయము లేయే యితర ప్రత్యయార్థములందు వచ్చుననను, అటు వచ్చుట 'కు' వర్ణమునకే తెలుఁగున ప్రయోగములం గానవచ్చుచుండుటచేఁ గాఁబోలు దానికి ప్రత్యేకసూత్ర మండఁదగునని పోతనార్యులు తలంచి సూత్రించుచున్నాఁడు. సంస్కృతభాషయందుఁ బష్ఠీవిభక్తి మాత్రయొక్క యర్థము లున్నట్లే యిందునుగూడ వచ్చునని తలంచి గాఁబోలు 'బాలవ్యాకర్త' నిరుపమమును కుషష్ఠ్యర్థమును నిరుపపద ముగఁ గారకమహాసమాని విశేషించినారు. చతుర్థ్యర్థమునం గుషష్ఠకము వచ్చు టుదాహరణంబులు—'రామునకుం గన్యని చ్చెను; పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయుఁ నని. బాల. కారక. ౮ సూత్రవృత్తి. షష్ఠ్యంత రామునికొఱకు పురుషార్థంబుకొఱకు.

సూ. ౧౪. నిష్ఠ్యమందును గాలవాచకములందును నామంబులకుఁ గుషష్ఠి కంబగు.

ఉ. వీప్సయందు—'మ్రాని మ్రానికి నరిగి యూరిగి యడుగు.' భార. అం. ౨ ఆ. 'ఇండ్లిండ్లకు.' కళా. ౩ ఆ. మొ. కాలపరిమితి యందు—'క. కొండొకసేపునకుఁ దెలిసి,' హరి. ఉ. ౧ ఆ. 'క. నెట్టన వర్షావధికిని, బెట్టంగల యప్పనములు పెట్టియు.' వి. పు. ౭ ఆ. 'ఎ. గీ. అలిగి పార్థుని శిర మాఱునెలల కుర్విఁ ద్రెళ్ళ శపియించి దేవి యదృశ్య మయ్యె.' జై. ౮ ఆ. మొ.

వ్యా. బాలలోని 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగా నగు' నను సూత్రముచే మ్రానికిన్ మ్రానికిన్ అని యున్నప్పుడు విభక్తిలోపము రాఁగా మ్రాని మానికిన్ అనురూపము సిద్ధించుచునేయున్నది. కావున నీసూత్రము పిష్టపేషణము. ఆమ్రేడితము వీప్సాదులందు సంభవించుచునే యుండునుగదా. కాలపరిమితియందలి క్వాగమమునకును బాల. యందలి బాహుళకముచే గ్రహణము గల్గును. ఐనను స్పష్టార్థ మీసూత్రమని ఎంచఁదగును.

సూ. ౧౫. ధాతుజవిశేషణ భావార్థక పూర్వవ్యవహితాఽవ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్కషష్ఠియగు.

ఉ. (౧ లో ౧) ధాతుజ విశేషణపూర్వ వ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—'బాహుబు రథంబు గడపు నేర్పున కచ్చెరు వడి.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'తన మునుపడ్డ బన్నములు.' ఉద్యో. ౩ ఆ. 'చ. కని తన మున్ను గన్నటులు గామికి విస్మయవార్ధిరాశిలోఁ, మునుఁగుచు.' హరి. ఉ. ౯ ఆ. 'నా యొనర్పం బూనిన కళాపూర్ణోదయంబు.' కళా. ౧ ఆ. (౧ లో ౨) ధాతుజ విశేషణ పూర్వావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—'అన్నలభూపాలకు పోయిన వలను.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'వ. వాని తన్నిన వృషభ గోమయ భక్షణంబుచేసి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'తే. ఎఱుక గలఁడేని మఱి శక్తుఁడేని నన్య, లన్యులకు హింసగావించు నపుడు దానిఁ, బూని వారింప కున్న నప్పురుషుఁ డేఁగు, హింస చేసిన వారల యేగు గతికి.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'వ. అపార పారావార పర్యంత మహీతలంబు నందు నాంతోఁడనిరాజు లెవ్వరును లేరు.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'తే. ఆ జర

త్కారుఁ గని చెప్ప మయ్య వాని, చెఱుఁగుఁ జేని మాం పడియెడు నీ యవస్థ.' 'ఉ. నీ పేరును వేడిన నన్నుం బోఁక నోపదు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'సీ. హంసచేఁ దన వినినంత గాంచెను రూప విభవాతిశయముల వలఁగుదాని' భార. అర. ౨ ఆ. (౨ లో ౧) భావార్థక పూర్వ వ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—'వ. మన పుట్టు బుద్ధి యెఱుఁగుట మొదలు.' హరి. పూ. ౫ ఆ. (౨ లో ౨) భావార్థక పూర్వావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—'క. సిగ్గే, జ్ఞానపాలుఁడవు దనుటఁ గృశుఁ డను, మునిపలన నెఱింగి.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'ము. తఱచుగ ననుట చే బాహుబలుండు రథంబు గడపు నేర్పునకు ఇత్యాదుల తెలియంగునది. 'క. నీవు వ్రతింపని శాస్త్రములకు మాఁపతింపని స్తుతులో.' ఆము. ౬ ఆ. మొ.

ఇట్టి నపుంసకలింగముల కర్తృపదముల ప్రథమకు యొక్క షష్ఠి బహుళముగ వచ్చునని సూత్రార్థము. నపుంసకలింగమగు చోనియునంగా (౧) ధాతుజ విశేషణమునకు ముందుండి ఆవిశేషణముతోఁ గూడ వ్యవధానము నందియుండునది. (౨) తాదృగ్వ్యవధానంబు లేకయు భావజ విశేషణమునకు ముందుండునది. (౩) భావార్థకమునకు ముందుండి యన్యానితోఁ గలిసియు శబ్దాంతరములవలన వ్యవధానము నందియుండునది. (౪) తాదృగ్ వ్యవధానముఁ దొలఁగి భావార్థకమునకుం బూర్వమైయుండునది. 'వారల యొఁగుగలిక' నను భారతోదాహరణమున లేచ్ఛష్ఠి 'ఇత్యాదుల అవధారణార్థకమును గ 'గలిక'నుచోట నన్వయించుకొనవలసినదానిం గా స్పైతము కానసగును. భారతమునంది యవధారణార్థకముల నన్వయము, మిప్పటి మన వ్యవహారమునకుఁ గొంచెము దూరమై ప్రసంగావినరీతి నచ్చటచ్చట నగపడుచుండును.

సూ. ౧౬. యుక్కునకు లోపంబు బహుళంబు.

ఉ. 'ఉ. ఇమ్ముగ సర్వలోకజను లెవ్వనిమోని ముఖామృతాంశు బింబమ్మున సుప్రసన్నమయిన భారత రాగమృతంబు కర్ణ రంధ్రమ్మున నంజలిం బవిలి త్రావుదురు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'ధర్మజు నలువురు దమ్ములు' భార. సభా. ౨ ఆ 'తే. ఇరులు గెలిచిన యంతఁ బురేందు ముఖుల. కొరులు మరుఁ దను చేఁటకాఁ డురులు వేసి, మరులు గొలు

కంగ లేఁడయ్యె మనుజవిభుని, సరులు లేని దృక్కంజన శాబకముల.' నై. 3 ఆ. 'సీ. వారివ ధమ్మిల్ల భారావకలిత దివ్యామోద నవపుష్ప దామములయు.' భార. ఆది. 3 ఆ. (వారివ=వారివేయైన. ఇక్కడ నిది షష్ఠ్యంతమునకు విశేషణముగనుక ప్రథమ.) 'ఏ, గీ. అపడు సన్మొన కోలల యంకుశముల, చేలు కోలల ప్రేటుల (సన్మొనకోలలయొక్కయు, అంకుశములయొక్కయు, చేలు కోలలయొక్కయు ప్రేటులచేత నని యర్థము. ఇట అంకుశముల ప్రేటులనఁగా లక్షణచేఁ బోటులనని యెఱుంగునది.) ద్రోణ. 3 ఆ. 'క. నర గో మృగ సింహంబుల, కరుణనులగు రోగ వేగ కలితాక్రోశ, స్వరములు పెక్కయ్యె.' హరి. పూ. ౬ ఆ. 'క. తాతల తండ్రుల తరమున నేతెంచిన వృత్తి దక్క.' విజ్ఞా. వ్యా. బహుళ గ్రహణముచే ధాతుజ విశేషణ భావార్థకముల ముందటి కర్తృ పదంబులయొక్కకు నిత్యంబుగ లోపంబని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. 'సమాస విభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁగాదు.' అను బాల సమా. సూ. ౨౫ చే విభక్తుల కన్నింటికి సమాసములయందుమాత్రమే లోపము సిద్ధించుచున్నది. యొక్కకు మాత్రము వ్యస్తముగను లోపముండుటచే దానిని సాధింప నీ సూత్రారంభము.

సూ. ౧౭. ఒక్కచో నుదంతంబగు న జడంబు తృతీయకును నపద్ణకంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'ఉ. ఏపునఁ గిట్టియేనుఁగుల నేనుఁగు పైచుచు వాజివాజిచే, రూ పడఁగంగ మోఁదుచును.' రా. యు. కాం. (దీనికి బ్రయోగాంతరంబు మృగ్యంబు.)

వ్యా. ఉదంతజడము తృతీయకుమాత్రమే బాల. కార. సూ. ౧౩ చే నపద్ణకంబు విహితము. ఇట నుదాహృత ప్రయోగమునమాత్రమే న జడంబునకును ఆ కార్యము గల్గియున్నది. ప్రయోగవైరళ్యముంబట్టి సూరి దీని నుపేక్షించియుండును.

సూ. ౧౮. కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును బహుళత్వం

ఉ. తృతీయకు — ఎ. అతని పోల్మధ్య సరసి నోలాడుచున్న, ఘనతర స్తన చక్రవాకముల సలఁగు, నంబ నవురేంద్రుడు గాంతు రింపార గనియె.' పాం. ౨ ఆ. సప్తమికి — 'బలిమిఁ గొనిన ధనము పదివేల యుండెనెలఁ, బేరిఁ గాఁగ స్థిర భీకరుండు, వచ్చె నతులుఁడు.' భార. సభా. ౧ ఆ. 'మనుజుల చిత్రుండు' (చూ. శబ్ద. ౬౭ సూ.) భార. శాంతి. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'జడంబు తృతీయా సప్తములకు ద్వితీయా బహువచనంబుగా నగు' నని బాల. కార. సూ. ౨౨. 'చక్రవాకములఁ' 'బండెలఁ' ఇవి యజడంబులకును ఆకార్యము గల్గుట దెల్పుచున్నందున, ఈ సూత్రము రచింపఁబడినది. అజడంబు తృతీయా సప్తములకు ద్వితీయాదేశము బహువచనమునఁ గానవచ్చుచున్నదనుట విశేషము.

సూ. ౧౮. కొన్నిగడల నజడంబు ద్వితీయకును బ్రథమ కానంబడియెడి.

ఉ. 'క. అనిన జనులను బలిమి సన్న్యాసినాఁగ మెచ్చిరి క్రమ్మఱెం,డున నితఁ డేఁడు మాతఁ గురుసూనుఁ గురుసార్థము నిట్టు ప్రస్తుతిం,చెను.' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'తన వారిఁ బంపె నయ్యాగ్రహ్మరుదుల వీరు నిందనను కొన్నెన.' భార. ఆర. ౬ ఆ. 'సతి క్రతువు పాండవాస్త్రము మెచ్చుడఁ గిట్టఁ బంపుదురు.' ద్రో. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహువచనంబుగా నగు' నని బాల. కార. సూ. ౨౪. బహువచనంబుగా నను నీ జడంబుల ద్వితీయకుఁ బ్రథమ గల్గిన పట్లకును ప్రమాణము గల్గుచున్నను స్పష్టార్థము గా దీ సూత్రము.

సూ. ౧౯. అచ్చటచ్చట జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయగు.

ఉ. 'వాపీతటము నాఁగిఁ బరఁగు దీర్ఘమాడి మేధా సమర్థు లగుదురు.' ఆ. ప్రాతఃకాలము తెలివారు మధువాస పరిపక్వములైనవారు దుర్గ్గతులు విడిచి యే ముల్లిఁ గ్రమంబునఁ దీర్ఘము లాడ నోపరు.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'వెరిల్లం గల్గు తీర్థంబు లెల్లను నే నాడుదు.' హరి.

పూ. ౫ ఆ. 'ఆ. ఎఱుక నన్ను నుఱక యేసిన శరములు, నెఱఁకు లాడి.' భార. అర. ౧ ఆ. 'చ. పొరిఁబొరి మోము బొమ్మలజలపూరము గ్రమ్మఁగ నూర్ధ్వబాహుఁడై.' భార. శల్య. ౧ ఆ. 'అవ మిడిసిఁ బగిలి పోవు టయో.' భార. స్త్రీ. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. మొట్టి కందముల్ వడిఁ గత్తి పెట్టి పెట్టి.' హరి. పూ. ౬ ఆ. 'శా. భావంబుల్ భయ ముజ్జగించి చూరుఁ డీ భవ్యాద్రిచా టందఱున్.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'మ. కనుగొంటిం బర మేష్ఠిఁదొట్టి సురసంఘం బేకతం బుండఁగన్.' హరి. పూ. ౫ ఆ. 'ఎ, గీ. లీలఁ బేరోలగంబున్న నీలవర్ణు.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'శార్ఙ్గ గుణగాఢ రవంబు నభంబు నిండఁగాన్.' నిర్వ. ౩ ఆ. 'అదియుంగ్ సూనుచ్చి.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'జనయిత్రిచి చ్చుటకేసం.' ౹. ౧ ఆ. 'తే. పంకము గొరిజ దిగఁబడ పఱప లేవు, మున్న లిప్వళ గగటి మన్నులందు.' స్వా. ౪ ఆ. మొ. పక్షాంతరమునఁ దీర్ఘమం దాడి.' మొ. ఇట్టి ప్రయోగములచేత 'అన్యస్యా క్వచిద భవే చ్చైనాస్య' అను శబ్ద శాసనుల సూత్రము సార్థక మగుచున్నది.

వ్యా. 'అన్యస్యాః క్వచిద్ భావే చ్చైనాస్య' (చింతామణి) 'ఒకానొకచో నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియు నగు' (బాల. వ్యా)—ఇత్యాది సామాన్యశాస్త్ర మున్నను. 'జడంబు తృతీయా సప్తమూలకు ద్వితీయా బహుళంబుగా నగు' 'జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు' 'సర్వనామసంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు.' 'ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభావనగు' నిత్యాది ప్రత్యేక విధులు సప్తమ్యర్థమునం బ్రథమవచ్చుట బాల. లో లేనందున సూరిధరాచార్యుఁ డిటం బూరించెనని గ్రహించునది.

సూ. ౨౧. ఒక్కచో సమాసాంతర్గత విశేష్యంబుల కగు విశేషణంబుల షష్ఠికిని బ్రథమ చూపట్టెడి.

ఉ. 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు ప న్నిది నీకు నలం ఘ్యము.' భార. అర. ౭ ఆ. 'లస దగణ్య గుణౌఘ విచిత్రుఁ డ స్మహాత్ము చరితంబులు,' 'ఉత్ఫుల్లలోచనుఁ డా విష్ణుని మూర్తితో.' హరి. ఉ.

౫ ఆ. 'విష్ణుగ న్యవతారిక్రముఁ డైన దేవుఁడు త్రివిక్రము సొమ్ములు.' హరి. ఉ. ౬ ఆ. సె.

వ్యా. 'ఒకానొకచో విశేషణంబులు షష్ఠికిం బ్రథమ విభక్తి యగు' నను. బాల. కార సూ. ౨౭ చేత నీ సూ ప్రథమ సిద్ధించును. కాని సమాసైకదేశముతో వ్యస్తపదము లన్వయింపవచ్చునను విశేష మిందు సూచించుచున్నది. ఇందలి మొదటి యుదాహరణమును మఱికొన్నిటిని గవిసంశయ విచ్ఛేదకారుఁడు చూపియున్నాఁడు.

సూ. ౨౨. కొన్నియెడల విశేషణంబు ద్వితీయాదులకును బ్రథమ చూపట్టెడి.

ఉ. 'అహీన బాహాబలసార ఘనుల్ మధుకైటభాది దైత్య పతుల నెల్లఁ ద్రుళ్లడఁచె.' నిర్వ. ౫ ఆ. 'క. తండ్రి ఘటోత్కచుఁడును గా, తండ్రి గలుగఁ గాదె తల్లి ద్రౌపదితోడన్, దండ్రుల హరి టేశ్వరు లన్నమంత్రి వాగడఁ దెచ్చె గంధమాదనమునకున్.' జై. ౧ ఆ. సె. 'షష్ఠివిశేషణానామ్.' అను బహువచన సారస్య మిట్టి ప్రయోగముల నుత్పాదకముగా నున్నయది. మఱియు నేతద్ విశేషణంబు లనేకవిధంబులు గలుగని ప్రామాణిక ప్రయోగములు దొరకమిం జేసి యివి యసాధ్వంబు లయ్యె.

వ్యా. 'భవత్యర్థక వ్యవధానంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు'నని బాల. కార. సూ. ౨౦. భవత్యర్థక వ్యవధానము లేనప్పుడును బ్రథమ రావచ్చునని ప్రకృత సూత్రార్థము.

సూ. ౨౩. క్రియాన్వయంబున రెండుపదంబులకు స్వస్వామి సంబంధముగలచో సంబంధిపదంబు షష్ఠికి ద్వితీయ యగు.

ఉ. 'క. కొన్ని పదములు లాడుచు, నన్ను నతఁడు చెట్ట వట్టినన్.' భార. విరా. ౩ ఆ. 'ఉ. క్షత్రియవైచ నెన్నుదురు గాఁడ భవ స్తనయుండు మాత్ర నేఁ బట్టిని.' భార. శల్య. ౧ ఆ. 'రాము నమ్ముకొ లవుం డను ముఁ డమ్ముల నాటమువ దునుము.' జై. ౬ ఆ.

'క. నరసూను నపుడు కర్ణుఁడు, శిరమూఁడు శిలీముఖంబు లడసింపిన.'

జై. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. 'నాదు చెట్టవట్టినక్' 'శేఁబట్టియొక్క నెన్నుదురు గాఁడక్.' 'రాము తమ్మునియొక్క చాపముక్' 'నరసూనుని యొక్కయురు'—ఇత్యాదులఁ బష్ఠ్యంతరంబున రూపంబు లగునని యెఱుంగునది.

సూ. ౨౮. ఒక్కచో ద్వితీయాంత విధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయు నగు.

ఉ. 'ఉ. ఎవ్వనిఁ, బ్రకట ధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణ ముఖ్యుఁ బురోహితుండుగాఁ, జేకొనువారము.' భా. ఆది. ౭ ఆ. 'క. రయమున మ్రింగుడుఁ గాలము, క్రియ నెవ్వఁడు కంఠబిలము గ్రంతిసేయున నగ్నియుఁ బోలెలో దహించును, భయరహితాపాని నెఱుఁగు బ్రాహ్మణులుఁగాక్.'

వ్యా. 'ప్రథమయునగు' ననుచోట సముచ్చయార్థక మునర్థముచే ద్వితీయాయుం గ్రహింపఁబడుచున్నది. ద్వితీయాంతములు విధేయ విశేషణము ద్వితీయాంతముగా నేని ప్రథమాంతముగా నేని యుండఁదగును 'పురోహితుండుగా'—ఇది ప్రథమాంతమునకును 'బ్రాహ్మణులుఁగాక్'—ఇవి ద్వితీయాంతమునకును ఉదాహరణములు.

సూ. ౨౯. కొన్ని యెడల విధేయ విశేషణ మొండె బహువచనాంతం బయి విశేష్యంబులు పెక్కిటి కన్వయ యోగ్యంబగు.

ఉ. 'క. ఇది దక్షిణాపథంబు, కిదియు విదర్భాపురమున కిది కోసల కిం, దిది యుజ్జయినికిఁ దెరువులు, మది నిన్నిటికిని నరుగ మన కెద్దియగుక్. భా. అర. ౨ ఆ. బహువచనాంతము కాక యేకవచనాంతమైనచోఁ దెరువు లై యుండవలెను.

వ్యా. ఉద్దేశ్య మిట ఇది. విధేయవిశేషణము తెరువులు. బహ్వంతత చేఁ బెక్కు విశేష్యముల కదియొక్కటే యుండఁజెల్లెననియు ఏకవచనాంతమైనచో ప్రయోగము 'తెరువగును' ప్రయోగింపవలసియుండుననియు సూత్రవృత్త్యర్థము. 'ఈ

(1) 'తెరువు' ఉత్తరాపథమునకు (2) 'తెరువు', ఇదియగు విదర్భాపురమునకుఁ (3) 'తెరువు' ఇది కోసలకుఁ (4) 'తెరువు', ఇది దక్షిణాపథమునకుఁ (5) 'తెరువు' అని యుండుననుట.

సూ. ౧౨. కొన్నిస్థలముల విభక్తి పరిణామంబు గ్రాహ్యంబు.

ఉ. 'ఈతనితో' సాటి యెవ్వరుగ లేరన.' (లేరన=ఈతనికంటె లేరన. ఇచ్చట తృతీయకుఁ బంచమిగా మార్పు గలిగెనని తెలియవలయును.) నిర్వ. 3 ఆ. 50.

వ్యా. 'సాటి' యనునట్టిపదమునకు 'ఈతనితో' నని తృతీయాంతముగ నుండు సర్వనామమును 'లేరన' ననుటయందు అధ్యాహరించుకొనునపుడు 'ఈతనికంటె' నని పంచమ్యంతముగా మార్చుకొనవలయునని సూత్రార్థము.

సూ. ౧౩. తచ్ఛబ్దములగు ... విశేషణంబులమీఁద నరు సమాసంబగుడు.

ఉ. 'శా. ... నీరాయెగిరుల్ చూచినా, రేయు ... పెట్టినారు.' స్వా. ౧ ఆ. ...

వ్యా. '...' '...' అని దూషము లేర్పడలేదనుట. కాని ఇట్టి ప్రయోగములు ... సూ. ౨౮ కాని సాంయుక్త గ్రహణముచే రక్షితములని నాయి.

ఇది బాలబోధనవ్యాకరణ ... దేవపండితీయంబను ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమునందు కారక పరిచ్ఛేదము.

సమాసపరిచ్ఛేదము

సమాస మనఁగా సంయోగదశయందుఁ గలిగెడు విభక్తి లోపాత్మక పదస్వరూపసంగ్రహము. (ఇది లక్ష్యసమాస విషయము.)

వ్యా. సమాసమును వివరించుచున్నాఁడు. 'విభక్తి లోపాత్మక పదస్వరూప సంగ్రహ'మని. విభక్తి లోపింపని సమాసములుం గలవు గానఁ దానిట నిర్వచించినది విభక్తి లోపించువానినే అనుచున్నాఁడు. 'ఇది లక్ష్యసమాసవిషయ'మని.

సూ. ౧ షష్ఠీతత్పురుషంబులందు నగాగమంబు విభాషనగు.

ఉ. 'లల జవ్వనంబున విలసనంబు' భార. ఆది. 3 ఆ. 'గోగ క్షేమంబున తెఱఁగు.' భార. ఉద్యో. ౧ ఆ. 'అందంబున యురపడికిట.' నిర్వ. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. బాల. లో షష్ఠీసమాసమందు ఉకారఋకారముల కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమము విధింపఁబడియున్నది. ఇందు నిఖిలశబ్దములకును షష్ఠీసమాసమున పరమైన నచ్చున్నను హల్లున్నను నగాగమము వైకల్పికముగ వచ్చుననుచున్నాఁడు. ఇందలి లక్ష్యములను మీఁద ౩౭ వ సూత్రమగు 'కొన్నియెడల సప్తమీతత్పురుషంబులందు నవర్ణకంబు నగు'ననుదానిచే సాధింపవచ్చుం గాని వీనిలో సంబంధార్థవివక్షయుంటచే వీని నిట్లు వేఱుపఱిచి సాధించెనని తోఁచుచున్నది.

సూ. ౨. కర్మధారయంబు బిరుదాద్యుత్తరపదం బయ్యెనేని ద్వ్యక్షరాదంత స్త్రీ పుంసంజ్ఞావాచకం బగు పూర్వపదంబు నంత్యాక్షరంబున కంతట దీర్ఘంబు బహుళంబుగా నగు. అంతట ననఁగా శాస్త్రికాదులు మీఁదనని యర్థము.

ఉ. రామాశాస్త్రి, సుబ్బాశాస్త్రి, రామానాయఁడు, సుబ్బానాయఁడు, రామారెడ్డి, సుబ్బారెడ్డి, ఎల్లాసెట్టి, వీరాసెట్టి, కుప్పాసామి,

సీతారామి, రామారాయఁడు, సుబ్బారాయఁడు, రామారావు, సుబ్బారావు, ఎల్లాప్రెగ్గడ, చిన్నాదేవి. ము. బహుళంబుగా ననుటచే రామరాయఁడు, సుబ్బరావు, ఎల్లప్రెగ్గడ ఇత్యాదులందు దీర్ఘంబు వైకల్పికంబు. కృష్ణశాస్త్రి ఇత్యాదులందు దీర్ఘంబు గలుగదు.

వ్యా. 'తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబ యగు' నని బా. సమా. 3 ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబులుం గలవని తెలియవలెను. ఈ సూత్రమునం జెప్పఁబడిన పూర్వపదాంత్యదీర్ఘము సంస్కృత లక్షణముచేఁ గుదరమి ఇట సూత్రింపవలసివచ్చెను. 'కృష్ణశాస్త్రి ఇత్యాదులందు దీర్ఘంబు కలుగ' దనుచున్నాఁడు 'కృష్ణారెడ్డి' 'కృష్ణాపత్రిక' ఇత్యాది వ్యవహారములు గలవు.

సూ. 3. ఇటఁ బూర్వపదంబు నత్వంబున కిత్వంబు బహుళంబుగ నగు.

ఉ. సుబ్బినాయఁడు, ఎల్లిసెట్టి. ము. రామిసెట్టి, సుబ్బిసెట్టి ఇత్యాదులం దిత్వంబు నిత్యంబు.

వ్యా. ఇట ననఁగా పూర్వసూత్రోక్త విరుద్ధార్థ్య స్వరపద కర్మధారయంబునందు, పూర్వపదాంతమునకు ఇకారము నత్వమునకు ఇత్వము బహుళముగ వచ్చును. బహుళకము చేఁ బ్రవృత్తి అప్రవృత్తి విభాషలు గ్రహింపనగునని చెప్పచున్నాఁడు. 'రామిసెట్టి' సుబ్బిసెట్టి — ఇత్యాదులందు ఇత్వంబు నిత్యంబని.

సూ. ౪. కొన్నియెడల విభక్త్యర్థమున న ప ము యు లాగమంబు లగు

ఉ. తిక్కనసోమయాజి, నన్నపార్యుండు, కృష్ణమనాయఁడు, నన్నయభట్టు. ఇవి.

వ్యా. ఇచ్చోట కొన్నియెడల విభక్త్యర్థమునందు బూర్వోత్తర సూత్రోక్త విరుద్ధార్థ్య స్వరపద కర్మధారయంబునందు, కొన్నిచోట్ల న, ప, ము, యు, అనునవి ఆగమములగును. ఉదా. తిక్కన సోమయాజి, నన్న + ప + అర్యుండు — నన్నపార్యుండు, కృష్ణమనాయఁడు, నన్నయభట్టు. ఈ గమకోదాహరణములందు సూత్రమునఁ గన్పట్టు దీర్ఘము 'ఒకచో ప్రాప్తంబు దీర్ఘంబగు' ననుచో సంజ్ఞ. సూ. 3 చే గల్గినట్టిది.

సూ. ౫. పై యోగమ్ములు కొన్నియెడల ద్విత్వయుక్తంబు లగు.

ఉ. రామన్నసెట్టి, తిమ్మప్పనాయఁడు, కృష్ణప్పపంతులు, మల్లయ్యశాస్త్రి. మొ. కృష్ణప్ప యనుచోఁ అప్ప పేరుసూచకంబు బహుళముగ నగు నది. 'ఉ. ఆ నరసింగ భూపతి ప్రియాంగన తిప్పమాంబయందు, దానమితాఖిల లోహిత సమాజుఁ డమాజానిఁ గాంచె బంధు పుఁ, లీన సురావనీజ సముదంచిత భోగ విభాజా నాగ సంస్తుతి సవభోజ భానునిభ తేజుని గృష్ణరాజు నున్నతిన్.' కళా. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్తములగు నాంపాప యోగమ్ములకుం గొన్నియెడల ద్విత్వము నీ సూత్రముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ద్విత్వయుక్తములగు నీ యోగమ్ములం దొలుత విధించి పిమ్మట ద్విత్వలోపమును వైకల్పికముగ విధించుట మేలని తోఁచెడు. ద్విత్వాద్విత్వములకుం దుల్యబాహుళ్యము ప్రయోగములం గానమి నట్లు గాఁదయ్యెనని గ్రహింపవలయును.

సూ. ౬. కర్మధారయం బిట్లది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసం బట్లు నగు.

ఇట్లగుటచేఁ బూర్వపదంబు లుప్త విభక్తికంబయి యవికృతాంతం బగునని యెఱుంగవలయు. ఉ. కృష్ణరాయఁడు, రామరాజు. మొ.

వ్యా. కృష్ణరాయ రామరాయాది మిశ్రసమాసంబులందలి విభక్తిలోపంబును బూర్వపద మవికృతాంతమై యుండుటను సాధింప వానికి సిద్ధసమాసత్వముం జెప్పుచున్నాఁడు.

సూ. ౭. క్రొత్తాదులు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడం బలెఁ దత్సమంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గర్మధారయం బగు.

ఉ. క్రొంబులకలు, 'క్రొంబులకల్ జనించె సభకున్.' ఉ. రా. ౬ ఆ. క్రొన్నారచములు, 'క. క్రొన్నారచములు మునుఁడు గొని నుదుశేయన్.' రా. అర. కాం. ౧ ఆ. సన్నపము, 'చ. అనుపమ యోగలీల నమృతాంబుధియందు జనించు దేవు నెన్నసనమున గాంచి హించి.' లక్ష్మీ. 3 ఆ. పెన్నగము, 'ఏడు పెన్నగములు సంచలించ.

రా. అర. కాం. ౨ ఆ. ముంగోపము, 'ఆ. మొగము౯ బొదువలేని ముంగోప మింక సెప్పదు.' ఉ. రా. 3 ఆ. వింజామరము, 'ఎ, గీ. రమణ శ్రీదేవి వింజామరంబు వీవ.' శేష. ౫ ఆ. సగరాజ్యము, 'నా సగ రాజ్యము.' రా. కిష్కిం. కాం. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణంబున౯ బ్రాఁతాది (సంధి, 3౬, 3౭, 3౮, 3౯) సూత్రముల సందర్భమున౯ గల యుదాహరణంబులం బట్టి ఆసంధి కేవల మాచ్ఛిక సమాసవిషయ మను భ్రాంతివాదము దగియున్నందున, తదపనయనార్థము ఈ సూత్రము. 'నెమ్మన' మందలి మనము తత్సమమని భావించి వీరిద్దాని నీ సూత్రోదాహరణములం జేర్చిరి. ఇందుం గుఱ్ఱి ఆంధ్రలోకైక గురువులు ఆది కవిప్రపూర్ణులు మహామహోపాధ్యాయ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారిట్లు సెలవిచ్చినారు. "ఇందలి 'మనము' తత్సమ శబ్దము గాదు, 'మన' శబ్దమునకు ప్రాకృతమున 'మణ' శబ్దమగును, దానికి 'మనము' వికృతి, కావున ప్రాకృతభవము; అట్టి 'మనము' శబ్దముతో 'నెఱి' శబ్దమునకు సమాసమై మద్విత్వము వచ్చినది...ఇట 'మనము' తద్భవమేగాని తత్సమము గాదనుటకు 'నెమ్మనస్సు' 'నెమ్మనసు' అను ప్రయోగము లెందునుం గనంబడమియుం తార్కాణము." అని. [చూ. శబ్దం. ప్ర. వ్యాఖ్యా. ౧ ఆ. ప. 86, పు. 125.]

సూ. ౧౧. ధాతుజ విశేషణంబులు తాదర్థ్యకావ్యయంబుతోడం గర్మధారయంబగు.

ఉ. 'భూసురోత్తముఁడు వేసముతో సదువునట్లు.' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'కడుం బెద్ద దప్పువడియునయట్లు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'అట్లు' అనునది తాదర్థ్యకావ్యయము. దీనితో ధాతుజవిశేషణములు కర్మధారయంబునం గూడును. 'సదువునట్లు' 'పోయినయట్లు'—ఇవి కర్మధారయము లనుట.

సూ. ౧౨. అట్టి యిట్టి యెట్టి విశేషణంబులమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. 'క. విమల తపోవిభవంబున౯, గమలజు నట్టిండు.' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'ఆ. అట్టి గాన సెలయుఁగ వే సేవురము నతం, డిట్టి౯

దగుట.' భార. శాంతి. ౧ ఆ. 'ఎట్టిఁడు నా నిజేశుఁడు' (ఎట్టిఁడు నా హృదీశుఁడనుట యుక్తము.) రా. సుం. కాం. మొ. పక్షమున అట్టివాఁడు. మొ. తెనుఁగున సాధారణంబుగ విశేషణంబు లవిభక్తికంబులు.

వ్యా. 'ఉన్న కల సవర్ణకంబులమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు' నను బాల. క్రియా. సూ. ౧౧౨ చే వకార వ్యంజనమాత్ర లోపముగల్గి కలాఁడు—ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించును. అట్ట్యాదుల మీఁదఁ బినన్నని తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు నజ్విశిష్టమునకే వైకల్పికలోప మిటం జెప్పుచున్నాఁడు. అట్లు లోపముగల్గ నట్టిఁ డిత్యాదు లేర్పడును. ఈ యజ్విశిష్టవకారలోపము 'కల' మీఁదఁగూఁడ గల్గి 'ఎఱుఁకగలఁడు' ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించునని కవిసంశయవిచ్ఛేదకారుఁడును జెప్పియున్నాఁడు' 'ఎఱుకగలరె మగువలెంపు.' భార. ఆది.

సూ. ౧౦. ముయ్యేడ్వాదులందు హ్రస్వద్విత్వంబులు నిత్యంబులు.

ఉ. 'రాముఁ డలుకన్ ముయ్యేడుమాఱుల్ రణప్రతీతిన్ ... ధరాతలేశ్వరులఁ జంపెన్ బల్విడిన్.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'మున్నుయేడ్వురు మార్గణముల.' రా. యు. కాం. 'దీని ముత్తునుఁగగు గుణము.' భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ. ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందుఁ గల ఇడ మడ సెత్యాది సూత్రమందలి యాదిప్రభృతులు వ్యస్తములగుచు స్వేతరంబులకును సకార్యంబని తెలుపుచున్నవి.

వ్యా. 'సమానాధికరణం బగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డుజ్వర్ణకంబునకు లోపంబును మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబునగు' 'ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరం బగునపు డాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బాల. సమా. ౧౨—౧౩ సూత్రములచేత ముజ్జగము ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించును. 'మీఁదిహల్లున' కనియుండుటం జేసి హల్లు పరమగునప్పుడే బాల. సూత్రములు ప్రవర్తించుననియు, హ్రస్వద్విత్వములు నిత్యములే యున్నట్లు సూత్రరచన యగపడుచున్నను మూఁడుజగములు మూఁడు లోకములు అనికూడ నుదాహరించియుండుటచేఁ బూర్వసూత్రమునుండి విభాషానువృత్తి చిన్నయసూరి కభిప్రేతమనియుఁ దలంచి ఈతఁ డీసూత్రము రచించినట్లున్నది. అచ్చు పరమగునప్పుడు హ్రస్వద్విత్వములు నిత్యములని గ్రాహ్యము. 'ఇడ మడ సెతడ' యుక్తి

చ్ఛబ్ద" శబ్దాంతరాన్వయే బహుళమ్, ప్రాస్వం ప్రపద్యదీర్ఘాదిత్వ ముపర్యక్షరస్యాజ నయస్తి' అను చింతామణిసూత్రమున 'ఇదమ్ అదస్ ఏతద్' అను మూఁటికి నర్థభేదములేకుండుటచే 'అదస్ ఏతత్' అనునవి రెండును వ్యర్థములగుచున్నవి. వానిం జెప్పనేల యన్న 'స్వేతరంబులకును నక్కార్యంబు' అని సూచింప ననుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౧. సమాస ఘటితం బీశబ్దం బొక్కచోట సూచనార్థకం బగు.

ఉ. 'క. ఈయున్న పొష్యపాలికిఁ, బోయి.' (ఈయున్న = ఇదిగోనున్న యని యర్థము) భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఇదిగోనున్న' అని యర్థము ప్రయోగించుచున్నాఁడు. ద్రుతాంతత ఎట్లు? చింగళి సూరనాదులు ప్రాతమగా వాడియున్నారు. వరాహపురాణకారాదులు [illegible] వాడియున్నారఁట.

సూ. ౧౨. ధ్వన్యనుకరణ శబ్దంబులు కొన్నిటి కిందు నిగాగమం బగు.

(ఇందుఁ — [illegible]మునందని యర్థము.)

ఉ. '[illegible] [illegible].' స్వా. ౪ ఆ. 'క. తళతళని తరణి మెఱుఁగులు.' [illegible] '[illegible]' ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ధ్వన్యనుకరణశబ్దంబులు కొన్నిటికి [illegible]' అనుచోట 'సర్వనామసంఖ్యాభిధాన [illegible] ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా [illegible]' అను. బా. [illegible] చే ప్రథమ.

సూ. ౧౩. [illegible] కొన్నింటి నిగాగమంబునకు బహుళంబులు [illegible] లగునపుడు బిందువగు.

ఉ. [illegible] మొ. '[illegible] శరంబులం [illegible]' [illegible] ఆ.

వ్యా. '[illegible] నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు' అను బా. సమ. సూ. [illegible] [illegible]. ఇదంతయు చే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

దవాదేశము రావచ్చును. ఆ దేశ గ స డ ద వ పరకత కళ్వానుగుణము, అద్రుత వకారస్థానమున బిందువువిధించుశాస్త్రమిం దనుకలేనందున నీసూత్రారంభమని యెఱుఁగవలయు.

సూ. ౧౪. గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణంబగుచో నొక్కెడ నవర్ణకంబునకు బిందువు గానంబడియెడి.

ఉ. 'నసి చక్కంగఁ బ్రియుండు వర్ధిలుటకై.' కాశీ. ౨ ఆ.

వ్యా. 'నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు' నను బాల. తద్ధి. సూ. ౯చే నవర్ణకము వచ్చుచున్నది. ఆ నవర్ణకముతోడి గుణవాచకము క్రియావిశేషణమైనప్పుడు ఆ 'న' స్థానమున బిందువు నీసూత్రము సాధించుచున్నది.

సూ. ౧౫. ఒకానొకచో గుణవాచక ధాతుజవిశేషణంబు లవయవవిశేష్యపూర్వకంబులై యవయవితో సమసించెడి.

ఉ. 'ఒడలు తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు.' (ఒడలు తెల్లని = తెల్లనియొడలుగల యని యర్థము.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తనువుమీనఁ బోలవల్చు జాలరిదాన.' (తనువు మీనొప్పెలవల్చు=మీనొప్పెలవల్చు తనువు గల యని యర్థము.) భార ఆది. 3 ఆ.

వ్యా. అవయవ వాచకములగు విశేష్యముల నంటివచ్చు (a) గుణప్రయుక్తవిశేషణములును (b) ధాతుజవిశేషణములును అవయవితో సమసించును. చూ. ఉదా. (a) తెల్లని—ఇది గుణప్రయుక్తవిశేషణము. ఇది 'ఒడలు' అను నవయవవిశేష్యము ముందుగల్గియున్నది. (b) 'మీనుబోలవల్చు'—ఇది ధాతుజవిశేషణము. దీనికిముందు తనువను నవయవవిశేష్య మున్నది. ఇట్టి వీనికి అవయవితో సమాసము ఘటిల్లినది. తురగోత్తముఁడును జాలరిదియుం నిట నవయవులు.

సూ. ౧౬. తమ్ముఁగుల్తలు చిలుకమొకరి యిత్యాదులు విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయంబులు.

ఉ. 'తమ్ముఁగుఱ్ఱలు నీవుఁ దగవిపినంబున కరిగితిరి.' భార. అర. ౭ ఆ. 'క. ప్రభావతి, మోహము వలిఁజిలుకఁ జిలుక మొకరించిలికేళ్.' శుక. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. సమాసంబులం బగుపసరళంబులు పరంబులగునప్పుడు నుగాగమము పుంపులకును ఉపసంతంబులగు స్త్రీసమంబులకును బా. సంధి. సూ. ౨౫ చే విహితము. 'తమ్ముఁగుఱ్ఱ'—ఇటం బూర్వపదము డుమంతము గాకున్నందున నుగాగమప్రాప్తి యగతికము.

సూ. ౧౭. ఆ యీత్త్యాది ఘటితంబులు విశేషణోభయపద కర్మధారయంబులు.

ఉ. ఆ యీ నేరములు, 'ఈ యాదేశంబన నేల?' స్వా. ౧ ఆ. 'ఎత్తిన పెంచినవారి.' విక్ర. ౬ ఆ. 'కలిగిన యొప్పని దోషములు.' విజ్ఞా. ఆచా. 'కొట్టినఁ బట్టిన యంతఁడు.' భోజ. ౬ ఆ. 'చలి తెలి మంచు తుంపరలు.' భా. ను. ౩ ఆ. 'పడ చల్లని చల్లని గాడ్పు.' రామా. ౧ ఆ. 'తియ్య బెట్టి మాటలు.' నేత్ర. 'తొంగలి తఱచు ఱెప్పల.' భార. విరా. ౨ ఆ. తోని ప్రాంత కుప్పసంబు.' జై. ౬ ఆ. 'నిడు వాలిక కన్నులు.' (వాలిక–వాఁడి) భోజ. ౫ ఆ. 'పెను నిట్టతాడు.' జై. ౨ ఆ. 'ముక్కఁ—ప్రోయిన పలిగొమ్ముటాయి.' హరి. ఉ. ౭ ఆ. 'చిన్ని క్రొన్న యగ్రము,' కళా. ౮ ఆ. 'క్రొమ్మింగు లేఁజెక్కు టద్దంబు' న. ౩ ఆ. 'తెలినును పగ వన్నెలల.' రామా. ౩ ఆ. మొ.

వ్యా. ఆ యీత్త్యాది ఘటితంబులు=ఆ యీ మున్నగువానితోఁ గూర్పబడినవి—ఇట్లనుట ఒక్కటికన్న నెక్కుడు విశేషణములు కూర్పఁబడిన వానికెల్ల నుపలక్షకము. కావున నుదాహరించుచున్నాఁడు 'ఎత్తిన పెంచి' నిత్యాదులను.

సూ. ౧౮. కొన్నియెడల విశేషణోభయ పదంబులు త్రిక క్రియాజన విశేషణ ఘటితంబులు సందర్భయోగ్యపద వ్యవహితంబు లగు.

త్రిక క్రియాజన్యవిశేషణ ఘటితంబులు—త్రిక క్రియాజన్య విశేషణోభయ ఘటితంబులు కేవల క్రియాజన్యవిశేషణఘటితంబులు నని ద్వివిధములు.

ఉ. 'క. ఈ కన్నులు తెలివని శిశు,వే కై డోనరించె నీడు. భోజ. ౬ ఆ. 'ఎ, గీ. నెఱులుఁగల మరు నీలంపుటురుల సిగల, నరులుఁ గొనఁజాలి నరులను మరులుగొలుపు, నిరులు గెలిచిన తుష్టైద గఱులఁ దెగడు, కురుల నులిదీర్చి విలులిడి కొప్పుపెట్టి.' భాగ. ౧౦ స్కం ఉ. 'ఎ, గీ. గగన మను రుద్రభూమి నేకతమ తిరుగు, సదరు లుమిసెడు కొఱవిదయ్యంబు వీఁడె' నై. ౨ ఆ. 'చ. నే, బలిమిఁ గురంగునిం గెలిచి బాగుగఁగొన్న రవిప్రకాశమై, యులరుచు నున్న పుష్పకమునందు రమింపుడు కోర్కులారఁగన్.' రా. అర. కాం. ౨ఆ. 'ఎత్తిడునట్టి యుల్లుగాఁ గాచిన మడ్డు చందము.' ప్రభా. ౫ ఆ. 'సీ. అనక దుందుభి వనరాని వినరాని దుర్వాక్యసూచులఁ దూలఁబుచ్చె.' వి. పు. ౭ ఆ. 'క. చిక్కని చక్కని నున్నని, స్రుక్కని తో లూడ్వఁబడని పుష్టిసిగలచే, నొక్కఁబడని దండంబులు, తక్కక యుపనయనవేళఁ దాల్పఁగ వలయున్.' విష్ణా. ఆచా. మొ. (ఇట్టి ప్రయోగములు కవిత్రయము వారి గ్రంథములయందు దొరకినవి కావు.

వ్యా. త్రికక్రియాజన్య విశేషణోభయఘటితంబులును కేవల క్రియాజన్యవిశేషణఘటితంబులు నగు కర్మధారయ సమాసంబులం గొన్నియెడల విశేషణంబులు అవ్యవహితములై రాక సందర్భయోగ్యంబులగు కొన్నిపదంబులవలని వ్యవధానంబు గల్గియున్నవి. ఇట్టి ప్రయోగములు కవిత్రయేతరుల గ్రంథములందే కానఁగు నను చున్నాఁడు. ప్రథమోదాహరణమున 'ఈ' 'తెలివని' యనువానికి 'కన్ను'లవలన వ్యవధానము. రెండవయుదాహరణమునఁ 'జాలి' 'గొలుపు'లకు 'మరులు'వలనఁ 'గొలుపు' 'గెలిచిన' లకు 'నిరులు'వలన వ్యవధానము. ఇట్లే యన్నింటి నరసికొనునది.

సూ. ౧౯. అలరుఁ బోఁడీత్యాదు లుపమానపూర్వపద కర్మధారయంబులు.

ఇటఁ బోఁడి పరంబగు బో న్వెట్టెడల నుప్పుగు. అది పదంబుచే తియ్యఁబోఁడి. నసఁబోఁడి, విరిఁబోఁడి, ఇగురుఁబోఁడి, చిగురుఁబోఁడి, తనిరుఁబోఁడి, పువ్వుఁబోఁడి, పూవుఁబోఁడి, పూఁబోఁడి యిత్యాదులు

గ్రాహ్యంబులు. (అలరు + పోఁడి) వీనికిఁ బువ్వువలె మనోజ్ఞురాలైనదని యర్థము. ఇట్లింతట చెప్పఁగవలయు.

ఉ. 'మ. చిగురుం బోఁడి యొయ్యంగుడే యదుపతి స్త్రీ లెవ్వారే నిందు లేరు గదా.' కళా. 3 ఆ. 'శా. ప్రోవఁడొ, తీయంబోఁడి వరింపఁగా వసుధ రేఁ దేలెఁగానా నాదిత్యులా.' పాంచా. 3 ఆ. 'వేల్పుం బువ్వుంబోఁడుల్.' యా. ౧ ఆ. 'క. యౌవనము కలిగినప్పుడ, పూవుంబోఁడులకుఁ బతుల భోగంబులు గాక.' కళా. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'బహువ్రీహింని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనుసకు బోఁడి యగు' నను బా. సమా. సూ. ౨౩ టీ. సూరి 'అలరువంటి మేనుఁగల' దను నర్థము వచ్చునట్లు సాధించెను. అలరువలె మనోజ్ఞురాలైనదని యింతనియర్థము. ఇందుకు నుప్పుగు నని 'సుమ చోదక' అను చింతామణిసూత్రము ననుసరించి చెప్పుచున్నాఁడు. అంతా గములకు గిత్వము గుర్చుట సూరిగారి యాచారము, మిత్వమంచుట ప్రాకృతవైయాకరణానుసారి చింతామణికర్తృ సంప్రదాయము. సిద్ధసరళాదిగా 'బోఁడి' యని గ్రహించిన సూరిమార్గమున అలరుఁబోఁడి యిత్యాదులౌ సమాసములౌఁ బహువ్రీహిపరకోడంత స్త్రీసమాసములకు విశేషముగు నాగాగమ ప్రసక్తకార్యములుగల్గిన గల్గవచ్చుంగాని అను వంకలయిందు నసఁబోఁడి యిత్యాదులం దాకార్యమునకు ప్రాప్తిగల్గదు కావునఁ బహుపాదిగ 'పోఁడి' యని గాని సర్వత్ర నున్ముడింధించిన ప్రౌఢకారునిమార్గమే వరము.

సూ. ౨౦. ఒక్కచో ద్విగువు మిశ్రం బేకవచనాంతంబు నగు.

ఉ. 'క. తక్కన్నసైన్యము లనిఁ బెక్కు పరాఙ్ముఖతఁ దోలఁగె శిష్టుఁడును ఖిలికఁ, బోక్కుచు నలసత మెయిన, దిక్కుదిరిగి నిలిచి యాపులించుచు నుండెన్.' ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'ఉ. అస్త్రోక నిజప్రభావములు మూఁడు గద్దియమీఁద నెక్కు ముల్లోకము దాన యేలుగలె లోలవిరాజవన యేమిచెప్పెదున్.' హరి. ౧ ఆ. 'మున్నుమహార్థము నరు.' ధై. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగ నగు మిశ్రంబునకుఁ గాదు' అని బాల. సమా. సూ. ౧౮. కాని మిశ్ర ద్విగువునకును ఏకవచనాంతత ప్రయోగములం గన్పట్టుచున్నదని చూపుచున్నాఁడు ప్రౌఢవ్యాకర్త. ఇది యాథర్వణులకును సమ్మతమే.

సూ. ౨౧. వారార్థక శబ్దంబుల ద్విరుక్తంబులు తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకంబు లగు.

ఉ. ఒకతడవ, ఒకతూరి, ఒకతేప, ఒకమాటు, ఒకసారి; రెండు తడవలు. ఒకతడవకు, రెండుతడవలకు. మొ. అద్విరుక్తంబు లనుటచే తేపతేపకు; తఱచుగ ననుటచే తడవకు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా. తడవ తూరి తేప మాటు సారి మున్నగునవి వారార్థక శబ్దంబులు. ఇవి ద్విరుక్తములుగ వచ్చినప్పుడు తేపతేపకు తడవతడవకు నిత్యాదిగా రూపము లేర్పడును. అద్విరుక్తములుగా నున్నప్పు డివి తఱచుగాఁ దమకుముందు సంఖ్యావాచకములు గల్గి యుండును. తఱచుగా ననుటచే సంఖ్యాపూర్వకములు కాని యద్విరుక్త వారార్థకశబ్దములు అరుదని తెలియవలెను. తడవకు నిత్యాదు లరుదైనవనుట.

సూ. ౨౨. ఒకండ్వాదులు పరంబులగుచోఁ దఱచుగ నుక్ పదికగు.

ఉ. పదునొకండు, పదునొకండ్రు; పదుమూఁడు, పదుమువ్వురు, పదునాలుగు, పదునలుగురు; పదునేను, పదునేగురు; పదునాఱు, పదునాఱుగురు; పదునేడు, పదునేడుగురు; పదునెనిమిది, పదునెనమండ్రు. తఱచుగ ననుటంజేసి పదియాఱు పదాఱిత్యాదిరూపంబులును గ్రామ్యంబులు. 'క. పోరులఁ గర్ణుండు పదాఱవ, కళకు సమానుండు గాఁడు కవ్వడితోడన్.' భార. అర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకండు + ఆదులు = ఒకండు మొదలైనవి, పరంబులు అగుచోట్ = విగాఁదివి ఐనప్పుడు, పదికిన్ = పదియను శబ్దమునకు, తఱచుగన్ = ప్రాయికముగా, బహుళముగా; ఉక్, అనుక్ వచ్చును, అంతాగమముగానని శేషము. ఉదా. పది + ఉక్ + ఒకండు = పదునొకం డిత్యాదులు. ఉన్నాగమము తఱచనుటచే ఆయాగమము రానిరూపములుం గలవు కల్వ×చిత్కముల్. ఉదా. పదియా ఱిత్యాదులు.

సూ. ౨౭. పదికి రెండిరు దొమ్మిదులు పరంబులగునపుడు బిందుపూర్వక డకారంబును ద్విరుక్త నివర్ణంబును బిందువును క్రమంబుగ దివర్ణంబున కగు.

ఉ. పండ్రెండు, పన్నిరుగురు, పన్నిద్దఱు, పందొమ్మిది, పందొమ్మండ్రు.

వ్యా. పదికి (a) రెండు పరముకాఁగా, దివర్ణస్థానమున బిందుపూర్వక డకారంబు వచ్చును. పండ్ + రెండు = పండ్రెండు. (b) ఇరుశబ్దము పరముకాఁగా దివర్ణస్థానమున ద్విరుక్త నివర్ణము వచ్చును. పన్ని + ఇరుగురు, పన్ని + ఇద్దఱు = పన్నిరుగురు, పన్నిద్దఱు (c) తొమ్మిది పరముకాఁగా దివర్ణస్థానంబున బిందువు వచ్చును. పందొమ్మిది—ఇది బాలవ్యాకరణము సంధి ౩౯ వ సూత్రము క్రింద సాధింపఁబడినది.

సూ. ౨౮. పది యుత్తరపదంబగుచో నేను దొమ్ములనుమ్ములకు బిందువును, ఎనిమిదికెనను, ఏడునకు వర్ణవ్యత్యయంబును, ఆ పరుషంబునకు సరళంబును క్రమంబుగ నగు.

ఏఁబది, ఏఁబండ్రు; తొంబది, తొంబండ్రు; ఎనుబది, ఎనుబండ్రు; డెబ్బది, డెబ్బండ్రు. ఇత్యాదులు.

వ్యా. ఏను పూర్వపదమును పది యుత్తరపదమునుగా సమసించిన 'ను' స్థానమున బిందువును పరుషమునకు సరళాదేశమును వచ్చును. ఏను + పది = ఏను + బది = ఏఁబది. దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేనందున ఏంబది అని వ్రాయరాదు. అట్లే తొమ్ము పూర్వపదముగను పది యుత్తరపదముగను ఒండొంటితో సమసించిన 'మ్ము' స్థానమున బిందువును పరుషమునకు సరళాదేశమును వచ్చును. తొమ్ము + పది, తొమ్ము + బది, తొంబది అంట ఇఁక చూఁడు శబ్దంబులందక్క నుడి తొలి హ్రస్వముపై ఖండబిందువు లేవి తొఁబది అని వ్రాయరాదు. ఎని—ఇది ఎనిమిది శబ్దలుప్తశేషము. ఎని పూర్వపదముగను పది యుత్తరపదముగను సమసించిన 'ఎని'కి సర్వాదేశముగా 'ఎను'ను పరుషస్థానమున సరళమును వచ్చి ఎనుబది అని యగును. ఏడు పూర్వపదముగను పది యుత్తరపదముగను సమసించిన, ఏడు + పది అనియుండఁగా ఏడు శబ్దమునకు (a) వర్ణవ్యత్యయము గల్గి

డు+వీ=డే+పది (b) పరుషమునకు సరళమువచ్చును డే+బది (c) మోఁది (౨౪) సూత్రముచే దీర్ఘమునకు హ్రస్వమురాఁగా డెబది. శబ్దపరిచ్ఛేదము సూ. ౧౦౦ చే ద్విత్వమువచ్చిన డెబ్బదియగును.

సూ. ౨౪. పది యుత్తరపదం బగుచోఁ బూర్వపదంబు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు. ఏను నేను రాదు.

ఉ. ముప్పది, ముప్పండ్రు; నలువది, నలువండ్రు; అఱువది, అఱువండ్రు.

వ్యా. సమాసంబులం బది యుత్తరపదం బగునేని, పూర్వపదముల దీర్ఘమునకు హ్రస్వమువచ్చును. మూఁడు+పది; బాల. సమా. సూ. ౧౭ చే డులోపము. మూ+పది; ప్రకృతసూత్రముచే హ్రస్వము ము+పది. శబ్ద. సూ. ౧౦౦ చే ద్విత్వము: ముప్పది. ఇట్లే నాలు గాఱులకును హ్రస్వమురాఁగా నలువది అఱువది యిత్యాదులు. ఏను నకు హ్రస్వప్రాప్తిలేమి ఏఁబది యనియే రూపము.

సూ. ౨౫. కొన్నియెడల నీ సమాసపదంబులు యుపవర్ణవ్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'అక్రూర పవనమునఁ బదియు రెండేడు లజ్ఞాతవాసము నొక్కఁడు, జనపదంబున నుండి.' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'తే. ప్రసూనలగు వేలుపులలోన దొరసియున్న, పదియు నొక్కండ్రు రుద్రులఁ బాఱ విడిచె.' కాశీ. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. 'పదియు రెండేడులు' 'పదియు నొక్కండ్రు' ఇత్యాదులలోని యువర్ణ వ్యవధానము సరసికొనవలెను. వ్యవహితంబులును—ఇచ్చటి నుపవర్ణము సూత్రాంతర సాధితరూపాంతర సముచ్చాయకము.

సూ. ౨౬. కఱకంఠుఁడు బహువ్రీహి.

(చూ. సంజ్ఞా. సూ. ౯ ఉ.) దీని సహోబలపతి పండితుఁడు మిశ్ర బహువ్రీహి యనెఁగాని యది యట్లగుట దుర్ఘటము.

వ్యా. సంస్కృతమున బహువ్రీహి సమాసమగు గరకంఠ శబ్దమే తద్భవమై 'కఱకంఠుఁ' డైనది. ఇద్దానిని మిశ్ర బహువ్రీహి యనినచో నాంధ్ర వ్యాకరణసంస్కారము లేకుండుటచే ననింద్యగ్రామ్య మనవలసియుండును. అనింద్యగ్రామ్యములలో దీని నుదాహరించి తద్భవములలో శకటరేఫ ముండదని చెప్పుటచే సూరిగూడ నహోబిలపండితునే యనుసరించి సామాసిక గ్రామ్యత నంగీకరించినట్లు ఊహింపనగును.

సూ. ౨౮. కొన్నియెడల మహద్ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్య స్వర్ణంబునకు దీర్ఘంబునుం గానంబడెడు.

ఉ. 'అన్నాదమ్ములు' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'అప్పాచెల్లెండ్రు.' నిర్వ. ౩ ఆ. 'తల్లీదండ్రులు.' భల్లా. ౪ ఆ.

వ్యా. 'అపి మాషం మషం కుర్యాచ్ఛన్దోభఙ్గం న కారయేత్' అను న్యాయయున ఛన్దోనిర్బంధమున వచ్చిన ఈద్వంద్వ పూర్వపదాంత్య దీర్ఘములు క్వాచిత్కములు ఉపేక్ష్యము లని సూరి యుంచియుండును.

సూ. ౨౯. ఒకానొకచో ద్వంద్వంబునం బూర్వపదంబు క్లీబసమం బగు. అగుచో నాముువర్ణకంబునకు లోపంబగు.

ఉ. 'అండదండములు.' [illegible] ౫ ఆ. 'వెచ్చనచ్చములు' వేం. పంచ. ౧ ఆ. ౭ము.

వ్యా. 'అపి స్త్రీలింగములైన ద్వంద్వములు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు'నని బాల. సమా. ౯. ౩. కావున మహద్వంద్వసమాసంబులం బూర్వపదములు ప్రాయికంబుగ క్లీబసమములుగ నుండును. ప్రాయికంబుగ ననుటచే నక్లీబసమంబులుం గ్వాచిత్కముగ నుండునని సిద్ధాంతమున్నది. పూర్వపదము స్త్రీసమముగ నే కాక క్లీబసమముగను నుండనగునని స్పష్టము [illegible] సూత్రించె.

సూ. ౩౦. ద్వంద్వంబు బహుళంబుగ సాధక కృదంతశబ్దఘటితం బేకవచనాంతంబగు.

ఉ. 'సందడిగుడి' 'దూరదగ్గఱ' ప్ర. ౪ ఆ. 'పరిదాపు.' భోజ. ౨ ఆ. 'రేవగలు,' రామా. ౨ ఆ. 'లోఁకుదిగులు,' హరి. ఉ. ౫ ఆ.

ను శబ్దంబుచేఁ గూరగాయ లిత్యాదులు బహువచనాంతంబులు నగు నని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. బాల. లో ద్విగువునకుమాత్రమే ఏకవచనాన్తత విధింపఁబడియె. ఇందు అప్రాణివాచక ద్వంద్వమునకుఁగూడ కొన్నియెడల ఏకవచనాన్తత గల్గునని చెప్పుచున్నాఁడు.

సూ. 3౧. భావద్వంద్వంబునం దొలిపదంబు టవర్ణకంబునకు లోపంబగు. టవర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు.

ఉ. 'ఔగాములు.' (అవుట+కామి) పర. 3 ఆ. 'చెల్లు చెల్లములు.' (చెల్లుట+చెల్లమి) వేం. పంచ. ౧ ఆ. 'వచ్చురాములు.' (వచ్చుట+రామి.) పాండు. ౪ ఆ. 'వినివినములు' (వినికి+వినమి.) సా. ౨ ఆ. మొ. (వినికి=వినుట.)

వ్యా. 'టవర్ణకంబు భావంబునం దగు'నని బాల. క్రి. సూ. 3౫. టవర్ణయుంతముతో శబ్దాంతరము ద్వంద్వంబున సమసించిన భావద్వంద్వం బగు. దానం దొలి పదంబు టాంతంబై యుండుంగదా. ఆ టవర్ణకంబునకు సమాసంబుల లోపం బిట చెప్పఁబడుచున్నది. పూర్వపదంబు టప్రత్యయాంతమై ఆ ప్రత్యయము లోపించుటే కాక పూర్వపదంబు కృత్ప్రత్యయాంతమై ఆ ప్రత్యయము లోపించుటయుం గలదు. కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'టవర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు.' అని. 'వినికి' కృత్ప్రత్యయాంతోదాహరణము 'ఇకి కొర్వాదుల కగు' నని. బాల. కృ. సూ. ౧౮.

సూ. 3౨. ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావయవంబునకు లోపం బొండెనగు.

ఉ. 'పుట్టు గ్రుంకు గట్టు.' య. ౫ ఆ. 'తోవద్దప్పి విందు.' రామా. 3 ఆ. 'విన్నకన్నది.' వి. పు. ౨ ఆ. పుట్టు గ్రుంకు గట్టనఁగా పుట్టుగట్టు గ్రుంకుగట్టు. ఇట్లంతట నెఱుంగునది.

వ్యా. ఒండెక్ =వైకల్పికముగా, అగుక్ = వచ్చును ఏది వచ్చుననఁగా— 'లోపము.' దేనికనఁగా 'ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావయవంబునకు.' ఉ. పుట్టు

గట్టు+గ్రుంతగట్టు—ఇట పూర్వపదము 'పుట్టుగట్టు' దాని యంత్యావయవము 'గట్టు' దానికి వైకల్పికముగ లోపము రాఁగాఁ పుట్టు+గ్రుంతగట్టు. గట్టు రెండగుటం జేసి బహుత్వముగల్గి పుట్టుగ్రుంతగట్లని యైనది. ఇట్టితరము లూహ్యములు.

సూ. ౩౩. ఒకానొకచో ద్వంద్వంబు మిశ్రంబును అందలి పూర్వపదంబు క్లీబసమంబునుగఁ గానంబడియెడి.

ఉ. అవసర మక్కఅలు, 'క. అవసర మక్కఅలం గైదువు కర్జములందు వేఁట దోటలయందుకా, దవులైన పాఁతలెంకల, మవుటకా మముఁ జూడు మోపినపు డైనకా.' రామా. ౨ ఆ.

వ్యా. అవసర మక్కఅలు=కాలపుపనులు. కైదువు కర్జము=ఖడ్గకార్యము—ఈ ప్రయోగములు రెండును మిశ్ర ద్వంద్వము లనక షష్ఠీతత్పురుషములని చెప్పరాదా? షష్ఠీసమాసమున నుగాగమ మితనినుతమున సార్వత్రికము గాదుగదా.

సూ. ౩౪. ఒక్కొకచో సమాసగత పూర్వపదంబు వ్యవహితోత్తర పదం బొంటితోడను వాని పెక్కింటితోడను నన్వయించెడి.

ఉ. 'రాహుకంఠము దెగి దేహము ధరణిఁబడియె.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. ఒక్కొక్క గన్నను జెనియును, జెక్కును జనుబోండ్లు మూఁపుఁ జెలువగు పేరుఁ ... బిలుఁదును గాలును, నక్కజముగ సాముజాగల మస్త్రదుదయింపక.' సభా. ౧ ఆ. 'క. పరుల ధనమును విద్యా, పరిణతియు దేజమునకు బలమునకు మనల, బెరియఁగ నసహ్యపడున, న్నరుఁడు ... దసంబడు నధిపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. 'క. ... బతిగడపల, సేయుఁ బెరుఁగుఁ బాలుఁ ద్రావె నీ ప్రియ ... .' పా. పూ. ౩ ఆ.

వ్యా. 'రాహువుయొక్క కంఠము తెగి రాహువుయొక్క దేహము ధరణిబడియె' నని వాక్యము ... 'రాహుకంఠ' మనుచోట పూర్వావయవమగు రాహుశబ్దమునకు 'కంఠము తెగి' యను పదములవలని వ్యవధానమున్నను దేహశబ్దముతో సంబంధించుచున్నది. వ్యవహితోత్తరపదం బొంటితోడ నన్వయించుట కిది యుదా

హారణము, వ్యవహితోత్తరపదంబులు పెక్కింటితో నన్వయించుట కుదాహరణములు కడమవి.

సూ. ౩౫. కొన్ని యెడల సిద్ధసమాసమధ్యగత పదంబులతోఁ దద్భిన్న పదంబుల కన్వయంబు చూపబడెడి.

ఉ. 'బహు వేదఘోషములఁ జేసి నిరస్త సమస్త కిల్బిషాత్మకు లగుచున్నధన్యులు.' భార. అర. ౧ ఆ. 'వారి యస్మదీయోరు చమూ సమూహములు.' హరి. ఉ. ౭ ఆ. 'అఖండితరూపవిలాస సంపదుద్వంచిత పంచబాణుఁడగు వాని.' నై. ౩ ఆ. 'అందొకటిచే బనిలోభప పీడయై.' కళా. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'నిరస్త సమస్త కిల్బిషాత్మకు'లను సిద్ధసమాసమున 'నిరస్త' యను నేకదేశముతో 'బహు వేదఘోషములఁజేసి' యనుదాని కన్వయము. 'అస్మదీయోరు చమూ సమూహములు' అను సిద్ధసమాసమున 'ఉరు చమూ సమూహము'లను నేకదేశముతో భిన్నపదమగు 'వారి' కన్వయము దీని నేకదేశాన్వయమని పేరు.

సూ. ౩౬. ఆచ్ఛికసమాసంబులం దఱచుగ వర్ణలోపాగమాదేశ వికారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగాఁ బెక్కులు గానంబడియెడి.

ఉ. 'అందాఁక (అంత+దాఁక), ఇట్లు ఇందాఁక, ఎందాఁక. అచ్చతెల్పు (అచ్చము+తెల్పు), ఆఁబోఁతు (ఆవు+పోఁతు), ఆవల (ఆ+వలను), ఇట్లు ఈవల. ఇబ్బంది (ఇరు+బంది), ఇరుసెవి (ఇరుగు+చెవి), ఉద్దరి (ఉద్ద+దరి), ఎడవంక (ఎడమ+వంక), ఇట్లు వలవంక. ఎగుదల (ఎగువ+తల), ఇట్లు దిగుదల. పీటపాలు (పీటము+పాలు), కప్పురవిడెము (కప్పురము+విడెము), కవ్వడి (గవ+వడి), కులుచమూపు (కులుచ+మూపు), గందవొడి (గందము+పొడి), గుండ్రకడుపు (గుండ్రము+కడుపు), గొబ్బండు (గొప్ప+బండు), చిత్తరుబొమ్మ (చిత్తరువు+బొమ్మ), చిమ్మనగ్రోవి (చిమ్మనము+గ్రోవి), చిటుచప్పుడు (చిటుత+చప్పుడు), చెంద్రకావి (చెంద్రము+కావి), ఇట్లు చందుర

౧౦౧. చనుమఱి (చను + మఱక), చప్పరమంచము (చప్పరము + మంచము), చొక్కసగతులు (చొక్కము + సగతులు), తెగుదారి (తెగువ + దారి), దట్టకంపు (దట్టము + కంపు), దొంతర (దొంతి + తరఁగ), నడురేయి (నడుము + రేయి), నాన్నాళ్లు (నాలుగు + నాళ్లు), నాటకసాల (నాటకము + సాల), నిక్కలు (నిక్కము + కల), నిడుమోము (నిడుద + మోము), నెత్తపలక (నెత్తము + పలక), పసిపట్టు (పసిమి + పట్టు), పెందుఱుము (పెనుపు + తుఱుము), పెత్తనము (పెద్ద + తనము), పొంగట్టు (పొన్ను + గట్టు), బొప్పురె (బొప్పు + పురె), బెబ్బులి (పెద్ద + పులి), బెల్లమండెఁగ (బెల్లము + మండెఁగ), బొందకళము (బొంతి + కళము), బోనపుట్టిక (బోనము + పుట్టిక), మిండతపసి (మిండఁడు + తపసి), ముంగల (ముందు + కలను), ఇట్లు వెనుకల. ముయ్యేఁడు (మూఁడు + ఏఁడు), ఇట్లు మునుయ్యేఁడు మొ. మోసల (మోఁగ + సాల), వలిపపచ్చల (వలిపము + పచ్చల), వలచేవి (వలను + చేవి), వాటెలు (వా + ఱెలుపు), వాలురమ్ము (వాలు + అమ్ము), వేఁగురుఁజుక్క (వేఁగు + చుక్క) సగపాలు (సగము + పాలు), సాఁబాలు (సాము + పాలు), సుంకరగరుసు (సుంకము + గరుసు), ఇత్యాదు లూహ్యంబులు. ఇందు కొందఱు కొన్నిటియందు వర్ణాగమాదేశవికారములు నిత్యములనియు, అందాఁకేత్యాదులయందు వైకల్పికములనియు, తెలుపుచున్నారు. వీని గొన్నిఁటికి ప్రయోగంబులు చిక్కులుగలవు గాని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నవి యుదాహరింపఁబడవయ్యెను.

౧౦౨. అచ్ఛిక సమాసములలోఁ గొన్నిచోట్ల నిత్యములుగను గలుగు వర్ణలోపములు వర్ణాగమములు వర్ణాదేశములు వర్ణవికారములు పెక్కు తెలుఁగుల నుంటచే వాని నొక్క నియమమునను గట్టువఱుపరాదని యుంచి వానినిట్లు నిపతించుచున్నాఁడను. అందాఁకేత్యాదులలోఁ వర్ణలోపమును, ఇబ్బంగి గొబ్బండ్యాదుల వర్ణాదేశమును, వాలురమ్ము వేఁగురుఁజుక్కాదుల వర్ణాగమమును, కప్పడీత్యాదుల వాల్లు పొల్లుగ మిగులుట మున్నగు వర్ణవికారములను గల్గినవని యరసికొనవలెను.

అలుక్సమాసము.

వ్యా. లుక్కనఁగా లోపము. విభక్తి లోపించు సమాసము లుక్సమాసము. అలుక్కనఁగా లోపింపకుండుట. విభక్తి లోపింపని సమాసము అలుక్సమాసము.

సూ. ౩౭. కొన్నియెడల సప్తమీ తత్పురుషమునందు సవర్ణకంబునగు.

ఉ. 'కువలయంబున వారు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'వారిజాతంబున వారెల్ల.' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'క. ధరణీ, తలనాథ పురుషులను నిష్ఠుల భార్యలను పొందుఁజిత్తమున దుఃఖంబుల్.' భార. అర. ౨ ఆ. 'నిజకులంబున వారికెల్ల.' హరి. పూ. ౧ ఆ. 'క. అనఘ యయాతి దేశంబున, బునవాఁడు.' హరి. పూ. ౨ ఆ. మొ. ను శబ్దంబుచేఁ గువలయమునందలి వారు. మొ.

వ్యా. 'అందలి' యను నర్థమున నపర్ణకయోగము ప్రయోగములం గొండొక కన్పట్టుచున్నను, బాల. లో తత్సాధకవిధి యుగ్గళ్ళనందును అగోచరము సీసూత్రముచే నితఁడు తీర్చినాఁడు.

లుగలుక్సమాసములు.

వ్యా. ఇవార్థక శబ్దఘటిత సమాసంబులం గొన్నిచోట్ల విభక్తి లోపించుటయుఁ గొన్నిపట్ల నది లోపింపకుండుటయుం బట్టి అట్టివానిని లుగలుక్సమాసము లనుచున్నాఁడు.

సూ. ౩౮. అట్లు పోలె బలె వలె శబ్దంబు లివార్థకంబులు ఉపమేయము ప్రథమాంత మగునపు 'డట్లు' పరంబగుచో నుపమానంబు లగు నామ తదస్మద్యుష్మదాత్మార్థములకు షష్ఠియు, పోలె బలెలు పరంబు లగుచో నామ తచ్ఛబ్దార్థములకుఁ బ్రథమయు నస్మదర్థ ప్రభృతులకు ద్వితీయయు, వలె పరం బగుచో నామ తచ్ఛబ్దార్థంబులకుఁ షష్ఠియు నస్మదర్థాదులకు షష్ఠీద్వితీయలందు నెదియేనొక్కటియుఁ గ్రమంబుగనగు. ఉపమేయము ద్వితీయా

ద్యంత మగునపుడు పోలె ప్రభృతులు పరంబులగుచో నుపమానంబుల కుపమేయవిభక్తుల యగు. పోలినయెడఁ దచ్ఛబ్ద మేత దాదులకు నుపలక్షణముగా గ్రహించునది. అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము.

ఉ. క్రమముగాఁ జూచునది. ఉపమేయము ప్రథమాంత మగునపుడు—నారాయణునట్లు, 'ఉ. పాయక పాకశాసనికి భారత ఘోర రణంబునందు నారాయణు నట్లు' భార. ఆది. ౧ ఆ. (ఉదాహరణములు కొన్ని కొంత కొంత ప్రాయంబడును గాన వానిని సందేహముదీఱ నాయా గ్రంథములం దక్కడక్కడఁ దుదముట్టఁ జూచుకొనునది). బకుని యట్లు, 'తే. మనుజ భక్షణంబు చేసితి లేని బకునియట్లు, చత్తురు.' భార. ఆది. ౬ ఆ. ఇట్లు నలునట్లు. మొ. 'జలధరసమితియట్లు' భార. అర. ౨ ఆ. 'గజమునట్లు' 'ఆ. పుత్ర దార బంధు మిత్ర సక్తుఁడు రొంపిఁ, బడిన గజమునట్లు యడరు నొందు.' భార. శాం. ౨ ఆ. ఇట్లు, వానియట్లు, నాయట్లు, నీయట్లు, తనయట్లు.—'చంద్రికయుఁ జంద్రుండు వోలె.' కళా. ౪ ఆ. పేఁడవోలె, అగ్నివోలె, అమృతమువోలె. 'క. అని పలికెడు చెలిపలుకులు, తన కమ్రుకమువోలె హృదయతాపము నడఁచెన్.' కళా. ౬ ఆ. 'పరికోఁడువోలె.' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'పాముల వాఁడువోలె;' రాఘ. ౨ ఆ. నన్నుఁబోలె, నిన్నుఁబోలె, 'శా. కానీరా యిటువంటి నీతము ల నేకంబుల్ నినుంబోలె వి, న్నాన నేనుక్.' శశాం. ౩ ఆ. ఇట్లు తన్నుఁబోలె. మొ.—రాముఁడుబలె, 'వేల్పు బలె,' కళా. ౪ ఆ. 'ఆమరసాంకుసిరుబలె.' పాండ. ౩ ఆ. 'గోరుబలె.' కళా. ౭ ఆ. ఇట్లు వాఁడుబలె, నన్నుబలె, నిన్నుబలె, తన్నుబలె. మొ.—రాముని వలె, వానివలె; నావలెఁ నన్నువలె, నీవలె, నిన్నువలె, తనవలె తన్నువలె.—బహుత్వంబున.—బకులయట్లు, చంద్రులువోలె, రాములుబలె, రాములవలె. మొ. 'క. పూరు పురూరవులట్లు భగీరథరఘుపతులయట్లు.' భార. అర. ౨ ఆ. 'ఎ. గీ. పరిభవంబులఁ, బడిలి నిట్టి వన్నుఁ బొంద

పుల్ చూచుచు, నుండి రొదలువోలె నుక్కడక్కి.' భార. ఆర. ౧ ఆ. 'క. మాయఁ ట్లిడుమలఁబడిన నరులు గలరె యొరులు పరమమునీంద్రా.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'వ. మమ్ముంబోలె నొడ్ల నాపరాధకృత్యంబున భరంపడి సవిశేషంబుగా నధ్యయనంబు సేయింపకుండుట మాకు వరంబు.' భార. శాంతి. ౬ ఆ. ఇత్యాదు లెఱుఁగునది. (ఇప్పటికిఁ దగినవి దొరకమిం జేసి యిందుఁ గొన్నింటికిం బ్రయోగంబులు వ్రాయఁబడవయ్యె.) ద్వితీయాద్యంత మగునపుడు—ఉ. 'భీరులఁబోలె నేల వణఁకింపఁదు మాటల మమ్ము.' భార. ఆర. ౬ ఆ. 'క. జ్ఞానులచే మానులచే, దానులచే యోగి సంవిధానులచేతన్, బూనిన బద్ధుం డగునే, శ్రీనాథుఁడు భక్తియుతుల చేతం బోలెన్.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'సీ. ఏ మహాత్ములచేత నీగుణ త్రయము నాప్యాయితం బయ్యె నయ్యమృతకరుని, వేఁబోలె.' భోజ. ౧ ఆ. 'చ. వెనుకఁ గ్రమక్రమంబున నవీనముగా నుదయంబునొందఁ జేసెం, బౌనర నృపాల యీతనికి నుత్తమ మధ్యమ వృద్ధ ధర్మ దర్పనమున ద్రవ్య కర్మ గుణ జాతివిశేష వివేచనంబు బాలురకును బోలె మానసములో నిఖిలవ్యవహారహేతువై.' కళా. ౧ ఆ. 'నీవు ననుంబోలె నారవీరలన్ వేడుకఁ జూతువో.' కళా. ౬ ఆ. 'దేవరయుంబోలె నవ్వధూటికిన్ దొత్తగుచుం బనుల్ సలుపుదున్'. కళా. ౪ ఆ. ఇట్టితరంబు లూహ్యంబులు.

వ్యా. ఇవార్థకంబులం జెప్పుచున్నాఁడు 'అట్లు పోలె బలె వలె శబ్దంబు'లని. కరణి కైవడి క్రియాదు లివార్థకశబ్దము లింకనుం గలవు. వానిం గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు 'అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము' అని. ఇవి పరమగునప్పుడు ఉపమేయమునకు గల్గు విభక్తిపరిణామములం జెప్పుచున్నాఁ డీసూత్రమున. ఉదాహృతములం గొన్నిట విభక్తికిలోపంబును (ఉదా. నారాయణునట్లు, నావలె, మొ) కొన్నిట విభక్త్యలోపమును (ఉదా. చంద్రుండువోలె పరీక్షుఁడువోలె, మొ.) గల్గుటచే నివి లుగలుక్సమాసములన నెంతయుం దగియున్నవి. ఈ సూత్రమువలన నేర్పడు రూపముల కన్నింటికిని ప్రయోగములు వ్రాయఁబడనందులకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'ఇప్పటికిఁ దగినవి దొరకమింజేసి' అని, 'ఇట్టితరంబు లూహ్యంబులు.

సూ. ౩౯. ప్రథమాంతములమీఁద పోలె బలె పోనిశబ్దంబులు ద్రుత పూర్వకంబులు విభాషనగు.

ఉ. 'సముద్ర హవ్యవహుఁడుం బోలెన్.' హరి. ఉ. ౧౦ ఆ. 'సింహికాసుతుఁడునుబోలె.' భార. స్త్రీ. ఆ. 'నిధిఁగన్న పేదయుంబోలె.' భార. ఆప. ౪ ఆ. 'అగ్నియుంబోలె.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తగరును బోలె.' నిర్వ. ౪ ఆ. 'బూడిదపండునుబోలె.' పాండు. ౫ ఆ. 'అమృత ధారాపాతంబునుబోలె.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'తే. అనిన విని యేమి చెప్పంగ నపటునున్న, వారలట్లు చిత్తరువున వ్రాసినట్టి, ప్రతిమలును బోలె నతి నిశ్చలత నొందిరి, సడవు గనుపట్టి రత్యద్భుతంబునొంది.' కళా. ౫ ఆ. 'పసఁడిపంపుఁ బుట్టలుఁగుఁ జందమునుం బలె.' యా. ౫. ఆ. 'ఉ. మత్తత విప్రయోగఘనమగ్నుఁడు ద్రవ ప్రసూనధన్వికం, గత్తులొసంగినట్టి జన ఘోరమగు యుద్ధవనాంతరయు నృత్యమే మేగతిం గలిగెనోకద ।నీకు సుధాఖ్యగారకుఁడ, హాని నవలీల రక్కసుల కంచిత పుణ్యజనాఖ్యయుం బలెన్.' శశాం. ౪ ఆ. 'భూమణి విశేషములుం బలె.' కళా. ౩ ఆ. పలెయును బోలెయును నగును.

బా. వివక్షితములగు ప్రథమా ద్రుత పట్టి యుక్కలు కళలని సూర్యుక్తము. పోలె బలె పోని—యను నివాగ్థకశబ్దములు పరములగునప్పుడు ప్రథమాంతములపై ద్రుతము ప్రాకల్పికముగఁ గల్గునని యిటఁ జెప్పఁబడినది. ద్రుతముగల్గు నుదాహరణము లిచ్చుచున్నాఁడు—'హవ్యవహుఁడుంబోలె'న్నిత్యాది. ద్రుతముగల్గని యుదాహరణములం 'బరిగఁడుపోలె' 'చంద్రుండుపోలె' న్నిత్యాదులం బూర్వసూత్రముక్రిందఁ జూచు కొనునది.

సూ. ౪౦. కొన్నిగుణవాచక సమాసంబులు పెక్కులగుచో నివి కడదాని తోడికి సమాప్తములు.

ఉ. 'ఎ. గీ. కమలమండలంబు నాగలోకంబు దలిరుఁ, బాన్పు వెల్లఁగొలిచినట్టి జనము బానసంబునింటిలోపలపోలె.' నిర్వ. ౪ ఆ. 'సింద్రుఁడు నా చంద్రుఁడునుబలె' ప్రభా. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇవి యనఁగా పూర్వ పూర్వతర సూత్రోదాహృతోపమావాచకములగు నివార్థకములు. ఉపమానములు పెక్కులుండుచోట నివార్థకము లొక్కొక్క దానికిని వేర్వేఱుగ ననుప్రయుక్తము గాఁదగియున్నను కొన్నియెడలం గడపటి యుపమానము నకు మాత్రమె యనుప్రయుక్తమై యున్నదని చూపుచున్నాఁడు.

సూ. ౭౧. పోలె ప్రభృతులు తఱచుగఁ బ్రథమాదివిభక్త్యంత నామం బులకంటెను తాదర్థ్యార్థక క్రియలకంటెను బరంబులయి యుత్ప్రేక్షాద్యోతకంబు లగు.

ఉ. 'తే. గీ. గచ్చు చమరిన దారు చక్రంపు బిళ్ల, వోలె.' స్వా. ౫ ఆ. (ప్రకారాంతరము—బిళ్లయోయన. ఇట్లంతట తెలియంగు నది.) 'వ. శోకత స్తంభయిన తనహృదయంబు దడుపుచున్నదియోయనం బోలె.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'ధవుఁ గూర్మిఁ గొసరుచున్నవివోలె.' స్వా. ౫ ఆ. 'క. దినదినమునకుఁ గృశించెను, గనుకనియును ద్రపయు నిరవ కారతఁ బోలెన్.' కళా. ౭ ఆ. 'సీ. తనుఁబాసి శశి దవ్వుచనిన నెవ్వగఁ బోలెఁ దొలిదిక్కు జవరాలు వెలుకఁ బాఱె.' స్వా. ౫ ఆ. 'గారయిచ్చు టకును బోలె.' స్వా. ౬ ఆ. 'తే. కలయ జగమునఁ గల యట్టి నలుపు లెల్లఁ, దెలుపులుగఁజేసి నీడలు తెలుపుసేయఁ, గా పళముగా మిఁ బోడము దుఃఖమునఁబోలె, సాంద్రచంద్రిక తుహిన బాష్పములు గురిసె.' స్వా. ౩ ఆ. 'పయఁట కొంగది మాన్పఁగఁ బోలెఁ గాళ్లపైఁ బ్రబ్బి కొనన్.' కళా. ౮ ఆ. 'సాహసపు టగ్గలికం బలె.' చంద్ర. ఇట్లితరంబు లెఱుంగునది.

వ్యా. పోలె ప్రభృతులనఁగా నివార్థక శబ్దంబులు. ఇవి యుపమావాచకము లగు నెడలం బూర్వసూత్రములం జూపఁడినవి. ఇవే యుత్ప్రేక్షావాచకము లగుటెప్పుడో ఈ సూత్రమునం జెప్పుచున్నాఁడు. ఎప్పుడనఁగా—(a) ప్రథమాది విభక్త్యంతనామము లకు అనుప్రయుక్తములైన కొన్నిపట్టులఁగా ఉదా. బిళ్లవోలె (ప్రథమ) నిరవకారతఁ

బోలెన్ (తృతీయార్థక ద్వితీయ) (b) తాదర్థ్యక క్రియలకు పరములైనప్పుడు తు మున్నర్థకములే తాదర్థ్యకములు ఉదా. ఇచ్చుటకునుబోలె, మాన్పఁగఁబోలెన్.' మొ.

సూ. ౪౨. మఱియవి కొన్నియెడల నామంబుల ప్రథమాది విభక్తులు కొన్నింటికిఁ బరంబులై తథార్థకంబు లయ్యెడి.

ఉ. 'ఇపుడువోలె.' కళా. ౭ ఆ. 'మున్నువోలె.' కళా. ౨ ఆ. 'ఎప్పుడుం బలె.' కళా. ౭ ఆ. 'ఆ. మథనసమయఘూర్ణ మానాబ్ధిఁబోలెఁ బెన్, ప్రేంతలదర.' కళా. ౬ ఆ. 'వ. శరధి తరంగలమీఁదనుంబోలె.' స్వా. ౩ ఆ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. పోలె ప్రభృతిశబ్దములు కొన్నిచోట్ల 'తథా=ఆప్రకారముగా' ననునర్థము నిచ్చునని సూత్రార్థము. కొన్నియెడల నుపమావాచకంబులును కొన్నియెడల నుత్ప్రేక్షావాచకంబులు ననుటయే కాక, మఱికొన్నియెడల ప్రకార మాత్రార్థకము లగు ననుట.

సూ. ౪౩. అట్టి పోని బోఁటివంటి శబ్దంబులు వదర్థకంబులు. బోఁటి వతి ప్రత్యయార్థంబు నగు. అట్టి ప్రభృతులు పరంబు లగుచో నట్టు ప్రభృతి పరకనామాదులకుం బలెఁ బూర్వ పదంబులగు విభక్తులు త్రివిధంబులం బరఁగు. అందు బోఁటి వంటులు సమానంబులు అవి పరంబు లగుచో నామార్థమునకు నామ తచ్ఛబ్దంబులకుం బోలెఁ గార్యంబు పోని పరం బగుచో డు వర్ణకంబు మీఁద ద్రుతంబు నిత్యంబు.

ఉ. రామునియట్టి, వానియట్టి, నాయట్టి, నీయట్టి, తనయట్టి, 'నీయట్టి పుణ్యాత్ముఁడుఁ గలఁడే.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.—'వ. గండవ మఖ్య[illegible]ండునుంబోని వాని.' భార. అర. ౨ ఆ. సురకన్యవోని, సుకన్యయుం బోని, 'ఆమని[illegible]డు గనియును సురకన్యవోని కన్నియ"

భార. ఆది. ౪ ఆ. దేవివోని దెలియఁబోని, 'ఎ, గీ. వరుణేంద్రు దేవియుఁ, బోనిదాని దేవయానిఁగనియె.' భార. ఆది. ౩ ఆ. నికుంజంబుఁ బోని, నికుంజంబునుబోని.' భార. ఆది. ౬ ఆ. పిడుగులువోని, పిడుగులంబోని; 'ఘోరపుం బిడుగులువోని తూపులు.' కళా. ౮ ఆ. నన్నుఁ బోని, నిన్నుఁబోని, తన్నుఁబోని. మొ. రామునిబోఁటి, వానిబోఁటి, తన బోఁటి, నాఁబోఁటి, నన్నుబోఁటి, నీబోఁటి, నిన్నుబోఁటి. మొ. 'క. ఏఁ డెల్లబోఁటి బాలుఁడు, గాఁడు.' హరి. పూ. ౧౧ ఆ. ఇట్టి నాబోఁటి భీతుని నీకుఁ దోడనఁ బోలునే.' రా. ఆ. కాం. ౨ ఆ. 'నినుబోంట్లను నమ్మక యేనును బ్రతికెద' భార. శాంతి. ౩ ఆ. ఇట్లు మాబోంట్లు; మముబోంట్లు; మీబోంట్లు, మిముబోంట్లు; మొ. 'ఉ. బోటుఁదనాలు చన్నె మిముబోంట్లకుఁ దక్కినవారికిన్ బలెన్.' కళా. ౭ ఆ. రాముని వంటి, వానివంటి, తనవంటి, నావంటి, ననువంటి, నీవంటి, నినువంటి. మొ. 'దేవా దేవరవంటి నీదు కరుణాదృష్టిన్.' వి. పు. ౭ ఆ. 'కార్చిచ్చువంటి శాపంబు' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'పెనునిట్ట తాటివంటి గుదియ.' జై. ౨ ఆ. 'నీవంటిఘనుఁడు.' వి పు. ౨ ఆ. 'నినువంటి నీతి పరులున్.' శకాం. ౩ ఆ. 'నిన్నువంటి పుణ్యనిరతుండు.' వి. పు. ౪ ఆ. ఇట్లు మావంటి, మమువంటి, మీవంటి, మిమువంటి యిత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు. 'క. నావుడు ముని యిట్లను వత్సా విను మావంటి పాంథ శావలికెల్లన్, మీవంటి గృహస్థుల సుఖజీవనమునఁ గాదె తీర్థసేవయుఁ దలఁపన్.' స్కా. ౧ ఆ 'ఎ, గీ. నాకు మిమ్మువంటి లోకోత్తరుల కియ్యఁ, గలిగె నింతకంటె ఘనతగలదె.' వి. పు. ౭ ఆ. ఇతరంబులు ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా. అట్టి పోని బోఁటి వంటి శబ్దంబులు వదర్థకములు. 'వత్' ప్రత్యయార్థము నిచ్చునవనుట. వత్ ప్రత్యయార్థమనఁగా 'పోలిన' యనునర్థము. బోఁటి శబ్దమునకు ప్రత్యయములం గూర్పనగు ననుచున్నాఁడు. ఉదా. బోఁటిని బోఁటిచేత బోఁటికొఱకు నిత్యాది. అట్ట్యాదులకు స్వయము ప్రత్యయార్హత లేదు. వానికిం దదర్థకాదుల వ్యవధానముతో ప్రత్యయములఁ గూర్పఁజనును ఉదా. నాయట్టివానిని నీయట్టివానిచే

మొ. 'అట్టు, మున్నగునవి పరము లగునపుడు పూర్వపదములకుం బూర్వసూత్రములం జెప్పంబడిన విభక్తులే అట్టి మున్నగునవి పరములగునపుడును గల్గునని యీసూత్రము. పోఁత బంతి పోసి శబ్దంబులు ప్రథమాంతములమీఁదివి ద్రుతపూర్వకంబులు విభాషనగు నని ముందు సూత్రించియున్నాఁడు. ఇఁక బోసి శబ్దమునకుసూత్రము డుమంతము మీఁదిదానికి ద్రుతపూర్వకత నిత్యమనుచున్నాఁడు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బగు

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమందు

సమాసపరిచ్ఛేదము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము

తద్ధితము లనఁగా విశేష్యవిశేషణములగు శబ్దములమీఁద భావాద్యర్థములయందు రాఁదగిన ప్రత్యయవిశేషణములని యర్థము.

వ్యా. తద్ధితములను వివరించుచున్నాఁడు 'ప్రత్యయవిశేషము' లని. ఇవి దేనికిం గూడునన 'విశేష్యములకు విశేషణములకు' ననుచున్నాఁడు. ఏ యే యర్థములం దన 'భావాద్యర్థంబులం' దనుచున్నాఁడు. భావార్థమునే సూరి త్వార్థ మన్నాఁడు. ఆదిశబ్దముచే అభావార్థము మతుబర్థము స్వార్థము మానార్థము దఘ్నార్థము మున్నగునవి గ్రాహ్యములు.

సూ. ౧. తద్ధిత ప్రత్యయములు పరంబు లగునపుడు పదంబుల డు వర్ణకాదులకు లోపంబగు.

వ్యా. చిన్నయసూరి సమాసవిభక్తికిమాత్రమే లోపము చెప్పియున్నను నది తద్ధితవృత్తికిని ఉపలక్షణము. కావున స్పష్టార్థ మాయర్థమును ప్రౌఢకారుఁ డిట సూత్రించుచున్నాఁడు.

సూ. ౨. తనవర్ణకంబు పరంబగునపుడు తచ్ఛబ్దార్థమునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. ఆఁకొన్నతనము, ఓర్వలేనితనము. మొ. పక్షమున ఆఁకొన్నవానితనము, ఆఁకొన్నదానితనము, ఓర్వలేనివాని తనము, ఓర్వలేనిదాని తనము. 'పెల్లాఁకొన్నతనాన.' భీమ. ౨ ఆ.

వ్యా. ఆఁకొన్నవానియొక్క తనము మొ. మొదటిరూపములు. ముందటిసూత్రముచే యొక్కకు నిత్యలోపము. ఈ సూత్రముచే 'వాని'కి వైకల్పికలోపము. ఇట్లే అంతట నెఱుంగునది.

సూ. 3. మతు బర్థంబునం దరి వర్ణకంబు పరంబగునపుడు పూజ సొన్నముల కడయచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు.

ఉ. పూజారి. పూజరి; సొన్నారి.

వ్యా. ఆరవర్ణకము మతుబర్థంబున జాలాదుల కగునని బాల. తద్ధి. సూ. ౧౭. ఆ వర్ణకము పరమగునప్పుడు పూజశబ్దముయొక్క కడయచ్చునకు దీర్ఘము వైకల్పికముగ వచ్చును. కావునఁ బూజారి పూజరి యను రూపద్వయము, సొన్న శబ్దాంత్యాచ్చునకు దీర్ఘము నిత్యము, కావున సొన్నారి యని ఏకరూపము.

సూ. ౮. మతుబర్థంబునం జెంచునకుఁ త వర్ణకంబు పరంబగుచో నిత్వం బగు.

ఉ. చెంచిత 'క. చెంచితలఁ బింఛపత్ర చేలాంచితలన్' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (గ్రామ్యజనుల పాటలయందును జెంచీత యని యికార దీర్ఘంబు వినంబడియెడి.)

వ్యా. కులవాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యం బగునపుడు మతు బర్థంబునందు 'త' వర్ణకము వచ్చునని బాల. తద్ధి. సూ. ౧౯ త వర్ణకము వచ్చునప్పుడు చెంచు మాల శబ్దములకు సూరిగారు ఎత్వము సూత్రము చెప్పియున్నారు. చెంచెత, మాలెత. ఇచ్చట చెంచు శబ్దమునకు సూత్రము ఇత్వమును జెప్పఁబడుచున్నది.

సూ. ౯. చదుగు దొడుగు నిడుపులకుం బుంస్త్వంబున మతు బర్థం బకారం బగు.

ఉ. చదురుగాఁడు, గొడుగాఁడు, నిడుపాఁడు.

వ్యా. 'చదుగు' 'దొడుగు' 'నిడుపు' అను శబ్దములు మహదర్థవాచకము లైనప్పుడు వానికి మతు బర్థంబున 'ఆ' కారము వచ్చును. ఆ ప్రత్యయాంతమునకు మగాది గణ గణనంబునం జేసి డుమ్ము వచ్చును.

సూ. ౧౦. వేలుపునకు డవర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. వేలుపడు.

వ్యా. 'వేలుపు' శబ్దమునకు 'అడ' అను ప్రత్యయము వచ్చును. 'స్వార్థంబునం' దనుటంజేసి ఆ ప్రత్యయము కలిగినప్పుడు వేలుశబ్దార్థము మారదని గ్రాహ్యము. వేలు

+ అడ—అనియుండ అమహన్నపుంసకములకదంతములకు విహితమగు 'ము' ప్రత్యయము రాఁగా, వేఁడమని రూపము.

సూ. ౭. వెల్లకడి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. వెల్లడి.

వ్యా. ఇట 'డి' వర్ణకమనినను చాలును.

సూ. ౮. తెలివి విరివి వినికి లేమి రాపులకుస్వార్థంబునం దిడి వర్ణకంబగు.

ఉ. తెలివిడి, విరివిడి, వినికిడి. లేమిడి, రాపిడి.

వ్యా. సూత్రపఠితశబ్దము లైదింటిలో నైదవది యుందంతమగుటచే నిట ప్రత్యయమును 'ఇడ' యనవలయునేగాని 'డ' యన్నంజాలదు.

సూ. ౯. ఇతవర్ణకంబింపు బిగు పోలులకు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. ఇంపితము; బిగితము, పోలితము.

వ్యా. ఇట బిగువు శబ్దమునకుం గడవ్రాయి లోపించుననియుం జెప్పనగు. ము వర్ణకాగమము మీఁద నాఱవసూత్రము క్రింద వ్యాఖ్యాతము.

సూ. ౧౦. ఇదవర్ణకం బొప్పు తప్పు పెల్లులకు స్వార్థంబునందును క్రొవ్వు బెట్టులకు మతుబర్థంబునందును నగు.

ఉ. ఒప్పిదము, తప్పిదము, పెల్లిదము; క్రొవ్విదము, బెట్టిదము.

వ్యా. 'ఇద' ప్రత్యయము వచ్చు తెఱఁగులం జెప్పుచున్నాఁడు—'ఒప్పు, తప్పు, పెల్లు' శబ్దములకు స్వార్థమందనియు, 'క్రొవ్వు బెట్టు' శబ్దములకు మతుబర్థమునందనియు.

సూ. ౧౧. స్వార్థంబునం దిరి వర్ణకంబు వాఁపున కగు.

ఉ. వాఁపిరి.

వ్యా. వాఁపు—అనఁగా ఊఁదురోగము. దానికి రూపాంతరమగు 'వాఁపిరి'లోని 'ఇరి' యనునది స్వార్థక తద్ధిత ప్రత్యయ మనుట.

సూ. ౧౨. కర వర్ణకంబు నాయఁక శబ్దమునకు భావంబునం దగు.

ఉ. నాయఁకరము.

వ్యా. కర ప్రత్యయము పరమగునపుడు నాయఁక శబ్దాంత్య కకారము లోపించును. కర ప్రత్యయము భావార్థమునందు వచ్చును. నాయఁకరము=అధిపత్యము.

సూ. ౧౩. కారవర్ణకంబు చెలి నయములకు భావంబునందును నుడి కొల తలకు స్వార్థంబునందు నగు. ఈ కకారమునకుఁ గొన్నియెడల గకారం బగు.

ఉ. చెలికారము, నయగారము; నుడికారము, కొలగారము.

వ్యా. 'కార' ప్రత్యయము రెండర్థములలోఁ గల్గుననుచున్నాఁడు—(౧) చెలి శబ్దమునకును నయము శబ్దమునకును భావార్థమునను (౨) నుడి శబ్దమునకును కొలఁతశబ్దమునకును స్వార్థమునను. నయము కొలతశబ్దములకు నంత్యవర్ణలోపమును వానిమీఁది కార ప్రత్యయమందలి పురుషంబునకు సరళాదేశమును అరసికొనవలెను.

సూ. ౧౪. చలికి మిరి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. చలిమిరి.

వ్యా. మిరి ప్రత్యయము స్వార్థంబునం దనుటం జేసి చలి చలిమిరులు పర్యాయరూపములు.

సూ. ౧౫. టి వర్ణకంబొండు నంత్యవర్ణకంబునకు భావంబునం దగు.

ఉ. ఒంటి.

వ్యా. అంత్యవర్ణమున కను షష్ఠిం జేసి తత్స్థానంబున నని యర్థము.

సూ. ౧౬. పరిమాణార్థంబునం బ్రథమైక వచనంబునంద యొఁడు వర్ణకం బగు.

వి శేష్యంబు భిన్నవచన విభక్తిం బయ్యు మానార్థక శబ్దములమీఁదఁ బరిమాణార్థంబునం బ్రథమైక వచనంబునందే యొఁడు వర్ణకంబు వచ్చునని యర్థము.

ఉ. మూరెఁడు తోఁక, తూమెఁడు బియ్యము, పుట్టెఁడు తవిఁదలు, పుట్టెఁడు తవిదలకు, రెండుపుట్ల గింజలు. మొ.

వ్యా. మానార్థంబున నేకత్వంబునం దెఁడు వర్ణకం బగునని బాల, తద్ధి. సూ. ౨౫. 'ఏకత్వమునం'దనుటకు ప్రథమైక వచనమం దనునర్థము సూర్యుఁడాహృతములం బట్టి తెలియుచున్నను స్పష్టార్థ మిట మఱల సూత్రింపఁబడినది. మానార్థక ఘటితి విశేషణము దద్విశేష్యము ప్రథమేతర విభక్తికంబయినప్పుడును బహువచనయుతం బైనప్పుడుంగూడఁ దాఁ బ్రథమైకవచనాంతబయి యుండుననుట ఇట విశేషము.

సూ. ౧౭. దఘ్నార్థంబునం దత్సమపదంబులమీఁదను బంటి గానంబడి యెడి.

ఉ. 'కటిబంటి నెత్తురు కాలువల్' రామా. ౫, ఆ.

వ్యా. 'దఘ్నార్థంబున బంటి కొలఁదు లగు'నని బాల. తద్ధి. సూ. ౨౭. సూర్యుఁ డాహృతములం బట్టి బంటికొలఁది ప్రత్యయములు ఆచ్ఛికంబులమీఁదనే గల్గునని ఏర్పడును. క్వాచిత్కముగఁ దత్సమశబ్దములమీఁదను 'బంటి' చూపట్టుచున్నందున నీ సూత్రము.

సూ. ౧౮. ప్రాచుర్యార్థంబునం దెనుఁగు పదంబులమీఁదను మయట్ ప్రత్యయము చూపట్టెడు.

ఉ. తనమయము. 'వ. విచ్చల విడిని దనమయంబుగా గగనంబున నిగుడు నచ్చక్రంబుం గనుంగొని.' ఉ. హరి. 3 ఆ. తమమయము. 'ఎ. గీ. సమదవృత్తిఁ గేలి సలిపెఁ జకోర చయంబు చదలు దమమయంబుగాఁగ.' నిర్వ. ౬ ఆ. మెదడు ప్రోవులమయము. 'తే. ప్రధన భూమి, మెదడు ప్రోవుల మయ మయ్యె మిక్కుటముగ' హరి. ఉ. ౧౦ ఆ. మొ.

వ్యా. సంస్కృత శబ్దములు ఆంధ్ర విభక్తి ఘటితములై తత్సమంబు లగుట కలదు కాని యాంధ్రశబ్దములు సంస్కృత ప్రత్యయఘటితము లగుట యరుదు. మయట్ ప్రత్యయఘటితార్థ శబ్దములకు గతిఁ గల్పింప నీ సూత్రము.

౭౯. ఒకానొకచో మతుబర్థంబున నవర్ణంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'క. అసలిలజనిత స్త్రీని ప్రల్కును జనునే తలంప లేడి కదా
ఘనం బాలి పుట్టిన యట్టి దివ్యతేజంబునవాఁ డధమాన్వయమునఁ
బుట్టునె చెపుమా?' (దివ్యతేజంబున వాఁడు = దివ్యతేజము గల
వాఁడు). భార. ఆది. ౬. ౫.

ఇతరంబులు ప్రయోగప్రాప్తంబులు గ్రాహ్యంబులు.

వ్యా. "దివ్యతేజంబు'న' వాఁడు" ఇట 'న' వర్ణము మతుబర్థకము. ఒకానొక చో' ననుట ప్రయోగ స్వల్పత్వ సూచనార్థము. ఇన్నింట నపూర్వవిశేషంబులం జెప్పియుం గడపట సూరి "అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులను మహాత్ప్రయోగంబుల నెఱుంగవది." యనిన [బాల. తద్ధి. సూ. ౨౫.] సూరిగారి ననుసరించి 'ఇతరంబులు ప్రయోగప్రాప్తంబులు గ్రాహ్యంబు' లనుచున్నారు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబున
తద్ధిత పరిచ్ఛేదము.

క్రియాపరిచ్ఛేదము.

సూ. ౧. తద్ధర్మార్థక విశేషణం బసహాయతం ద్రికాలవాచి యగు.

ఉ. 'వారి యనుపయించు సితకృష్ణతంతురాజితతంత్రమది' (అనుపయించు = అనుపయించుచున్న) 'వ. నా నేర్చువిధంబున' (నేర్చు = నేర్చిన) భార. ఆది. ౧ ఆ. 'నాపడు ప్రయాసము లూరకపోక యుండ' (పడు = పడిన) కళా. ౪ ఆ. 'ద్రుపదు వీటిలోన దొడ్డకయ్యము రేఁచెఁ, బసులఁ బట్టె విరటు పట్టణమున, మఱియుం నెన్ని లేవు మాఁట్లాండ తనయుండు, తోడరి మనకుఁ జేయు దుండగములు.' (చేయు = చేసిన) జై. ౧ ఆ. 'ఆ. జనమేజయుం డేయు సర్పయాగమున' (చేయు = చేయుఁగల) భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇట నసహాయత యనఁగాఁ దత్తత్కాలబోధక ప్రత్యయము లేవియుం లేకుండుట.

సూ. ౨. ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు నుండు చను చేరుకొనులు ప్రశ్నార్థకైకారపదకంబు లగునపుడు వాని కడయచ్చులకు లోపంబు విభాష నగు. అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారం బగు.

చేరుకొను అనఁగా ననుప్రయుక్తమనుకొను ధాతు వని యర్థము.

ఉ. 'క. అమ్మరియాద దప్ప మెలఁగినఁ, బురుషార్థంబునకు హాని పుట్టక యున్నే?' భార. విరా. ౧ ఆ 'మునీంద్ర నీకుఁ జన్నె నలినాక్షులందు మది నిల్పఁగ' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'అహితముఁ భయముఁ దొరకొన్నె నాకు సంపుత్రులకుఁ' భార. సభా. ౨ ఆ. పక్షమున ఉండునే. మొ.

వ్యా. పైకళ్ళికలోపమును జెప్పుచున్నాఁడు, దేనికనఁగా 'కడయచ్చులకు. వేని కడయచ్చుల కనఁగా దద్ధర్థకములగు 'ఉండు' 'చను' 'కొను' ధాతువుల కడయచ్చులకు. 'కొను' ధాతువునుమాత్రము విశేషించుచున్నాఁడు 'చేరు', వివరించుచున్నాఁడు 'అనుప్రయుక్తమగు' అని. వాని కడయచ్చులకు లోప మెప్పుడనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు 'ప్రశ్నార్థమున ఏకారము పరమైనప్పుడు చను+ఏ, కొను+ఏ—అని యుండ కడయచ్చులకు లోపమును అచ్పరకద్రుత ద్విత్వమునురాఁగా చన్నె కొన్నె—అగును. ఉండు ధాతువునకు 'ఉ' స్థానము నాదేశము గల్గును. ఉండు+ఏ—అని యుండఁగా 'న' కారదేశము రాఁగా ఉన్+ఏ=ఉన్నె. ఆదేశ నకారమునకుఁ జొటిచ్చి మఱిగిపోవు డకారమును బిందుపూర్వమరి విశేషించుట మెఱుఁగు.

సూ. 3. తద్ధర్మభూతక్రియ లార్యాద్యర్థపరకంబు లయి ప్రశ్నార్థకంబు లగు.

ఉ. 'సీ. మీవంశమున నరదేవోత్తములగైన సద్ధర్మమార్గంబు నలుపు నయ్య.' 'క. సత్యనిరతు లయి వర్తింతురయ్య నీ కైవడ్జుల్.' 'పంచితియ్య.' భార. సభా. ౧ ఆ.

వ్యా. అయ్య అప్ప మొదలగునవి యార్యాద్యర్థకములు. తద్ధర్మక్రియలకును భూతక్రియలకును ఆర్యాద్యర్థములు పరములైన ప్రశ్నార్థ మిచ్చును. ఉదాహృతములలో నలుపుడు+అయ్య, వర్తింతురు+అయ్య—ఇవి తద్ధర్మకాలక్రియలు, పంచితి—ఇది భూతక్రియ.

సూ. ౪. ఒక్కొకచోఁ దద్ధర్మక్రియ యార్యాద్యర్థపరకం బయి వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రశ్నార్థకం బగు.

ఉ. 'చ. తనయుఁడు ఇంద్రి యగ్రజుఁడు తమ్ముఁ డనం జను నయ్య రాజ్యముం గొను నడ.' నిర్వ. 3 ఆ. 'సురాంగనలెల్ల నిట్టి నీ …లకు మెచ్చు రయ్య.' స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. ఆర్యాద్యర్థపరకతచేఁ బూర్వసూత్రమున ప్రశ్నార్థముమాత్రమే చెప్పఁ

బడినది. ఈసూత్రమున వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రశ్నార్థము చెప్పఁబడుచున్నది. చను నయ్యా=చనదు; మెత్తురమ్మ=మెచ్చరు—అని యర్థము.

సూ. ౫. ఆర్యాద్యర్థ మొక్కచో నటుశబ్దపూర్వకంబు నగు.

ఉ. చెల్లునటయ్యా, చెల్లునటమ్మ, 'ఉ. దయసేయఁ దిన్నని మేను వెన్నెలల్, చేతు రటమ్మ యింత కనుఁ బేదురు నెట్లు నటమ్మ యుండెడిన్.' స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. తద్ధర్మక్రియసను అర్థానికిం బ్రశ్నార్థ మైనను ప్రయుక్తమగు నార్యాద్యర్థములకును 'అటు' శబ్దము వలన వ్యవధానము కొన్నియెడలఁ గలుగుననుట యీసూత్రమందలి విశేషము.

సూ. ౬. మహద్బహుకర్తృక క్రియకు నేకవచనంబు విభాష నగు.

ఉ. 'క. తన యెఱిఁగిన యర్థం బొరుఁ, డనఘా యడిగిన నెఱుఁగ చెప్పక మఱి యడిగినఁ జెప్పనివాఁడును సత్యము చెప్పనివాఁడును ఘోర నరక పంకమునఁ బడుౕ' భార. ఆది. ౧ ఆ. మఱియును 'గ. బలవంతుఁడు పయి నెత్తిన బలహీనుఁడు ఘనము గొలుపఁడిన యెడఁ దుష్టుఁ, జ్చిలి ప్రోఁగునతఁడుఁ గామా, కలచిత్తుఁడు నిద్ర లేక కుందుదు నృపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకటే క్రియకు మహద్వాచకంబులగు కర్తృపదంబులు పెక్కు లుండి నప్పుడు ఆ క్రియకు ఏకవచనముగాని బహువచనముగాని గల్గవచ్చును.

సూ. ౭. కొన్నియెడలం ద్వరితార్థ సూచకం బగుచు భావిని భూతంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'తావచ్చె సుదర్శనాయుధుండు.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. వచ్చు నను నర్థమున నిట వచ్చె నని ప్రయుక్తము. అట్లు భావికిబదులు భూతమును వాడుట త్వరితమును సూచించును. 'త్వరగా వచ్చు' నని యర్థము.

సూ. ౮. వ్యతిరేక క్రియ యర్థత్రయ బోధకం బగు.

అర్థత్రయము=వర్తమాన భూత భవిష్యదర్థములు.

ఉ. వర్తమానమునకు—'పోఁడు లేచి దిక్కులకు.' (పోఁడు=పోవుచున్నవాఁడు కాఁడు.) భాగ. ౮ స్కం. 'పలుకదు సఖులతోఁ గలిసి చెలఁగి' (పలుకదు=పలుకుచున్నది కాదు. భార. అర. ౨ ఆ. భూతమునకు— 'క. వలఁగాన మిప్పవనంబున.' (కానము=కనినవారము కాము) భార. అర. ౨ ఆ. 'పెక్కులు రావు పిల్లలకు.' (రావు=వచ్చినవి కావు) భాగ. ౭, స్కం. భవిష్యత్తునకు—'వాసుదేవుఁడుఁ రాఁడను.' (రాఁడు=రాఁగలవాఁడు కాఁడు) భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. 'ఆ. నలున కాని నళినదళనేత్ర వరియింప, దట్టె.' (వరియింపదు=వరియించునది కాదు) భార. అర. ౨ ఆ. ఇత్యాదుల తెలియునది.

వ్యా. వర్తమాన భూత భవిష్యత్సూచనార్థము వ్యతిరేక క్రియలు రూపభేదము చెందవని యీసూత్ర తాత్పర్యము.

సూ. ౯. ప్రార్థనంబునం బన్నిత్యయాంత క్రియలమీఁదఁ గద కదవు పూర్వకంబు లన్నాదు లనుప్రయుక్తంబు లగు.

ఉ. పోవఁగదన్న, పోవఁగదవన్న; పోవఁగదయ్య, పోవఁగదవయ్య, పోవఁగదమ్మ, పోవఁగదవమ్మ, పోవఁగదె; పోవఁగదవె, పోవఁగదవే. 'సుకీర్తి మనఁగదన్న.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'చెప్పఁగదయ్య.' భాస్కరశతకము. 'తుది యెప్పుడు మద్విరహాంబురాశికిన్ జెప్పఁగదమ్మ.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'ఆ. తండ్రి నాకు ననుగ్రహింపఁగదె ప్రత్యక్షంబు నంచుఁ బ్రార్థించిరి.' స్వా. ౫ ఆ. 'క. నీపాద కమల సేవయు, నీపాదార్చకులతోడి నెయ్యము నితాంతాపార భూతదయయును, దాపసమందార నాకు దయసేయఁగదే.' భా. ౧౦ స్కం. పూ. 'పురంబుఁ జేరఁగ నిం కెవ్విధి గాంతుఁ జెప్పఁగదవే తెరువేది.' స్వా. ౩ ఆ.

వ్యా. సంస్కృతమున నేయర్థమున ధాతువులకుం దుమున్ ప్రత్యయము కూడునో, అదే యర్థమునం దెలుఁగున క్రియలకు 'అన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

తత్పరక క్రియలు అన్ ప్రత్యయాంత క్రియలు. వానికిం 'గద' 'కదవు' శబ్దములలో నేదే నొకటియుం దానికిం బరముగ అన్నాదులును కూడి ప్రార్థనార్థ మిచ్చునని సూత్రార్థము.

సూ. ౧౦. ప్రార్థనాదులం దన్ప్రత్యయాంత క్రియలమీఁది యిమ్ము కీకారంబు విభాష నగు.

ఉ. 'సీ. ఓర్పుమై నుప్పిండి యుపవాస ముండనీ, మగనాలి సరిఁ బోల్పఁ దగదు విధవ.' (ఉప్పిండి=ఉప్పిండిగ) కాశీ. ౨ ఆ. 'మ. ముని ధర్మంబుల కెల్ల దవ్వని జనంబుల్ నవ్వినన్ నవ్వనీ.' కళా. 3, ఆ. 'స్రగ్ధర—కననీ గొడ్రాలు బిడ్డన్, గగన కుసుమముం గల్ల నీలాయి మాటల్, వినసీ ముక్తుండు వెండిన్ విపులఁబోడమనీ.' పాండు. 3 ఆ. వెం.

వ్యా. ఇందలి లక్ష్యములలో మధ్యమపురుష మువర్ణకమునకు లోపము జేసిన పిమ్మట నిమిత్తాపాయ పరిభాష నాశ్రయించినచో నివి యన్నియుం సరిపడును.

సూ. ౧౧. ఒకానొకచో రండు పొండులకు రాపొండని రూపంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'క. నిండు దలంపునఁ బగ రా, పొండను గౌరవము లేని పొరపొచ్చెమునం, గొండంత పసిఁడియిచ్చిన, నుండంగాఁ జనునె వారి యొద్దను చంద్రీ.' య. 3 ఆ.

వ్యా. రండు+రండు = రారండు, పొండు+పొండు=పోపొండు—అనురూపము లామ్రేడిత శాస్త్రముచేఁ గుదురవచ్చును గాని, రండు+పొండు=రాపొండు అను రూపమున కిందనుక శాస్త్రము లేదు. కావునం దానిని నిపతించినాఁడని యెఱుంగునది.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల భావార్థకరూపమును శబ్ధపరకం బయిన యెడం తద్వ్యర్థకం బయ్యెడి.

ఉ. 'అనుటయుం లుబ్ధకుం డిట్లనియె' భార. అర. ౫ ఆ. వెం.

వ్యా. 'ట వర్ణకంబు భావంబునం దగు' నను బాల. క్రి. సూ. 3౫ చే టపరక ధాతురూపములు భావార్థకము లగుచున్నవి. భావార్థకరూపమునకు 'ను' శబ్దము, కళ

మీఁదిది గాన ఇకారపూర్వకము, పరస్థమైన ఆనంతర్యార్థము గల్గునని సూత్రార్థము. 'ఆనంతర్యంబున దను ప్రత్యయంబు క్త్వాంతంబగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౪౧ న కిది పూరకము.

సూ. ౧౩. భావంబునం దను ప్రయుక్తంబగు కొనుటకుం గోలు విభాష నగు.

ఉ. ఇచ్చుకోలు, పుచ్చుకోలు. మొ. పక్షమున ఇచ్చుకొనుట, పుచ్చుకొనుట. మొ.

వ్యా. క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొనుధాతు వను ప్రయుక్తమగు. అద్దానికి భావార్థంబున ట వర్ణముం గూడి 'కొనుట' అని యగును. ఆ 'కొనుట'కు వైకల్పికము కోలాదేశ మీ సూత్ర విషయము.

సూ. ౧౪. కోలు కంటె పొంటెలు పరంబు లగునపుడు భావార్థక 'ట' వర్ణకంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. క. దానిఁజూపుకోలుకునె కాదే యియ్యకొంటిఁ బట్టి తెచ్చుట. కళా. ౩, ఆ. 'తే. భూమిపాలించుకోలుకు నై పుట్టినాఁడ.' వి. పు. ౧, ఆ. 'క. పతి కలుగు కంటె సౌఖ్యము, సతులకు నొండొకటి కలదె సత్ప్రసంగా, పతిలేమి సర్వశూన్యము, పతి గలిగిన సతికి నింద్ర పదవది యేలా.' వి. ౫. ౬ ఆ. 'క. ఏ పగిదిని బ్రదుక రాదె యిటు చేయు కంటెన్.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'అన్యత విక్రమముం బ్రకటించు కంటె.' విగ్ర. ౭. ఆ. 'ఎ, గీ. [illegible] తరు నిచయంబు జీడ, సత్త్వ సత్త్వలంబుగ [illegible] పొంటె.' హరి. పూ. ౭ ఆ. మొ. పక్షమున చూపుట కోలుకు, [illegible], పట్టుట పొంటె. మొ.

వ్యా. చూపుకోలుకు నిత్యాదులలో భావార్థక 'ట' వర్ణము నుండి లోపించినట్లు చెప్పనేల యనిన [illegible] ప్రత్యయార్థత కావున.

సూ. ౧౫. ఒక్కొక్కచో భూతార్థం [illegible] క్రియ హేత్వర్థకంబు నగు.

ఉ. 'రాహుకంఠము దెగి దేహము ధరణిం బడెను.' భా. రా. అర ౨. ఆ. 'బిట్టడలు మనంబునం గదిరి పోయుచువారును.' భా. విరా. ౫ ఆ. 'ఏడ్తెఱ వ్రేసిన మోము దాఁకి తిరిగి గరుడి.' నిర్వ. ౩ ఆ. 'అడియుం జేనుచ్చి పో లక్ష్మణా యంచుం గూలె.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'సీ. బోర ప్రత్తి ఘనసార తరువులఁ దనుదాన దొరఁగిన పచ్చ కప్పురపు రజము.' స్వా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. 'భూతంబునం బగాగమంబగును.' అని. బా. క్రి. సూ. ౧౭ చే, తెగి, కదిరి మున్నగు చోడల నున్నట్టి యిత్వము భూతార్థకమని మాత్ర మేర్పడుటం జేసి, వానికిం గల హేత్వర్థంబునుం గూడఁ జూపనీ సూత్రము.

సూ. ౧౬. కవిత్రయేతర ప్రయోగంబులం గొన్నియెడల నిన్ ప్రత్యయాదులు పరంబు లగునపుడు పకారం బించుక్చకారంబున కేనిం గానఁబడదు.

ఉ. 'క. ఎవ్వారికిఁ జోరించని శుణమొక్కటియుఁ దరింపఁగ వశమే.' కళా. ౭ ఆ. 'క. ఊహించచ నొక నాల్గు గడియల, సంచారను వలయు.' కళా. ౩ ఆ. అపి శబ్దార్థముచే 'అంగన భీతుల కెల్ల భీతి టీ, ర్చుము వెసఁ బొమ్ము నన్ను మనుచుం గదలెన్.' కళా. ౬. ఆ. మొ.

వ్యా. బాల. క్రి. సూ. ౧౭, ౧౧, ౧౯. ౯౦ లందు పద్యశాస్త్ర మిమిడి యున్నది. 'ఇంచుక్చకారంబున కేని' యనుట నించుక్చకారమునకును బత్వమును సూరిగారు నిత్యముగ విధించి యుండుటచే పద్యశాస్త్రమున కవ్యాప్తిం జూపుట ఈ సూత్రోద్దేశము.

సూ. ౧౭. పకారంబు కొన్నియెడల శత్రర్థక చు వర్ణంబునకుం గానంబడెడి.

ఉ. 'మోవి జేరుపుచును' కళా. ౭. ఆ. 'గర్జింపుచు' హై. ౨. ఆ. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున ఆగమాన్య పకారంబులకు ముత్పాదకంబులకే 'పవ'లు వచ్చునని సూత్రితము. శత్రర్థ చు వర్ణపరకంబగు చు వర్ణంబునకును పత్వము ఇట

జాపుచున్నాఁడు. సూత్రమున 'శస్త్రగళ చు వర్ణంబున' కను కువ్యాఖ్యానమునకు 'శత్రర్థ చు వర్ణము పరమగునప్పుడు' అను నిమిత్తము నర్థముగాఁ గొనవలెను.

సూ. ౧౮. అన్నంత క్రియ చేయు యోగంబులఁ బ్రేరణార్థకం బగు.

ఉ. 'చొక్కుచుఁ జొక్కఁజేయుచుఁ.' కళా. ౭. ఆ. 'ఉ. కేశవుఁ డవ్విరాడ్తనువుఁ గృష్ణసమాఖ్య వహింపఁజేసెనో' కళా. ౮. ఆ. మొ. (చొక్కఁజేయు=చొక్కించు, ఇట్లంతట నెఱుంగునది).

వ్యా. 'సర్వంబునకుం బ్రేరణంబున నించు క్కగు' 'చుగాగమం బాచ్ఛికంబున కసంయుక్త నలదరాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' 'అట్లు పుగాగమంబును మాన్యాదుల కగు' అనునివి బాలవ్యాకరణమున క్రియల ప్రేరణార్థక రూపములం దెలుపు సూత్రము ప్రేరణార్థము ఇంచుప్రత్యయాంతములకే కాక, అన్నంతములకును 'చేయు' యోగంబునం గల్గుట ఈసూత్రవిషయము.

సూ. ౧౯. వ్యాపారోన్ముఖత్వంబున నన్నంత క్రియలకుఁ బాఱు ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు.

ఉ. 'సీ. పయిఁ బరమరిక చొప్పడమిఁ బాకముతప్పి పండఁ బాఱిన పాల మెండఁ బాఱె! స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. వ్యాపారోన్ముఖత్వముం దెలుప నన్నంత క్రియలకుం 'బాఱు' ధాతువను ప్రయుక్తమగుట సూత్రమిందు చెప్పినాఁడు. ఆయర్థమున నితర ధాతువులు కొన్నియు ననుప్రయుక్తంబు లగు. ఉదా. చెప్పఁబోవు మొ. తావుల 'పోవు;' 'పెరుగఁగ నున్నది' మొ. తావుల 'అగు'; 'రానున్నది' మొ. తావుల 'ఉండు'.

సూ. ౨౦. తెగుచు ధాతువు నన్నంతి రూపములు తివ్వఁ దివ్వ ననియు.

ఉ. 'క. ఎవ్వగనని మాపెట్టను, దివ్వను శక్యంబుగాని దృఢ కార్ముకమును!.' భా. ఆ. ౭ ఆ. 'కొప్పు పట్టి తివం బోవ.' కళా. 3 ఆ.

వ్యా. బాల. ప్ర. సూ. ౧౪ చే 'తిగువక' అనురూపము మాత్రమే సిద్ధించుం గాన దానికీ సూత్రము పూరకము.

సూ. ౨౧. కంటె వర్ణకంబు పరంబగునప్పుడు విశేషణా న వర్ణకంబు మీఁది యమహత్తచ్ఛబ్దార్థమునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'క. లో, శత్రుయరాజ్యము మును నిర, మిత్రముగాఁ గనిన కంటె.' లక్ష్మీ. 3, ఆ. 'విభుని పంచినకంటె.' హరి. ఉ. ౪, ఆ. 'తే. శరణు చొచ్చిన రక్షింపఁ జాలియుండి, మనుపకుండిన కంటెఁ గల్మషము కలదె!' విక్ర. 3 ఆ. 'క. కుడిచినకంటెను క్షేత్రము, వడసిన లెఅ వధిక మండ్రు పాడికి జనుచోఁ గ.' విజ్ఞా. వ్య. పక్షమున కనిన దాని కంటె. మొ.

వ్యా. 'ఉన్న కలచే న వర్ణకంబులు భవద్భావిశత్రుక్తవ ర్థంబులగు దగు'నని బాల. క్రి. సూ. ౪౬ చే క్తవదర్థంబున నవర్ణము విధింపఁబడినది. అదే ఇట విశేషణా నవర్ణకంబు నాఁబడినది. దానికిం బరమందు మహత్తచ్ఛబ్దార్థ ముండిన దానికి లోపము లేదు. అమహత్తచ్ఛబ్దార్థముండిన నద్దానికి వైకల్పికముగ లోపము గల్గునని ఈసూత్రము. ఉండి లోపించు నన నేల యన్న తచ్ఛబ్దార్థయోగము లేనిదే క్తవదర్థక నాంతరూపంబునకు కంటె మున్నగు ప్రత్యయాగ్నత లేదు.

సూ. ౨౨. క్రియావిధేయ విశేషణంబుల మీఁది యగు ధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. క్రియా విశేషణములకు—'క. వెళ్ళ దొరఁగు నెత్తురుప్ప.' భార. భీష్మ. ౧. ఆ. 'క. సౌందర్యవిలాసాదుల, యందునె తగులు వడి యితర మరయని మగవా, రుం దలఁచు గలర.' కళా. ఆ. 'క. తెల్లము నా కెఱిఁగింపుము.' వి. పు. ౨ ఆ. విధేయ విశేషణములకు. 'క. లవణంబు కప్ప మడుగుము.' ఉ. హరి. ౭ ఆ. 'తగు వస్తువు లప్పన మంపువారు' కళా. ౦ ఆ. 'వరుని ప్రేమ నడుమఁ దెరవాటు గొట్టె.' కళా. ౭ ఆ. 'చ. భవజ్జనదుఁ బరీక్షితుఁ భుజగజాల్మఁ దసహ్య విషోగ్ర ధూమకే, తనహాతిఁ జేసి చేసె నతిదాంతుఁ గృతాంత నికేత నాతిథిఁ.' భార. ఆది. ౧ ఆ. పక్షమున వెల్లుగఁ దొరఁగు, కప్పముగ నడుగుము. కృతాంత నికేత నాతిథిగఁ మొ. 'మాత్రులఁగా నొనరించితె.' భార. సభా. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'నఞ్వ్యంతం బగు నగు ధాతువు క్రియావిశేషణములఁ దనుప్రయుక్తం బగు'నని బాల. క్రి. సూ. ౧౧౪. నిత్యంబు విశేషణంబులకును నయ్యది యనుప్రయుక్త మగునని బాల. గారు చెప్పుచున్నను అగును అను నఞ్వ్యంతముచే ఇతఁ డిట అన్నంత మనుచున్నాఁడు. నగును, నగుదు, నగు, నగి — అనునివి నఞ్వ్యంతంబగు నగు ధాతువు రూపములు. బాల. సూత్రానుసరణంబడి విశేషణంబులకు దీని యనుప్రయోగము నిత్యమని యొప్పుకొనియుంటం జేసి ప్రయోగంబుల నట్టి నిత్యత యగ్గానికి లేమిం జేసియుఁ వైకల్పిక లోపము నిట సాధించినాఁడు.

సూ. ౨౩. ఒకానొకచో నఞ్వ్యంత మగు నగు ధాతువు దీర్ఘంబునకు భావ్యర్థంబున నున్న పరం బగు నపుడు హ్రస్వమును గానంబడియెడి.

ఉ. 'క. తరుణీ యేరికిఁ జెల్లునె, యరయఁగ నే మింతవారమన కొన నిదిగో బిరుపీఁకుగ నున్నది తాఁ, గర మద్భుతమైన నవతి కయ్యము చేతన్.' (కనున్నది కానున్నది యని యర్థము. పిరుపీఁకు కర్త.) కళా. ౧ ఆ. నీకు నాథుఁడుగ నున్న-మహామహు నా నృపాలు నెప్పుడు చూడఁగాఁ గలుగు.' (నాథుఁడుగ నున్న=నాథుఁడు కానున్న యని యర్థము.) కళా. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. అన్నంత మగు నగు ధాతువునకుం గ్రియావిశేషణ పూర్వకమునకే సూరి వైభాషిక హ్రస్వతం జెప్పినాఁడు. భావ్యర్థమందును హ్రస్వత నెనయుట గలదని ప్రౌఢ కారుఁడు. 'ఒకానొకచో' ననుట ప్రయోగ వైరళ్య సూచనార్థము.

సూ. ౨౪. శబ్దపల్లవ క్రియలు కొన్ని ద్విరుక్తంబు లగుచో నుత్తర పదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'సీ. చటులఖురోద్ధత వాజిశ్రేణిఁ బోదివి రయంబునఁ దనిమి గొంటాడి యాడి.' భార. విరా. ౫ ఆ. 'సీ. ఇందు రారావయ్య విందులు విందు లం చగ్గఁ బిల్వఁగ నడయాడి యాడి.' హరి. పూ. ౫ ఆ. 'పోరాడి యాడి చనొన్నది వేసేని.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'వ. పరస్పర

జయార్థు లగుచు వా దడిచి యడిచి.' కాశీ. ౫ ఆ. 'సీ. ఎడ నెడను గవ్వ్లఁ బడఁబడ కుండంగ గుఱుతులు మదిఁ బాదు కొలిపి కొలిపి.' కళా. ౪ ఆ. 'తదీయ రూపముల్ మదిఁ దలపోసి పోసి' పర. ౨ ఆ. మొ. పక్షమున తూఁటాడి తూఁటాడి మొ.

వ్యా. సూర్యుక్తమైన యామ్రేడిత శాస్త్రమున పరరూప పూర్వరూప లోపం బునకు గ్రహణము గల్గి యుండనందున నిట బృహత్సూత్ర కరణ మిరి గ్రాహ్యము.

సూ. ౨౫. శబ్దపల్లవ క్రియలును ద్వ్యర్థనయన క్రియలును సమాప్తంబు లయి పునర్గృహీతంబు లగుచోఁ బత్త్యాద్యాదేశయనంబులకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'అలలితాంగిఁ దోడ్కొని చను నెన్న్లి తే ననువు గూడని పక్షమునందు.' భోజ. 3 ఆ. 'ఇలకుఁ దివికిం జన నిచ్చు నిచ్చి యే పని వెస నార్చు.' రా. అర. కాం. ౨, ఆ. మొ. పక్షమున చనుదే, చన నిచ్చి. మొ.

వ్యా. అసమాప్తం బునర్గ్రహణము పూర్వసూత్ర విషయము. సమాప్తంబు లయి పునర్గృహీతము లగుట ఈసూత్ర విషయము. ధాతువులు రెండు (a) స్వార్థనాశ పూర్వకముగ నేక క్రియఁగఁ గూడు నేని యట్టి క్రియ శబ్దపల్లవము; (b) స్వార్థ త్యాగపూర్వకముగ నేక క్రియఁగఁ గూడునేని యట్టి క్రియ ద్వ్యర్థనయనము.

సూ. ౨౬. ఒకానొకచో సహార్థంబున యుష్మదస్మదర్థంబు లభిహితంబు లగు నపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాష నగు.

ఉ. 'ఉ. విప్రకులుండ వల్వదుము వేగమ నీవును నీ నిషాది యుఁ జన్,' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. మన కాప్తుఁడు సంజయుఁ డీతని యుపదేశంబు పట్టి ధర్మమున మునుకొందుని నాశ్రయింప వయ్య యు, తనిఁ బొందిన ప్రదుకు దీవుఁ దమ్ములు సుతులున్' భార. ఉ. ౨ ఆ. 'నేను నా సేనయుం దాడి పెట్టెద విశృంఖలతన్.' హరి. ఉ. 3 ఆ. 'ఆ. ఎలుఁగు రాలు పడఁగ నిట్లనుఁ బను నాలు, గేండ్లు రాఘువుండు

నీవు న న్న ధర్మభాగములందు రక్షించి నీడు ..., అడవి కట్టు లోంటి విడిచితివని.' ... ఆ. మొ. ఇకనుము 'మోహాంధుండు ఛిద్రుండుం గీతః నీవుం గడచియుండు.' భాగ. ... ఆ. మొ.

వ్యా. ఇట బాలవ్యాకరణమునందు సమర్థమునకు తోడ వర్తకము రావలసియున్నది. ఇచ్చట నిపాతితమునకుం బరమునవున్న సముచ్చయము సమర్థవ్యంజకము. తదనుగుణముగ నేకవచనాంతక్రియ నుపయోగింపవచ్చునని తెలుపుచున్నాడు. సముచ్చయస్థలములందు సాహిత్య మైచ్ఛికము.

సూ. ౨౭. కర్తృభూతక్రియతోడం దత్కర్తకన్వయం బగు.

ఉ. నీవు రావచ్చును పోవచ్చును. మొ. ఇందు రాం బో నను 'కర్తృభూతకర్తృభూతక్రియలతో వానికిం గర్తయగు నీవనుదాని కన్వయంబని యెఱుంగవలయును.

వ్యా. వలయున్వాది పరకమైనప్పుడు ధాతువునకుం గర్తృభావము బాల. క్రి. సూ. ౧౨ లో చెప్పంబడినది. వలయును, వలదు, కూడును, కూడదు, చెల్లును, చెల్లదు, తగును, తగదు—ఇత్యాదులు వలయున్వాదులు. నీవు రావచ్చును నీవు పోవలయును—మన్నగువాక్యములలో 'నీవు' మొదలగు కర్తృపదముల కన్వయము వలయున్వాదితోనా లేక కర్తృభూత రాం బో నాదిక్రియలతోనా యన్నం దొలిదికాదనియుం రెండవది యగుననియు నీ సూత్రార్థము.

సూ. ౨౮. ఒ ఓ లకు సందేహార్థకంబులకు వలయుచోం గొన్నియెడలం గదా కదే లనుప్రయుక్తంబులగు. ఉద్దేశంబు ద్వ్యవయవం బేని విధానం బం దొక్కటి కడదానికగు.

ఉ. 'ఎంత కృతార్థులమో కదా.' వి, పు. ౭ ఆ. 'శాంతంబు కాదో కదే.' భోజ. 3 ఆ. 'అవునో కాదో కదా.' రామా. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. 'వలయుచోం గొన్నియెడల' ననుటచే విధానం బసార్వత్రిక మనియుం 'సందేహార్థముల' ననుటచే ప్రశ్నాద్యర్థకంబు లగునప్పుడు 'ఒ ఓ' లకి య్యాను

ప్రయోగ ముండదనియు గ్రాహ్యము. ద్వ్యర్థపయోపం బనఁగా వికల్పాన్వయము వచ్చినపు డని యర్థము.

సూ. ౨౯. తలఁచుగం క్రియల మీఁది కద కదవుల కిన్నాఁగోలు పర్యాయంబున నను ప్రయుక్తంబు లగు.

ఉ. 'ఉ. అలసితివి గదన్న యూఁకొంటివి గదన్న,' భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. 'పీయపురాల ప్రైతిగసవేయిపుడు' విజ. 3 ఆ. తలఁచుగ ననుటచే, 'ఉ. పూఁతససిండి పంట వలపుం బచరించు కులంబు నీతికిఁ, లేఁతగదమ్మ యిత్తెఱఁగు లేమ' స్వా. 3 ఆ. 'దయాంబురాశివి గదమ్మ,' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. తలఁచుగనంట బహుళార్థకము గావున అన్నాదుల యనుప్రయోగము క్రియేతరంబులమీఁది కద కదవులకున్నను వానికి నిటనే గ్రహణము గల్గునని తెలియం వది. ఉదా. లేతగదమ్మ, దయాంబురాశివి గదమ్మ.

సూ. ౩౦. అన్ ప్రత్యయాంత మగు నగు ధాతువు కొన్నియెడలఁ బెక్కు చోట్ల కొక్కటియు నగు.

ఉ. 'తే. ధర్మజుఁడు తూర్పు భీముఁడు దక్షిణంబు, నర్జునుఁడు పడమరఁ గవ లర్థి నుత్తరంబుఁగా వేటఁబోయిరి రాజముఖ్యు, లనఘు లింతకువత్తురు వినుత బలులు.' భార. అర. ౬ ఆ. పక్షమునఁ దూర్పుగ, దక్షిణంబుగ, పడమరగ ననియు నుండవచ్చును.

వ్యా. పెక్కుచోట్ల కొక్కటి గలుగునపుడెల్లఁ గడపటనే గల్గుచుండును.

సూ. ౩౧. కాదె కదార్థకం బగు.

ఉ. 'ఏ, గీ. శౌరి కృపగాదె నాకు నక్షయబలంబు.' ప్రై. ౨ ఆ.

వ్యా. కదా ఖల్వర్థకము, ప్రసిద్ధిం దెలుపు నవ్యయము. ఈ యవ్యయంపు నర్థమునవే 'కాదె'కు ప్రయోగము జూపుచున్నాఁడు. కాదె—ఇది యగు ధాతువు

యొక్క ముత్పరగు గుణకము, ఎకారాగమముతో వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రక్త్వార్థకముతో ఘటితము.

సూ. 32. అయిఁ గా నవ్యయంబులు స్వయ మర్థకంబు లగు.

ఉ. వాఁడయి వచ్చెను, వాఁడుగా వచ్చెను—వాఁడు తనంత వచ్చె ననుట, 'ఉ. గలంపరు నీకుఁ జెల్ప నీవె పరికింపవంచు దురహాంకృతి నాయమఁ గన్నదంపతుల్.' కళా. 2 ఆ. 'అక్షీణప్రభావుండు సర్వకళాసంజనకుండు నారదుఁడుగా రాఁజూచి.' నిర్వ. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. అగు ధాతువుయొక్క క్త్వాంతరూపము - అయి; నుబ్యంతరూపము-కాఁగా; ఈ యవ్యయంబులను వెంటికని 'తనంత' యను నర్థమును లక్ష్యములలోఁ జూపుచున్నాఁడు. సర్వత్ర నదే యర్థ మని తలంపరాదు. 'ఆద్యుఁ డయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యుసంగఁడు దేవుని నభినుతింతు.' 'పిరులీఁకుఁ (గ) కానున్నది' ఇత్యాదులలో నాయర్థము లేదు.

సూ. 33. అకా నిత్యర్థకం బగు.

ఉ. 'అపజయము కా లక్షించి.' భార. ఆర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇతి + అర్థకము='అని' అను నర్థ మిచ్చునది. అగుధాతువుయొక్క నుబ్యంతరూపంబగు 'కా' యనునది అవధారణార్థకావ్యయంబగు 'అ' మీఁద ప్రయుక్తమైనప్పుడు 'అని' యను నర్థమిచ్చును.

సూ. 34. కరఁగు తలఁగు మెఱయ్యాదు లంతర్భావిత ప్రేరణంబులు.

వ్యా. ప్రేరణంచు ప్పుత్ప్రగాద్యాగమములు లేకయే ప్రేరణార్థ మిచ్చును. ఉ. 'ఎ, గీ. కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ పైఁ దుఁ, గరఁగి నేరిమి వాటించి కరువు గట్టి, ప్రోసి చేసె ప్రతన్య సంపుటము తగ ఘటించి రోకాక యిట్టి చేడియలుగలరె.' భార. విరా. ౨ ఆ. 'సీ. ఉత్తమక్షత్రియులం దోరుల దుఃఖంబులు తలఁగంగ బుట్టిన ధర్మశీలుఁడా.' భార. ఆది. ౬ ఆ. 'అపారబలంబుల్ మెఱయించెడ భీమునకు నం, దొఱుఁ

గిద్దడఁ దొడఁగి యుద్ధతులు రాజసుతుల్" భార. ఆది. ౫ ఆ. ౼ ము. నగిగాని, అగు నిత్యాదు లాదిపద గ్రామ్యములు.

సూ. 3౫. అడుగ్వాదులు ద్వికర్మకంబులు.

వ్యా. అడుగు=ప్రశ్నము చేయు, అడుగు యాచించు మున్నగునవి యడుగ్వాదులు. ద్వికర్మకంబులు=రెండుకర్మలు గలవి. 'ఇ వ్విషయమును రాము నడిగితి.' విషయమును రాముఁ — రెండుకర్మలు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందుఁ

క్రియాపరిచ్ఛేదము.

హలంత పరిచ్ఛేదము.

వ్యా. ఈ సూత్రమునకు భావకృద్విధ్యర్థంబుల విహితంబగు ఇత్వమున్న ప్రత్యయంబు కృత్ప్రకారంబని సూరి.

సూ. ౧ దఱుచ్చు దయచ్చు నొచ్చు ప్రుచ్చుల కి వర్ణకం బగు అగుచో వాని చడ కారంబులు పకారంబు లగు.

ఉ. దప్పి, దప్పి, నొప్పి, ప్రుప్పి.

వ్యా. 'దఱుచ్చు లోనగు వాని దాను దకారంబు విభాష నగు' నను బాల. ప్ర. సూ. ౧౪ చే దఱుచ్చు దయచ్చులు ఒండొంటికి రూపాంతరములు. వీనికిం గృదంతరూపంబులు బాల. లో లేదు. నొచ్చునకు నోవనియుం, ప్రుచ్చునకుం బ్రువ్వనియుం గృదంత రూపంబులు 'వువర్ణకంబు మన్నాదుల కగు' నను ౧౭ వ సూ. క్రింద సూరిగారు సంగియున్నారు. ప్రుచ్చుయొక్క రూపాంతరము పుచ్చు. కాని ఈ యిదాగమ పాదేశయుత రూపములు బాల. లో సాధింపఁబడనివి.

సూ. ౨ రాచున కిడి వర్ణకంబు నగు.

ఉ. రాయిడి, రాపు.

వ్యా. 'ఇడి వర్ణకంబును'—ఇట సముచ్చయార్థక 'ను' వర్ణము. బాల [కృ. సూ. ౧౧] ప్రోక్త పువర్ణకమునుం గలుపుకొనుటకు. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'రాపు' అనియును. బా. ల. కృ. సూ. ౨౦ క్రింద రాపుడు అనియు రూపముగలదు.

సూ. ౩. ఈర్చుబ్బు కందు దువ్వు వడ్డించుల కైన వర్ణకం బగు. అగుచో ఈర్చు ఉబ్బుల చకార బకారంబులు పకారంబు లగు; వడ్డించు నించు లుప్తం బగు.

ఉ. ఈర్పైన, ఉప్పైన, కందైన, దువ్వైన, వడ్డైన.

వ్యా. ఈర్చు=గీఱుచు; ఉబ్బు=పొంగు; కందు=నలుపగు; దువ్వు=చిక్కుదీర్చు; వడ్డించు=భోజ్యపదార్థము పళ్లెములం దుంచు. వీనికి ఐన వర్ణకంబును విధించి ఈర్పైనత్యాదిరూపముల నిట సాధించెను. కాని ఈర్పుడు అని. బాల. కృ. సూ. ౨౦

చేతను, ఉబ్బుకంచు అని. బాల. కృ. సూ. చేతను రూపాంతరము లేర్పడునని తోఁచు చున్నది.

సూ. ౪. పురవర్ణకంబు కాఁచు దాఁచు దాయ్యాదుల కగు.

ఉ. కాఁపురము, దాఁపురము. దాపురము మొ.

వ్యా. పురవర్ణకాంతము క్లీబనామంబుగాన మ్వాగమ మరి తెలియవలెను. దాఁపురము=దాఁగఁజేఁత. దాపురము=చేరువు—అని సబిందు నిర్బిందురూపముల కర్థభేదము.

సూ. ౫. ఎక్కు దిగులకుం బ్రేషణార్థంబున మతి వర్ణకం బగు. అగుచో నెగు ఎక్కున కాదేశం బగు.

ఉ. ఎగుమతి, దిగుమతి. ఇట్లు ఎగువ.

వ్యా. మతివర్ణకముకూడుట చేనికన్న ప్రక్క (=పరదేశములకు) పంపఁబడిన దగు నను నర్థముగల 'ఎక్కు'నకును, క్రింది (=మనదేశమునకు) పంపఁబడినదగు నను నర్థముగల 'దిగు'నకును, 'మతి'కి ముందు 'ఎక్కు'నకు 'ఎ' గ్వాదేశమును—వీనికే 'మతి' వర్ణకమేకాక 'వ' వర్ణకమును అర్థాంతరమునం గూడును. ఉదా. ఎగువ, దిగువ.

సూ. ౬. వు వర్ణం బులియ్యాదుల కగు

ఉ. ఉలివు. మొ.

వ్యా. వు వర్ణకంబని యుండవలసినది. వు వర్ణంబని లుప్తకమగుట లేఖక ముద్రాపకుల ప్రమాదహేతుకమై యుండనోపును. 'ఉలివు' బాల. కృ. సూ. ౧౭ చేతనే కుదురఁగలదు. ఈసూత్ర మక్కఱయుండదు.

సూ. ౭ కాచు వీచులకు వలి వర్ణకం బగు.

ఉ. కావలి వీవలి.

వ్యా. కాచు=కాపాడు. వీచు=విసరు—వలి వర్ణకపరకము లైనప్పుడు వీవలి=గాలి, [వీచునతఁడు] కావలి=రక్షణము [రక్షకుండని కాదు]—అను నీవ దర్థభేదము గలదు. కావలికి కాపను రూపాంతరముం గలదు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమందు
... వర్ణకపరిచ్ఛేదము.

వాక్యపరిచ్ఛేదము.

సూ. ౧. వాక్యము నా యోగ్యతాకాంక్షా సహితం బగు నర్థము గల యాసత్తియుక్త పద సముదాయంబు

యోగ్యత యనఁగాఁ బదార్థములకుఁ బరస్పరసంబంధమునందు బాధ కలుఁగ కుండుట. ఆకాంక్షయనఁగా నిలుపుదల లేక పయిఁ బయిఁ బోయెడి పదార్థముల మీఁది యాదరము, అది వినువారికిఁ దెలిసికొనవలయు ననెడి యపేక్షారూప మయినది. ఆసత్తి యనఁగాఁ బదముల చేరిక. యోగ్యతయు, ఆకాంక్షయు, ఆసత్తియు లేక 'నిప్పుచేఁ దడుపుచున్నాఁడు', 'గోవు, గుఱ్ఱము' అని యిట్లు చెప్పుటచేతను, బుద్ధి మఱపు లేక నేఁడు దేవదత్తుఁ డని చెప్పి మఱియొకనాఁడు పోవుచున్నాఁడని చెప్పుట చేతను బదసముదాయము వాక్యముగా నేర్పడినను నది వాక్య మని చెప్పఁదగినది కాదని తాత్పర్యము. వాక్యములందు గొన్ని క్రియాన్వయము గలవి, కొన్ని తదితరాన్వయము కలవి. వాని యుదాహరణములు మీఁద స్పష్టములు గాఁగలవు. క్రియ లనఁగా వర్తమానాద్యర్థకము లయిన సమాపక క్రియలు. క్త్వాతద్వ్యతిరేక శతృ తుమున్ చే దానంతర్యార్థకము లసమాపక క్రియలు. ఇందు మొదటివి మూఁడు క్రియావిభిన్న కర్తృకంబులు, వెనుకటివి మూఁడు క్రియాభిన్నకర్తృకంబులు.

వ్యా. వాక్యమనఁగా నేమి యనిన 'పదసముదాయం' బనుచున్నాఁడు. 'ఈవాక్యము' తరువాత సూ. 5 చేతను మఱల నిర్వచింపనున్నాఁడు. వాక్య మనిపించుకొను పదసముదాయ మెట్టి దనం దానికి రెండు లక్షణములఁ జెప్పినాఁడు. (a) యోగ్యతతోను ఆకాంక్షతోను గూడుకొన్న యర్థము. (b) ఆసత్తి—ఈ రెండు లక్షణములు లేని పదసముదాయము వాక్యము కానేరదు. యోగ్యతాకాంక్షాసత్తు లను మూలకారుఁడే వివరించియున్నాఁడు. క్రియాన్వయయుతములు తదితరాన్వయయుతములు—అను ద్వైవిధ్యమును వాక్యమునకును, సమాపకములు అసమాపకములు—అను ద్వైవిధ్యము క్రియలకును, క్రియావిభిన్నకర్తృకములు క్రియాభిన్నకర్తృకములు నను ద్వైవిధ్య మసమాపక క్రియలకును అరసికొనవలెను. అసమాపక క్రియలలో 'తద్వ్యతిరేక'— అనఁగా

తద్ (శేషు) = ఆ క్త్వాంతములలో, వ్యతిరేక = వ్యతిరేకార్థకములు—వ్యతిరేకక్త్వార్థకములు. వీనికి వీరు సంజ్ఞ. సూ. ౮లో అకర్ప్రత్యయాంతము లని యున్నారు. క్రియావిభిన్న కర్తృకము లనఁగా తాముండు వాక్యములందలి సమాపకక్రియల కేవి అపి తమకును కర్తలుగాఁగలవి—క్త్వార్థకములు, వ్యతిరేకక్త్వార్థకములు, శత్రర్థకములు. క్రియాభిన్నకర్తృకము లనఁగా తాముండు వాక్యములందలి సమాపకక్రియల కేవి అవికాక వేఱైనట్టి కర్తలు గలవి—తుమున్ చేదాద్యంతార్థకములు. వీ రిట్లన్నను తుమున్నంతములకుం క్రియాసమానకర్తృకత్వ ప్రయోగంబులు గాన నగు.

సూ. ౨. పద మనఁగాఁ బ్రయోగార్హంబు ననన్వితంబు నేకంబు నర్థబోధకంబు నైన వర్ణము, లేక వర్ణసముదాయము.

ఉ. ఖంబు, లేక ఘటంబు. మొ. ప్రయోగానర్హము—ఖ, ఘట. మొ. అన్వితము—ఖంబుఘటంబునం దోఁచెడి. మొ. అనేకము—ఖంబును ఘటంబును, మొ. అనర్థబోధకము—క, ప, ట, త, ప, మొ.

వ్యా. వాక్య మొకవిధంపుఁ బదసముదాయం బని పూర్వోక్తము. పద మన నేమో ఇటఁ జెప్పుచున్నాఁడు—'వర్ణము, లేక వర్ణసముదాయము' అని. పద మనిపించుకొను వర్ణమునకుఁ గాని వర్ణసముదాయమునకుఁ గాని లక్షణములం జెప్పుచున్నాఁడు వాఁటిని (i) ప్రయోగార్హత (ii) అనన్వితత్వము (iii) ఏకత్వము (iv) అర్థబోధకత్వము. ప్రయోగార్హత యనఁగా ప్రత్యయ ఘటితత్వము. ఒంటొంటిఁ గూడక ప్రాతిపదికములు, ప్రత్యయంబులును వెవ్వేఱుగాఁ బ్రయోగింప వర్హములు గావు. అనన్వితత్వ మనఁగా అన్వితత్వము లేమి. అన్వితత్వ మనఁగా అన్వయము గలిమి అన్వయమును నాల్గవసూత్రంబున మూలకారుఁడే వివరింప నున్నాఁడు. 'పదములకుఁ బరస్పరము గల సంబంధ' మని. పరస్పరసంబంధముచేఁ బదముల పదత్వము వాక్యత్వమునం బర్యవసించును. ఏకత్వ మనఁగా నవిభాజ్యత. పదమును విభజించినం బ్రాతిపదికమును ప్రత్యయమును వెవ్వేఱై పదత్వమే నశించును. 'ఖంబును ఘటంబు' ననునక్షరసముదాయమున నవిభాజ్యత లేదు. ఖంబును ఘటంబును వేఱు చేయఁదగియున్నది. వేఱు చేయఁ దగకుండుటే పదలక్షణము గావున వేఱుచేయఁ దగియుండుట అపదలక్షణ మగును.

సూ. 3. పదము లవి నామములు క్రియ లవ్యయంబు లని త్రివిధంబులు.

నామములు నా వస్తువాచకశబ్దములు. సందర్భవశంబున నవి కొన్ని కర్తలనియుఁ గర్మములనియుఁ జెప్పబడును. ధాత్వర్థ వ్యాపారాశ్రయము కర్త. ధాత్వర్థఫలాశ్రయము కర్మము. క్రియలనఁగా వ్యాపారావబోధకము లయినవి. అవి సకర్మకములు నకర్మకము లని ద్వివిధములు. కర్మముగలది సకర్మకము, కర్మములేనిది యకర్మకము. కర్తృకర్మ క్రియలుగూడఁ బ్రయోగ మనంబడు. అది కర్తరిప్రయోగము, కర్మణి ప్రయోగము నని ద్వివిధము. క్రియచేఁ గర్త చెప్పఁబడునేని యది కర్తరిప్రయోగము, కర్మము చెప్పఁబడునేని కర్మణిప్రయోగము. కర్తరి ప్రయోగము సకర్మకక్రియగలచో సకర్మక కర్తరిప్రయోగమనియు, అకర్మకక్రియగలచో నకర్మక కర్తరి ప్రయోగమనియుఁ జెప్పఁబడును. అవ్యయము లనఁగా విభక్తివచనశూన్యములు, అవి ప్రతిపదోక్తములు లాక్షణికములని ద్వివిధములు. ప్రకృతిసిద్ధములు ప్రతిపదోక్తములు, లక్షణసిద్ధములు లాక్షణికములు.

వ్యా. అకర్మక కర్తరిప్రయోగమునం గర్మముండదుగదా, ఇఁక 'కర్తృ కర్మ క్రియలుగూడఁ బ్రయోగ మనంబడు'నను లక్షణమునకు సామగ్ర్యమెట్లో! సంస్కృతంబునఁ 'గర్తరిప్రయోగః' 'కర్మణిప్రయోగః' అనునవి వ్యస్తములు, అలుక్సమాసములు గావు. వానిని సమాసములుగ నైక్తక ప్రాతిపదికములుగఁ గొని ముప్రత్యయముం గూర్చి కర్తరిప్రయోగము కర్మణిప్రయోగము—అనురూపము లేర్పఱచుటకు మహాజనుల వ్యవహారమే యాధారము. ఇట్టిదే—భావేప్రయోగము, శుచిర్భూతుఁడు మొ.

సూ. 4. పదములకుఁ బరస్పరముగల సంబంధ మన్వయ మనంబడు.

వ్యా. పదలక్షణములలో ననన్వితత్వ మొక్కటిగఁ బూర్వతర సూత్రోక్తము. అనన్వితత్వ మన నన్వయము లేమిగదా! అన్వయమన్న నేమో ఇట వివరించుచున్నాఁడు.

సూ. ౫. విషయబోధకము వాక్యము.

[విషయము = తెలియందగిన యంశము.]

వ్యా. తెలియందగిన యంశమును బోధించునట్టిది వాక్యమనుట.

సూ. ౬. ఉద్దేశ్యవిధేయభిన్నంబు విషయంబు.

విషయ ముద్దేశ్యవిధేయములతోఁ గూడినది, అనఁగా విషయమునం దుద్దేశ్యము, విధేయము నని రెండుగలవని యర్థము. ఉద్దేశించి చెప్పఁదగినది యుద్దేశ్యము, మీఁదఁ దెలియఁదగినది విధేయము. ఉద్దేశ్యము వక్తృశ్రోతల నుభయులకుఁ దెలియును, విధేయము వక్తకు మాత్రము తెలియును. విశేష్యాదిక ముద్దేశ్యము, క్రియాదికము విధేయము. విశేష్యాదికము—విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము. క్రియాదికము—క్రియ, విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము. ఆది పదద్వయముచే అసమాపకక్రియలును నేలాద్యవ్యయములును గ్రాహ్యములు. విశేష్యాదు లుద్దేశ్యవిధేయములు రెండునగు. క్రియ లుద్దేశ్యములు కా నేరవు.

ఉద్దేశ్యవిధేయములకుఁ గ్రమముగా ఉదాహరణములు—'శరహాయంబులు పవనగతిం బఱచు.' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు హయంబులు విశేష్యము. ఉద్దేశ్యము, పఱచుట్ క్రియ విధేయము. 'వాగ్భూషణమే సుభూషణము.' భర్తృ. విద్వత్పద్ధతి. ఇందు వాగ్భూషణము విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, సుభూషణము విశేష్యము విధేయము. 'వీరభోజ్యముసుమ్ము రాజ్యము.' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు రాజ్యము విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, వీరభోజ్యము విశేషణము విధేయము. 'బాహాబలుం డనువాఁ డెవ్వండో' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు బాహుబలుండు విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వండో సర్వనామము విధేయము 'అవివేకి చెడుఁ.' స్వా. 3 ఆ. ఇందు అవివేకి విశేషణము ఉద్దేశ్యము, చెడుఁ క్రియ విధేయము. 'వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁడు.' భార. ఉద్యో. 3 ఆ. ఇందు వచ్చినవాఁడు విశేషణము ఉద్దేశ్యము, ఫల్గునుఁడు విశేష్యము విధే

[illegible]ము. 'అ[illegible] [illegible] [illegible].' భార. ఆది. 3 ఆ. ఇందు అ[illegible] విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, అ[illegible] విశేషణము విధేయము. 'మూఁడవవాఁడ వెవ్వఁడవు' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు మూఁడవవాఁడు విశేషణము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వఁడు సర్వనామము విధేయము. 'కొందఱు కోపంబున పలికిరి.' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు కొందఱు సర్వనామము ఉద్దేశ్యము, పలికిరి క్రియ విధేయము. 'ఇది నలుదెసఘోషము.' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు ఇది సర్వనామము ఉద్దేశ్యము, ఘోషము విశేష్యము విధేయము. 'ఇది మర్త్యులకనివార్యము.' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు ఇది సర్వనామము ఉద్దేశ్యము. అనివార్యము విశేషణము విధేయము. 'వీరెవ్వరయ్య.' భార. ఆశ్ర. ౨ ఆ. ఇందు వీరు సర్వనామము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వరు సర్వనామము విధేయము. 'మృగాధమా గ్రవనంబుల కరుగనేల.' భార. అర ౨ ఆ. 'ఏలా వాలాయము సేయ.' స్వా. 3 ఆ. ఇందు అరుగన్, చేయన్ ఇవి అన్నంత క్రియలు ఉద్దేశ్యములు. ఏల, ఏలా ఇవి యవ్యయములు విధేయములు. మఱియును 'నీ వితరులఁ గొలువ నేటికి.' భార. ఉద్యో. ౪ ఆ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. దేనినిగుఱించి ఏవిషయము నైనను జెప్పుదుమో అది యుద్దేశ్యము, ఆ యుద్దేశ్యమునుగుఱించి చెప్పఁబడు విషయము విధేయము. విశేష్య విశేషణ సర్వనామములు మూఁడును ఉద్దేశ్యవిధేయములు రెండునగుచును. క్రియలు విధేయములుమాత్ర మగుచునుండ అట్లే చెప్పియుండరాదా? విశేష్యాదిక ముద్దేశ్యము క్రియాదికము విధేయమునని యభియుక్త ప్రసిద్ధఘటన సేలయన్నఁ దత్ప్రయోజనముం జెప్పుచున్నాఁడు— విశేష్య విశేషణ సర్వనామములు మూఁడు నేగాక అన్నంతక్రియలును ఉద్దేశ్యములఁ గానోపు. క్రియలును విశేష్య విశేషణ సర్వనామములు నేగాక ఏలాద్యవ్యయంబులును విధేయంబు లగు—నని.

సూ. ౭. సంపూర్ణ మసంపూర్ణమని వాక్యంబు ద్వివిధంబు.

సమాపక క్రియలుగల వాక్యము సంపూర్ణవాక్యము, అసమాపక క్రియలు గల వాక్యము అసంపూర్ణవాక్యము.

ఉ. 'ఆ. దాని విడిచిపోవఁగా నోపక యఱచుచు, నంతరిక్షమునను హంసలెల్లఁ, బిండుగట్టి తిరుగుచుండె.' 'క. నలుఁడును ధరణీరాజ్యము, దలఁగఁగ సర్వంబు నపహృతం బైన గడుం,దలరి దమయంతిఁ దోడ్కొని, వెలువడియె నశేష రాజ్య విభవచ్యుతుఁడై.' 'మహాస్రగ్ధ. ర. నన్నా, నా రాజునకు నెఱిఁగించి కరుణ నాయందుఁ గావింపు, మారంగ ననుచు నిషధ విషయమున కరిగి యాహంస, వీరసేనజునకు దాని గుణరూప విభవముల్ సెప్పె.' భార. అర. ౨ ఆ. మొ. ఇందు విడిచి, ఓపక, అఱచుచు నిత్యాది క్రియావిభిన్న కర్తృకంబులగు నసమాపక క్రియలు గల ఉండెన్, వెలువడియెన్, చెప్పె నిత్యాది సమాపక క్రియలతోడి వాక్యము సంపూర్ణవాక్యము. తలఁగఁగన్, వినన్, అనుచున్ ఇత్యాది క్రియాభిన్న కర్తృకంబులగు నసమాపక క్రియలతోడి వాక్య మసంపూర్ణ వాక్యము నని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. క్రియలు సమాపకక్రియలు అసమాపకక్రియలు నని రెండు విధములు. కార్యము కొంతలేక ముగియునట్లు చెప్పునది సమాపకక్రియ, కార్యము పూర్ణముగ ముగియనట్లు చెప్పునది యసమాపకక్రియ. వాక్యమందు సమాపకక్రియయున్న నది సంపూర్ణవాక్య మగును, అసమాపకక్రియయుండి సమాపకక్రియ లేకున్న నది యసంపూర్ణ వాక్యమగును.

సూ. ౮. వాక్యసముదాయము మహావాక్యమనఁబడు నయ్యది రామాయణాదికము.

వ్యా. వాక్యముల, సముదాయమున కనఁగా సమూహమునకు, మహావాక్యమని పేరు. రామాయణాదిక గ్రంథంబులం బర్యాయంబున మహావాక్యంబులనియుని వాక్యకళలనియుని వ్యవహరింప జనుననుట.

సూ. ౯. క్రియాన్వయవాక్యంబులు కొన్ని వ్యంగ్యార్థద్యోతకంబులగు

భావక్రియలుగల వాక్యము వ్యతిరేకక్రియలుగల వాక్యమునకును వ్యతిరేకక్రియలుగల వాక్యము భావక్రియలుగల వాక్యమునకును, ఉభయము లుభయములకును వ్యంజకము లగునని యర్థము. అప్పుడు

[illegible] గాను [illegible] గాను [illegible] గాను [illegible] వ్యతిరేకార్థకములు గాను వ్యతిరేకార్థకములుగాను నుండును.

ఉ. వాఁడు వచ్చునేని (లేక) వాఁడు వచ్చిన వీఁడు వచ్చును. వాఁడు వచ్చునేని (లేక) వాఁడు వచ్చిన వీఁడు రాఁడు (దీనికి వ్యంగ్యార్థములు—వాఁడు రాఁడేని వీఁడు రాఁడు, వాఁడు రాఁడేని వీఁడు వచ్చును.) నీ విచ్చెదవేని నే నిచ్చెదను, నీ విచ్చెదవేని నే నిత్తును, నీ విత్తువేని నే నిచ్చెదను.) అను పదముచే నితరంబు లూహ్యంబులు.

ఇది యేతత్సూత్రార్థ సామాన్యము. ఇట్లు దీని నింక ననేక ప్రకారంబులఁ జెప్పనువచ్చును.

వ్యా. ఏని—ఇది షష్ఠ్యంతపదమును దలఁపు దీర్ఘాన్వయము వచ్చునేని వచ్చు పక్షమున నని యర్థము. 'భూతంబునం దాగమం బగు'నను బాల. క్రి. సూ. ౧౭ చేతను, 'చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౪౧ చేతను ఇవన్నంతములు సిద్ధించును.

సూ. ౧౦. ఇట్లనియె, అనిన యని భావ్యర్థకథన ప్రారంభ పరిసమాప్తులం గ్రమంబు నగు.

భావ్యర్థకథన ప్రారంభంబునఁ బూర్వ వాక్యాంతమునందు 'ఇట్లనియె' అనియును, ప్రారబ్ధవాక్య పరిసమాప్తియందు 'అనిన' అనియును బదంబులు క్రమంబుగఁ బ్రయుక్తంబు లగునని యర్థము.

ఉ. 'వ. అయ్యింద్రునకుఁ గలి యిట్లనియె. తే. గీ. అవనిలో దమయంతీ స్వయంవరంబు, విస్తరిల్లుట విని కడు వేడ్కతోడ, నేను దమయంతిచే వరియింపఁబడుదు, నని తదర్థమై యరిగెద నాసఁజేసి. వ. అనిన నందఱు నగి.' భార. అర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. 'భావి'ని 'అర్థము'తోఁగాక 'కథనము'తో నన్వయించుకోవలయును. 'ప్రారంభపరిసమాప్తులం గ్రమంబుగ' ననుటంజేసి, ప్రారంభమున 'నిట్లనియె' ననునదియుఁ బరిసమాప్తియందు 'అనిన' అనునదియును వచ్చునని తెలియవలెను.

సూ. ౧౧. కొన్నియెడలం దదాదులు విశేషణంబు లధ్యాహార్యంబు లగు.

ఉ. 'క. కలకంఠ కంఠి కన్నీ, రొలికిన సిరి యింట నుండ నొల్లదు సుమతీ.' (ఇంటన్=ఆయింట) 'క. పురుషుఁడు రెండు దెఱఁగుల, ధర నుత్తముఁ డనఁగఁ బరఁగుఁ దా నెయ్యెడలన్, బరుసములు పలుక కునికిన్, దురితంబులు పొరయఁ బనులఁ దొఱఁగుటవలనన్.' (రెండు దెఱఁగులన్=ఈ రెండు తెఱఁగుల చేత.) భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. తదాదులనఁగా 'ఆ, ఈ' మున్నగునవి. అధ్యాహార్యంబు లనఁగా వాక్యమున లేకున్నను అర్థవివరణసందర్భమునం దెచ్చుకొనవలసినవి. మొదటి యుదాహరణంపు మకుటమగు 'సుమతి' తదాకరగ్రంథముం దెలఁపించుచున్నను, తద్గ్రంథనామమును సైతము గ్రహింపవలెను. దాని జాఱుపాటు లేఖనముద్రణములం గల్గియుండును.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల సంబంధంబునం బూర్వవాక్యంబునందలి పదం బధ్యాహార్యం బగు.

ఉ. 'గొంతి సంకటపాటుఁ గోడలి కన్నంటు.' భార. భీష్మ. ౨ ఆ. 'పంక్తిముఖు నాతని తమ్మునిఁ గుంభకర్ణునిం దనయుని మేఘనాదుని.' 'దానవేశ్వరునకుఁ దమ్ములకును.' నిర్వ. ౨ ఆ. ఆ. మొ.

వ్యా. సంబంధంబునం దనఁగా చుట్టఱికముగలచోట నని యర్థము. 'కోడలి' యనుటకుం బూర్వము 'గొంతియొక్క' అనునదియు, 'తనయుని'కి ముందు 'పంక్తిముఖుని' అనునదో 'ఆతని' యనునదో, 'తమ్ములకుం' బూర్వము 'దానవేశ్వరుని' యనునదియుం నధ్యాహార్యంబులు.

సూ. ౧౩. న్యూనవచో వాక్యంబునఁ దద్వచనంబు లధ్యాహార్యంబు లగు. (న్యూన వచనంబులు ఐన, ఏని, ఎ, ఓ మొ.)

ఉ. 'ఎత్తెఱఁగున ధర్మక్రియఁ, జిత్తంబునఁ జేర్పవలయుఁ జీవించు తఱిన్.' భార. అను. ౪ ఆ. (ఎత్తెఱఁగునన్ = ఎత్తెఱఁగునైనను, లేక ఎత్తెఱఁగున నేని అని యిక్కడ ఐన ఏని యవ్యయంబు లధ్యా

హార్యములు. ఇట్లు మీఁదను తెలుపఁగునది) 'అక్కట మందభాగ్యునకు వట్టి తనూభవ రత్న మెవ్విధిఁ దక్కెను.' భార. ద్రో. ౨ ఆ. 'తరుణీ యోరికిఁ జెల్లునె, యరయఁగనే మింతపారమనుకొన.' కళా. ౧ ఆ. 'వీని నెవ్వియుఁ బట్టి వధింతు,' వి. పు. ౭ ఆ. 'అన్నం బొండొక లేదు.' పాండు. ౪ ఆ 'ఏవి మకటా యిటఁ దెచ్చెనె యేమి వచ్చెనే.' చంద్ర.—'కర్మములు మేలు నిచ్చును' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (కర్మములు=కర్మములేయని యిక్కడ నేవార్థక మధ్యాహార్యము) 'తప్పిఁ జెందును.' (చూ. మీఁదు.) తప్పఁజెందునో యని యిక్కడ నో యధ్యాహార్యము. మొ.

వ్యా. ప్రయోగవశమునం దక్కవబడిన మాటలను అర్థవివరణ సందర్భమునం బూరించుకొనవచ్చును. అర్థవివరణసందర్భమునం బూరించుకొన నను వై స్ఫుటముగ స్ఫురించునట్టి వానిం బ్రయోగవశంబున మానినను వాక్యత్వహాని గల్గదనుట. ఊహాసందేహములను దెలుపు 'ఓ' అధ్యాహార్యమనుటకు 'తప్పిఁజెందును'—ఇటఁ గర్తయు నధ్యాహార్యము కావున నిది మీఁదిసూత్రంబునకును లక్ష్యముకాఁదగినది. కావునం జెప్పుచున్నాఁడు 'చూ. మీఁదు' అని.

సూ. ౧౪. కొన్నియెడలం గర్తృ కర్మ క్రియ లధ్యాహార్యంబు లగు.

ఉ. కర్తకు—'నన్నుఁ జూచి నగరె.' (జనులు కర్త అధ్యాహార్యము.) భార. అర. ౨ ఆ. 'క. నరకు గొనరు సురవరులను, గురుశక్తిని భీష్మ బాహ్లికులఁ గైకొన రుద్ధురత జరాసంధుని వెర, వరిగా మెచ్చరు మహేశ వర గర్వమునన్.' (హంస డింభకులు కర్త అధ్యాహార్యము.) ఉ. హరి. ౪ ఆ. మొ. కర్మమునకు—'దవదహనం బుదగ్రతను దాహము సేయుచు నున్నఁ జూచి.' (దాహము చేయుంటను కర్మము అధ్యాహార్యము.) భార. అర. ౨ ఆ. మొ. క్రియకు—ప్ర. అక్కడ నెవఁ డున్నాఁడు? ఉ. రాముఁడు. (ఉన్నాఁడు క్రియ అధ్యాహార్యము.) మొ.

వ్యా. కర్తృకర్మక్రియలుగూడఁ బ్రయోగ మనంబడునని పూర్వోక్తము. కాన తదన్యతమాభావముచే వాక్యత్వహాని ప్రాప్తమగుడు, దేని కెచ్చుట అర్థవివరణసంద

ర్థమున సప్తమీ సమాప్తిగల్గునో దాని నచ్చట మానినను వాక్యత్వహాని గల్గదనుట యీ సూత్రభావము.

సూ. ౧౭ అనేక కర్తృక క్రియకు సమీప కర్తయొక్క లింగవచనంబు లగు.

ఉ. 'ఏవాని బంధుమిత్రులు, జీవధనంబులును దప్పిం జెందును గృశునిం గావాని నెన్నంగాఁదగు.' భార. శాం. ౧ ఆ. 'క. సురగంధర్వ ప్రభృతులు, ధరణీ శైలాపగాబ్ధి ధాత్రీజాదుల్, నరవర నీకే యుపకృతి, నరయంగఁ గావించె.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'తమసేనలు వారిని విక్రమించిరి.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'వ. భూతంబులు దేవాసురులు వినాశగతులు కారె.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. క్రియా. సూ. ౨౮ క్రిందఁ జూపఁబడిన ''నేను నాసేనయును దాడివెట్టెద విశృంఖలతన్' [హరి. ఉ. 3 ఆ] మున్నగు లక్ష్యములు ఈ సూత్రమునకు బాధకములు. కావునఁ బ్రథమపురుషమందే యీసూత్రము వర్తించునని వ్యవస్థ చేసికొనవచ్చును.

సూ. ౧౮ భూతార్థక కాసమాపక క్రియ వలయుచో వాక్యాంతర జనిస్థానంబగు నగుచో, గర్త తత్కర్తలందలిదియ యొద్దియే నొండగు.

వలసినప్పుడు కొన్నియెడల భూతార్థక కాసమాపక క్రియనుండి వాక్యాంతరము పొడమును. అప్పుడు దానికిఁ గర్త యా యసమాపక క్రియా కర్తృసముదాయంబునం దుండునదియే యేదైన నొక్కటి యగునని యర్థము.

ఉ. 'మ. ధవళాక్షుల్ చని కాంచి రంత నెదురన్ దక్షిణ దేశంబునం, దవదాతాంబుజ ఫేనపుంజ నిభున య్యశ్వోత్తమున్ దవ్వులన్. వ. కని కద్రువ వినతం జూచి.' (ఇక్కడ 'కని' 'కనఁగా నందు' నను నర్థము నిచ్చుచున్నది.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'వ. దేవలోకంబున కరుగు

నా గదుర ద్వారంబులోఁ బచ్చు కలిఁగని శత్రుం డిది యేమి యెందులకుం బోయెదవని యడిగిన నయ్యింద్రుం డకుం గలి యిట్లనియె.” (ఇక్కడ 'కని' 'కనిరి అందు' అను నర్థము నిచ్చుచున్నది.) భార. అర. ౨ ఆ. ఇట్టిఁ తత్సమాన్యాంబులు. 'వ. శుంభ నిశుంభు లుగ్రకోపనులయి యేసి శుంభుఁడతి భైరవ సైన్యసమేతుఁడై రయంబున గవిసెన్.’ మార్క. ౩ ఆ. ము. ఏతల్లక్షణానుక్త విశేష ప్రయోగంబులుం గలవు. ఉ. 'వ. నలుండు...దమయంతీ ద్వితీయుండై యుండి బుభుక్షాపీడ సహింప నోపక హిరణ్యపక్షంబులతోఁ దమముందటఁ దిరుగుచున్న పక్షులంగని యవి భక్ష్యంబగు నని యప్పక్షులం బట్టికొన సమకట్టి కట్టిన పుట్టంబు వానిపైవైచిన నవి పుట్టంబుతోన గగనంబున కెగసి నవ్వుచు విగతవస్త్రుండైన నలున కిట్లనియె.' (ఇందు ఉండి అనునంతవఱకుఁగల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్తలు నల దమయంతులు, ఓపక అనునది మొదలు వైచినన్ అనునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్తనలుఁ డధ్యాహార్యము.) భార. అర. ౨ ఆ. 'సీ. ఆహవ సన్నద్ధులై భీమ కర్ణనందన మేఘవర్ణులు ధర్మతనయుం, పాదంబులకు మ్రొక్కి పంకజాక్షునకు దండము పెట్టి యంతఃపురమున కరిగి, కుంతికి నెఱఁగి వీడ్కొనివచ్చి పిన్నవ్వుఁ గ్రుచ్చి కౌఁగిటఁ జేర్చి విస్తరించి, యనఘు నేఁ దురగంబు గొనివచ్చు నందాఁక నంగరక్షకుఁడవై యధిపుఁ గాచి, యుండుమని మాద్రిపుత్రుల నుపచరించి, ద్రౌపదికిఁ జెప్పి మఱియును దానవారి, యడుగులకు వ్రాలి యద్దేవు ననుమతమున, నరిగె ననుమోదమున యౌవనాశ్వపురికి.' (ఇందు వచ్చి అనునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్తలు భీమ కర్ణనందన మేఘవర్ణులు. క్రుచ్చి యనునది మొదలు అరిగె ననునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్త భీముఁ డధ్యాహార్యము.) జై. ౧ ఆ. ఇట్టివి ప్రయోగంబులవలన తెలియఁగునది.

వ్యా. మూఁడవలక్ష్యమున 'డాసి' 'డాసిరి అందు' అనునర్థ మిచ్చునది ఏతల్లక్షణానుక్త విశేషప్రయోగములుగాఁ జూపఁబడినవానిలో విశేష మేమనఁగా—పరం

వరగనుండు క్రియలలోఁ గొన్ని యనేక కర్తృకములుగనుండ కొన్ని పూర్వోక్త క్రియల కర్తలలో నొక్కటి కర్తగాఁ గలిగియుండుటేగాక యస్వతంత్రము నభావ్యావర్త్యమై యుండుట.

సూ. ౧౭. కొన్నిచోట్ల నవయవ కర్తృక క్రియాపదమున కర్తృకం బగు.

ఉ. 'తల వడఁకుచునుండు తన పితృవరుల.' (తల వడఁకుచు నుండు=తలవడఁకుట గలవారగుచు నుండునని యర్థము.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తేఁకువ చెడియె నీ పాటుఁడు.' (చెడియెన్=చెడుట గలవాఁ డాయెనని యర్థము.) భార. అర. ౪ ఆ. ఇట్లింకను గలుంగునది. 'చెలు వేదెఁ జందురుండు.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. 'ఎ, గీ. సుభట వర్గంబు లొక్కట సొబగుమాలె.' రా. యుద్ధ. కాం. 'అక్కట యిట్టి లతాంగి హృదయంబున సిగ్గుమూర్తి యెంతయుఁ జెక్కొని యున్నది.' మార్క. ౨ ఆ. 'తే. బడలికలు వాసి చనుము.' హ్వా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. వడఁకుచు, చెడియెన్, ఏదెన్, మాలెన్, చెక్కొని, వాసి—వీనికి వరుసగా తల, తేఁకువ, చెలువు, సొబగు, మూర్తి, బడలికలు అనునవి కర్తలు. ఐనను ఈ ప్రకరణంబులలో 'ఎవ్వరేను నాకాంక్షవోడమి తల, తేఁకువ మున్నగునవి గలవారు ఉపస్థితు లగుదురుగావున నర్థవివరణసందర్భమున తలవడఁకుట గలవారగుచునుం డిత్యాది విపరిణామములు గల్గును.

సూ. ౧౮. వాక్య సంగ్రహంబునం దినన్నింత క్రియాపూర్వకంబులగు కాక కాన్వయ్వయంబు లనుక్త వాక్య పదగ్రాహకంబు లగు.

ఉ. కాకకు—'తే. నీవు నలునకుఁ బేర్మితో దేవివైనఁ, గాక నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవ, నిత్యసౌభాగ్య భాగ్యాభిజాత్య భద్ర, లక్షణావళు లవి సఫలంబులగునె.' (వాక్య వ్యాసమునందు—నీవు నలునకుఁ బేర్మితో దేవివైన నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవ నిత్యసౌభాగ్య

భాగ్యాభిజాత్య భద్రలక్షణావళు లవి సఫలంబులగును, కాకున్న నీ సము ద్ధ్వలదయాపగాంబుల కెదిన నిత్యసౌభాగ్య భాగ్యాభిజాత్య భద్రలక్షణావళు లవి సఫలంబులగాపు.) కానికి—'అ. నలుగ కాని నళినదళనేత్ర వరి యింప దిట్టి.' (వాక్యవ్యాసమునందు నలునే వరియించునుగాని వేఱొ కని నళినదళనేత్ర వరియింపదట్టి.) భార. అర. ౨ అ. మొ.

వ్యా. భూతంబునవచ్చు నిక్కు తుమర్థభావ లక్షణంబులంగాదు సద్రుత నప గ్రముం జేర క్రియలకు నినన్నంతత గల్గును, వానికం బరముగ కాక కాన్యవ్యయంబు లున్న నవి యసుక్తివాక్యములకు పదములగును గ్రాహకములగు. చూపంబడిన లక్ష్యము లం దినన్నంత క్రియాపూర్వకత 'కాక'కు మాత్రమే గలదు. 'కాని'కి అవధార ణార్థకాంత నామవాచకపూర్వకతం జూపినాఁడు. ఇనన్నంత క్రియకుం బరమందున్న 'కాక' నట్టి 'కాని'కని అవధారణార్థకాంత నామంబునకుం బరమందున్న 'కాని' నట్టి 'కాకు'కును ఉపలక్షణముగం గొనవలయును.

సూ. ౧౬౯. కొన్నియెడలంగాని క్రియాపూర్వకంబు పూర్వ విరుద్ధార్థ కం బగు.

వాక్యంబులందు పూర్వార్థమునం గ్రియమీఁద వచ్చిన 'కాని' యుపయ్యు ముత్తరార్థవాక్యమునొక్క యర్థము పూర్వార్థవాక్యము యొక్క యర్థమునకు విరుద్ధముగా నుండుననుటను దెలుపుచున్నది యని యర్థము.

ఉ. వాఁడు వచ్చునుగాని కార్యవ్యాసంగముచే రాఁడాయెను.
వాఁడు రాఁడుగాని నీ నిర్బంధముచేత వచ్చినాఁడు. మొ.

వ్యా. ఈ లక్ష్యములంబట్టి పూర్వాపరార్థములందలి క్రియ లేకకర్తృకము లైయున్నప్పుడే ఈ సూత్రము ప్రవర్తించునని భ్రమయరాదు. 'వాఁడు వచ్చుంగాని వీఁడు రాఁడు'—ఇత్యాదిగను ఉండవచ్చును.

సూ. ౧౭౦. కొన్నిచోట్ల వ్యాస వాక్యమునకు ముందు సంగ్రహవా క్యంబు నుండగు

ఉ. 'వ. అయ్యా యేను నీకుం బ్రియంబుసేసెద, నీ హృదయేశ్వరి యైన దమయంతిపాలికిం బోయి నీ గుణంబులు దానికి వర్ణించి చెప్పి యక్కన్య యన్యుల నపేక్షింపక నీయంద బద్ధానురాగ యగునట్లు చేసెద.' 'వ. ఇది యెట్లు ధర్మపరిపాలన పరులై వీరులై రూపవంతు లయిన రాజు లక్షయ లోకసుఖంబు లనుభవింప నతిథులై యిందుల కెంతకాలం బరుగ్యు రాని కారణం బేమి.' 'వ. శస్త్రం బిదియేమి యెందు లకుం బోయెదవని యడిగిన.' భార. అర. ౨ ఆ. మొ

వ్యా. 'అయ్యా యేను నీకుం బ్రియంబుసేసెద' 'ఇది యెట్లు' 'ఇది యేమి' అను నివి సంగ్రహవాక్యములు మీఁదివివ్యాస (=విస్తృత) వాక్యములు.

సూ. ౨౧. కొన్నియెడల వాక్యంబు వాక్యాంతరగర్భంబు నగు.

ఉ. 'వ. ఇందుల కెంతకాలంబరుగ్యు రాని కారణం బేమి?' మొ.

(చూ. క్రిందు)

వ్యా. ఒక వాక్యమధ్యమున వేఱొక వాక్య ముండుటయుం గలదు. 'ఇందులకు రానికారణం బేమి' అను వాక్యమధ్యమున 'ఎంతకాలం బరుగ్యు' నను వాక్యాంతరముం గనుఁడు. ఈలక్ష్యము పూర్వసూత్రోదాహరణ భాగమైయుండుటచే, కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'చూ. క్రిందు' అని.

సూ. ౨౨. పొమ్ము నిశ్చయార్థంబునం దగు.

ఉ. 'అల్లునిఁ గల్యాణ గుణోత్తరుం బడయ నెట్లుం బోవఁ బొమ్మంచు' నిర్వ. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. పోవునకు ముజ్జు పరంబుగా వు లోపంబును దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ముువర్ణకంబునకు మాముడియును గలుగ 'పొమ్ము' అనురూప మేర్పడును. 'పో' అను నేకాక్షరము దీనికి రూపాంతరము. దీనికి నిశ్చయార్థముం జెప్పుచున్నాఁడు. ఇది యనాదరముం దెలుపుటయుఁ గలదు—ఉ. 'సీ. పట్టెం బో దొంగఁ జేట్టుట్టినట్టిది దాఁచి కొంచుఁ బోవక మెఱయించుటెట్లు.' కళా. ౨ ఆ. [శ. ర.]

సూ. ౧౬. పద్యంబులకుఁ గులకంబగు.

గులకం బనఁ బద్యమునకుఁ బద్యాంతరముతో నన్వయము.

ఉ. 'ఆనగ పండు ...... కాని ప్రచ్ఛదుం.' భార. ఆది.

౨ ఆ. ౯౦.

వ్యా. ఒక్క వాక్యము ఒక్క పద్యముతో ముగియక మీఁదిమీఁది పద్యముల లోనికి అన్వయించుచున్న నట్టి పద్యసమూహమునకుఁ గులకమని పేరు. లక్ష్యమున 'ప్రచ్ఛదుండు' అనునది యానంతర్యార్థకాంతాసమాపకక్రియ. ఈపద్యంపు ముగియుటతో వాక్యమునకు ముగియుట గల్గలేదు.

ఇది బాలబోధసుధాధరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందు

వాక్యపరిచ్ఛేదము.

ముక్తలక్షణవివేచనము.

వ్యా. ముక్త=(అటునిటు) విడువఁబడిన, లక్షణ = శాస్త్రాంశములు, వివేచనము= తెలివిడి.

సంజ్ఞ.

సూ. ౧. దీర్ఘపూర్వకంబగు లఘురేఫము హ్రస్వపూర్వకమగుచో నలఘురేఫం బగు.

ఉ. 'క. వెఱపక కలలోఁ జేసిన, కొఱగామికి వగచుచోట గుణ
రత్నము చేకుఱె నీకు నలిగి తన్నినఁ, బఱపుసయిం బడినయట్లు పద్మ
దళాక్షీ.' ఉ. హరి. ౫ ఆ. ము.

వ్యా. 'చేకూరు' అనునది తొలురూపము. హస్తగత మగునని యర్థము. ఇందలి రేఫము లఘువు. దానికిముందున్నది దీర్ఘము. ఆ దీర్ఘము హ్రస్వమైన నిచట లఘురేఫమునకు అలఘురేఫ మాదేశమగును—'చేకుఱు'. లక్ష్యమున హ్రస్వపూర్వకరేఫము అలఘువనుటకుం బ్రమాణమేమనఁగా ప్రాసమేయని క్రిందిసూత్రవృత్తియందు మూలకారుఁడే చెప్పనున్నాఁడు.

సూ. ౨. అలఘురేఫము లఘుప్రాప్త్యమగుచో లఘురేఫం బగు,

ఉ. 'ఎ. గీ. నీవును నాపదఁ గోర్చి భంగపాటు తీర్చికొనును'
భార. విరా. ౧ ఆ. ము. 'లఘుర్ భవేద్ గురుః క్వచిద్ గురుశ్చ
లఘుస్తథా, ఉచ్చారణస్య కల్పత్వాన్నిదానం తత్ర సద్వచః' । అని
యథర్వణాచార్యులు. మఱియు 'నాన్యేషాం ప్రథమ్యత్వం లఘ్వ
లఘూనాం రయోస్తు నిత్యం స్యాత్.' 'అనయో స్సంగతిం యస్తు కరోతి
కవితాకృతౌ, అస్య అత్యంత దోషత్వాద్దుష్కవి స్సనిగద్యతే.' అని
ప్రథమాచార్యులును ద్వితీయాచార్యులును నియమించియుండుటం జేసి
యివి పూర్వరేఫంబులే యనుటకు వల్లకాదు. (చేకూరు—లఘురేఫము,
తీఱు—అలఘురేఫము.)

వ్యా. లుప్తావశిష్టమును లోపించిన యచ్చుగలది. 'తీఱు' ధాతువునకు 'చుగాగమం బాచ్ఛికంబుగ నిత్తుగాక్తి ల ల డ రాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౭౫ చేత చుక్కను, 'క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొను ధాతు వనుప్రయుక్తంబగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౫౨ చే కొనును, రాఁగా 'తీఱుచుకొను' అను రూప మేర్పడును. రేఫగతాచ్చు లోపించిన తీఱ్ + చుకొను అనియుం, అలఘు రేఫమునకు లఘురేఫము రాఁగా తీర్చుకొను అనియుం సిద్ధించును. 'కొను ధాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౫౩ చే 'తీర్చికొను' అని యగును. లఘ్వలఘురేఫము లొండొకదానికగుచుండు నంటకు ప్రమాణము 'లఘుర్ భవే' దిత్యాది కారిక. ర ఱ ప్రాసనిషేధమునకు ప్రమాణము. 'నాన్యేషాం' 'అనయో' రిత్యాది.

సంధి.

సూ. ద్విత్వరహితం బగు ద్వితీయావిభక్తి యుకారమున కచ్చు పరంబగుచో సంధి రాదు.

ఉ. నను నెఱిఁగె, నిను నెఱిఁగె. మొ.

వ్యా. 'ఇఁక' యాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేకున్నను [బా. సంధి. సూ. ౯] ప్రథమేతరవిధాన [బా. సంధి. సూ. ౨] సామర్థ్యమున నన్నుఁ + అడిగె, నిన్నుఁ + అర్చించె నిత్యాదులకు వైకల్పికసంధి ప్రాప్తించునని బాలవ్యాకరణము. ద్వితీయావిభక్తుత్వునకు ద్విత్వము లేనిచోఁ దానికే అసంధి ప్రాప్తిగాని అంతటను గల్గదని ఇచ్చట సవరణ. కావున రాముఁ + అడిగె = రాముడిగె, ననుఁ + ఎఱిఁగె ననెఱిఁగె నిత్యాద్యనిష్టరూపములు తొలంగఁబడినవి.

సమాసము.

సూ. ౧. తఱచుగ సర్వనామంబుతోడం గర్మధారయంబు చూపట్టదు.

వ్యా. సర్వనామంబుతోడ ననఁగా త్రికేతరమైన దానితో ననుట.

సూ. ౨. ద్విగువు కుమారధర్మఘటితంబు బహుళంబు.

వ్యా. సంఖ్యావాచకంబగు విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు ద్విగువు నాఁబడు. ఉ. ముజ్జగములు, ముల్లోకములు. మహదర్థక మనఁగా పురుషబోధకములగు డుమాది ప్రత్యయములు. వీనితోఁగూడిన ద్విగుసమాసము కానఁబడదనుచున్నాఁడు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందు
ముక్తలక్షణవివేచనము.

కుమారదేవపండితీయము సంపూర్ణము.

కల్యాణాద్భుత గాత్రాయ కామితార్థ ప్రదాయినే,
శ్రీవేఙ్కటనివాసాయ శ్రీనివాసాయ మఙ్గళమ్.

Printed at Chandrika Press, Madras.—2-4-47
Publisher's Quota P. I. C. O. H. No. M. S. 114. B. 500

4, మల్లికేశ్వరగుడిసందు, లింగిసెట్టివీధి, జి. టి. మదరాసు.

సంస్కృతగ్రంథములు. (ఆంధ్రలిపి)

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
మేఘసందేశము, మల్లినాథవ్యాఖ్య - తెనుఁగు ప్రతిపద టీకా తాత్పర్య పదప్రయోజనచర్చ - ఆక్షేపసమాధానములు. సంస్కృత మారంభించువారు ఈ తెనుఁగు సంపూర్ణటీక చేత దీనిని చదివి సులువుగా రసముగ్రహించి సాహిత్యము పొందవచ్చును.	2	8
రఘువంశము, మల్లినాథవ్యాఖ్య తెనుఁగు ప్రతిపదటీకాతాత్పర్యములు. ఎల్లవారును స్వయముగా పఠించి సంస్కృతమందు సాహిత్య మలవరుచుకొనుటకు ఉత్తమసాధనము.	3	0
కుమారసంభవము, పైదానివలెనే టీక	3	0
అమరుకావ్యము, శృంగారలక్ష్యము, వేమభూపాల సంస్కృత వ్యాఖ్య సంపూర్ణాంధ్రటీకయు అచ్చగుచున్నది.	1	8
పుష్పబాణవిలాసము, సంస్కృతవ్యాఖ్య, తెనుఁగుపూర్ణటీక	0	12
భర్తృహరి శతకత్రయము, త్వరలో వెలువడును.		
హితోపదేశము, మూలము మాత్రము 1-0-0 పాతప్రతి	0	8
పంచతంత్రము ,, 1-8-0 పాతప్రతి	0	12
దశకుమారచరిత్రము ,, 1 0.0 పాతప్రతి	0	8
విక్రమార్కచరిత్రము, వరరుచికృతము, తెనుఁగు టిప్పణము, సులువైనశైలి, సంస్కృతమారంభించువారు చదువవచ్చును(అచ్చు)		
భోజచరిత్రము, సులువైనశైలి, పైదానివలెనే టీక	,,	
బిల్హణచరిత్రము, తెనుఁగు పూర్ణటీక, ఈసరస ప్రబంధము విభక్తి జ్ఞానమున్నవారికెల్ల సర్థమగును.	,,	
రసమంజరి, భానుసూరికృతి, తెనుఁగు పూర్ణటీక, శృంగారరస	1	[illegible]